

GİRİŞ

0.1. Araştırmanın Amacı

İshâk Nûrî Rizevî'nin *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eserinin Latin harflerine aktarılması kolay okunabilmesi ve günümüzde kaleme alınan Arapça nahiv kitaplarıyla karşılaştırılıp Arapça öğretimindeki yerinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

0.2. Araştırmanın Önemi

Arapçanın nahvini keskin ve berrak bir mantık sırası içinde özetleyen bu eşsiz eser, pedagojik metotla Osmanlı Türkçesiyle şerh edilmiştir. Bizlere düşen görev de bu eserler üzerine bilimsel çalışmalar yaparak, Arapçanın modern metotlarla öğretimine katkı sağlamaktır.

0.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Eser Latin harflerine aktarılması, Arapça Nahiv kaideleri incelenmesi yapılmıştır. Elde edilen bilgiler ışığında Arapça dilbilgisi öğretimindeki yeri ve önemi belirtilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma İshâk Nûrî Rizevî'nin *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eseri ve Arapça dilbilgisi kitaplarıyla sınırlıdır.

0.4. Araştırmanın Varsayımları

Ülkemizin kütüphanelerindeki pek çok Arapça, Farsça ve Osmanlıca yazma eserler, araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Ne yazık ki bu eserlere gereken ilgi gösterilmemektedir.

Klâsik Arapça ve Osmanlı Türkçesini bilenlerin az olması, bu dillerde yazılmış eserlerin gün yüzüne çıkmasını geciktirmektedir.

Osmanlıca ve Arapça eserler üzerinde çalışmaya teşvik edici bir motivasyonun olmaması, milletimizin hafızası denilebilecek bu eserleri, kütüphane raflarında unutulmaya bırakılmaktadır.

Kültür mirasımız olan bu değerli eserlerin disiplinler arası çalışmalarla süratli bir şekilde bugünkü dilimize aktarılması ve matbu hâle getirilmesi gerekmektedir.

Dilbilgisinin iyi bilinmesi ve yerinde kullanılması, bir dilin öğrenilmesinde çok önemli bir faktördür.

Öğrencilerin en çok zorlandığı konuların başında dilbilgisi kurallarının uygulanması gelmektedir.

Dil iletişim demektir. Sağlıklı bir iletişim için dilbilgisi kurallarını göz ardı edemeyiz.

0.5. Tanımlar / Terimler

Nahiv : Arapça cümle bilgisi, sentaks, söz dizimi.

Şerh : Bir eseri açıklama, anlatma, izah etme, yorumlama.

İzhâr : Osmanlı medreselerinde okutulan bir nahiv kitabı.

0.6. Araştırma Modeli

Bütüncül metot esas alınarak, İshâk Nûrî Rizevî'nin *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eserinin, Arapça öğretimindeki yeri incelenmiştir.

0.7. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini; Arapça dilbilgisine yönelik Osmanlıca yazılmış tüm eserler oluşturmaktadır.

Araştırmanın örneklemini; İshâk Nûrî Rizevî'nin *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eseri oluşturmaktadır.

0.8. Verilerin Toplanması

Veriler kütüphanelerde arşiv taraması ile yapılmıştır. Osmanlıca, Arapça yazılmış matbu ve el yazması gramer ile ilgili eserler temin edilmiştir. Günümüzdeki modern Arapça dilbilgisi kitapları edinilmiştir.

0.9. Verilerin Analizi

Elde edilen bulgular tezin amacına göre değerlendirilmiştir. *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eserin günümüzde yazılan Arapça kitaplarıyla karşılaştırılırken bazı kısaltmalar yapılmıştır. Kitap adları yerine kitabın yazarlarından birinin soyadı alınmıştır. *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eserin yazarı olan “İshâk Nûrî Rizevî” aynen kullanılmıştır. *Arapça Sarf-Nahiv* adlı kitabın yazarları olan “Hayreddin Karaman ve Bekir Topaloğlu” yerine kısaca “Karaman” denilmiştir. *Arapça Dilbilgisi* kitabının yazarı “Dr. Mehmet Maksudoğlu” yerine kısaca “Maksudoğlu”; *Arapça Dilbilgisi-Nahiv* kitabının yazarı “Dr.Mustafa Meral Çörtü” yerine kısaca “Çörtü”; *Arapça Dilbilgisi (Nahiv Bilgisi)* kitabının yazarları “İsmail Güler, Dr.Hüseyin Günday ve Dr.Şener Şahin” yerine kısaca “Güler” denilmiştir.

0.10. Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimi ve Okutulan Kaynaklar

Türkler İslamiyeti kabul etmeleriyle birlikte din dili olan Arapçaya da önem vermeye başlamışlardır. Arapça geniş bir bölgede, bilim ve felsefede klâsik dil niteliğini kazanmıştır. Her ilimden çeşitli eserler bu dille yazılmıştır. Bu yüzden o günkü ilimleri bilimsel bir zihniyetle öğrenmek isteyen herkes, Arapçayı öğrenmek durumunda idi. Yahut diğer bir ifade ile o gün Arapçayı bilen, fen, sosyal ve tabii bilimlerden herhangi birini öğrenmek için kendisine lazım olan en faydalı bir âlete, yani lisan bilgisine sahip olmuş olurdu.

Osmanlı kültüründe kişinin devletine ve milletine iki borcu vardır. Bunlardan birincisi Arapça öğrenmek, ikincisi de Farsça öğrenmektir. Bu düşünceden hareket eden Osmanlı âlimleri, bu iki dili, aldıkları sağlam bir medrese eğitimiyle iyi bir şekilde öğrenmişlerdir.

Arapça öğretiminin amaçları, kapsamı, plan ve programı, İslamî öğretimin geleneksel yapısından gelen unsurlardan yararlanılarak oluşmuş bir yapı olmakla birlikte, zamanla kendine has işleyiş de kazanmıştır. Plan ve programı, kitaplar ve müderrisler belirlemiştir. Dilin kapsam alanına yeterli muhtevaya sahip olan kitaplar ile bu kitapları usul sırasına göre okutan, muhtevâyı öğreten, seviye tespiti yaparak öğrenciyi yönlendiren müderrisler bu sistemin vazgeçilmez unsurları olmuşlardır. Bu iki unsura hiçbir zaman dış müdahaleler olmamıştır.

Arapça öğretimi, bugünkü anlamda hazırlık sınıfı diyebileceğimiz, hazırlık medreselerinde yürütülmüştür. Hazırlık aşamasında okutulan kitapların muhtevâları ezber derecesinde öğrenilmeden üst medreselere geçme imkânı olmamıştır. Sarf, nahiv ve belagat ilim dallarında en detaylı kurallar içeren kitaplar okutulmuştur.

Osmanlı medrese eğitiminde Sarf ilminde, basitten karmaşığa doğru kelime bilgisini öğrenciyeye öğreten, *Sarf Cümlesi* diye anılan şu beş kitap okutulmaktaydı:

1. *el-Emsile*: Arapça sülâsî mücerred fiil örneği üzerinde durulur ve onun yirmi dört sîga çekimi yapılır.

2. *Binâu'l-Ef'âl*: Arapça fiillerin bütün şekilleri ele alınır. Sarfın babları otuz beş olarak gösterilir. Kitabın sonunda; sahîh, ecvef, mudâaf, misâl, mehmûz, nâkıs ve leff kavramları birer misalle îzâh edilir.

3. *el-Maksûd*: *Binâ*'daki gibi önce sahih fiiller tekrarlanır. Sonra sahih olmayan fiillerden bahsedilir ve burada î'lâl kâideleri ile illetli harfler izah edilir. Ardından ism-i fâil, ism-i mefûl, mimli masdar vb. açıklanır.

4. *el-İzzî*: Fiillerin harf sayılarına ve türlerine göre tasnifi yapılır. Emsile-i muhtelif sırası takip edilerek, fiiller tasnife tabi tutulup, bir veya birkaç örnek verilir. İ'lâl kâidelerinin açıklaması yapılarak, illetli fiillerin istisnâî hâlleri zikredilir. Kitabın sonlarında ise, ism-i zaman ve ism-i mekân konu edilir.

5. *Merâhu'l-Ervâh*: Fiillerin yapısı tahlil edilir ve fiiller yedi kısma ayrılır. İ'âl kâideleri üzerinde ısrarla durulur.

Nahiv ilminde okutulan kitaplar şunlardı:

1. *Avâmil*: İmam Birgivî'in eseridir. Âmil, Arapça gramerde kelimelerin sonuna tesir eden edat gibi kelimeler, ismin hâlleri denenen "cer" harfleri; "için", "gibi", "-den beri", "eğer", "niçin" gibi kelimelerin kullanışları, temenni, ümit, mutlaklık, istisna, nedensellik vb. gibi durumları bildiren harflerin kullanışları üzerinde durur. 25 sayfalık bu küçük eser, genelde Arapça cümlelerde çok önemli olan kelime sonlarındaki değişmeler (i'râb) üzerinde durur.

2. *İzhâr*: Çalışma konumuz olan İshâk Nûrî Efendi'nin de şerh yazdığı bu kitap, Nahiv ilminde ikinci kitap olarak medreselerde okutulmaktaydı.

3. *Kâfiye*: Sarf ve nahiv ilimlerinde üstat olan İbn Hâcib'in nahiv alanında ileri düzeyde okutulan eseridir. Sadece örneklerle öğretmeyi amaçlamayıp, konuların felsefesine de giren bir kitap idi.

4. *Molla Câmî*: *Kâfiye* şerhidir. Asıl adı *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye fî Şerhi'l-Kâfiye* olduğu hâlde, Molla Câmî (1414-1492) tarafından hazırlandığı için *Molla Câmî* adıyla bilinmektedir. (Karaarslan, 1976: 3-39; Şeşen, 1986: 267-268; Arslan, 1992: 165-168; Yüksel, 1992: 191-194; Çakır, 1994: 43-46; Fazlıoğlu, 1995: 1-45; Ergün, 1996: 65-78; İşler, 1996: 15-26; Birgivî, 1998: 1-3; Işkın, 2000: 4-29; Elmalı, 2001: 506-507; Yavuz, 2001: 5-26; Açıık, 2002: 1-273; Hazer, 2002: 272-284; Yıldız, 2002:1-6; Fazlıoğlu, 2003: 97-110; Yıldız, 2006:7-15; Yıldız, 2007: 824-829.)

0.11. İshâk Nûrî Rizevî'nin Hayatı ve Eserleri

İshâk Nûrî Efendi, 1855 yılında Rize'nin Akanoz Köyünde doğmuştur. Mânioğlu Hâcî Kâsım Efendi'nin oğludur. 1869 yılında İstanbul'a gelerek Süleymaniye medreselerinde ilim tahsil etmiş, 11 Temmuz 1880 tarihinde ulûm-ı Arabiyyeden icazetnamesini ve Dâru'l-Mu'allimîn'in Rüşdiye kısmından vasat

dereceyle diplomasını almıştır. 30 Ocak 1881 tarihinde Beylerbeyi ve Şehzade Galata Rüşdiyeleri muallim-i sânlığında bulunmuştur. 6 Şubat 1889'da İbtidâ-i Hâric İstanbul Müderrisliğine tayin edilmiştir. 15 Mayıs 1897 tarihinde devamsızlığı sebebiyle görevinden azledilmiştir. 2 Aralık 1897'de Unkapanı Rüşdiyyesinde muallim olmuştur. 8 Mart 1905 tarihinde Mekâtib-i Rüşdiyye müfettişliğine terfi etmiştir. Nisan 1907'de İbtidâî Altmışlı'ya terfi etmiştir. 1908 yıllarında Fatih'te Hasanzâde ile Pir Mehmed Paşa medreseleri müderrislikleri de uhdesinde olmuştur. Süleymaniye Câmii Dersiâmlığı da yapan İshâk Nûrî Rizevî, Temmuz 1910'da kadro harici ve Haziran 1911'de ma'zûl addedilmiştir. Toplam 28 sene muallimlik ve müfettişlik hizmetlerinde bulunan İshâk Nûrî Efendi, 5 Haziran 1913 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.

İshâk Nûrî Rizevî'nin hayatı ve eserleri konusunda yapılan geniş çaplı araştırmada, İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivinde bulunan 197 nolu dosya içerisindeki 6941-6950 arası 10 adet belgede yer alan bilgiler dışında bir bilgiye rastlanamamıştır. Bu belgeler Latin harflerine aktarılarak çalışmanın sonunda verilecektir.

İshâk Nûrî Rizevî'nin *Zubdetü'l-İzhâr* adlı eseri, İmam Birgivî'nin *İzhâru'l-Esrâr* adlı kitabının şerhidir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İSHÂK NÛRÎ RİZEVÎ'NİN ZUBDETU'L-İZHÂR ADLI ESERİ

1.1. Zubdetu'l-İzhâr'a Genel Bir Bakış

İshâk Nûrî Rizevî'nin *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eseri, İmam Birgivi'nin *İzhâru'l-Esrâr* adlı eserinin şerhidir. Kitabın basım tarihi olan, Hicrî 1301 yılına tekâbül eden 1883 yılı dikkate alındığında, o zaman tahtta bulunan Osmanlı sultanı II. Abdülhamit Han (1842-1918)'a sunulduğu anlaşılmaktadır. Arapça dilbilgisi kurallarını göz ardı etmeden düzgün bir şekilde konuşan ve dilbilgisi kurallarını öğreten kişiler tarafından, bu değerli eser, önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Eserde Arapça Nahvi (Sentaksı) sistematik bir şekilde işlenmektedir.

İshâk Nûrî Efendi, *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eserinde, İmam Birgivi'nin *İzhâr*'ını şerh ederken takip ettiği metot şu şekildedir:

Eserin Birgivi'ye ait olan Arapça metnini, cümle cümle Osmanlıca olarak şerh etmiştir. Önce parantez içinde Arapça bir cümle vermiş, bu parantezden sonra Osmanlıca olarak o cümlenin açıklamasını yapmıştır. Buna örnek olarak, kitabın ilk başlarındaki “Öncelikle bil ki kelime müfret bir anlam için konulmuş lafızdır.” anlamındaki “*i'lem evvelen enne'l-kelimete ve huve'l-lafzu'l-mevdû'u li-ma'nen mufredin.*” cümlesini verebiliriz.

İshâk Nûrî Efendi'nin, yaptığı şerh çok açık, seçik ve herkesin anlayabileceği bir tarzdadır. 125 sayfada şerhini tamamlayan İshâk Nûrî Efendi, 126. sayfa da “ta'bîrât” başlığı altında, i'râb, binâ gibi ifadelerin açıklamalarını yapar. 127. sayfada bazı yararlı ifadeler, mef'ûl leh, masdar, mef'ûl bih sarîh ve gayr-ı sarîhle ilgili özet bilgiler verir. 128. sayfada isim ile fiilin ve kelâm ile cümlenin farkı üzerinde durur. 128. sayfada başlayıp, 129. sayfada devam eden “ilâve” başlığı altında nahiv ilmi, lâm-ı ta'rîfin anlamlarını konu ederek “ba'zı esmâ-yı Arabiyye” başlığı altında birkaç Arapça kelimeyi sıralayarak karşılıklarına anlamlarını verir.

1.2. Zubdetu'l-İzhâr'ın İçindekileri

1. Bâb: 'Âmil	5
1.1. Lafzî	9
1.1.1. Semâ'î	9
1.1.1.1. 'Âmil Fi'l-İsm	9
1.1.1.1.1. 'Âmil Fi İsm Vâhid/ Hurûfu'l-Cerr ve Hurûfu'l-İdâfe	10
1.1.1.1.2. 'Âmil Fi İsmeyn	20
1.1.1.1.2.1. Mansûbuhu Kable Merfû'ihî	20
1.1.1.1.2.1.1. İnne	21
1.1.1.1.2.1.2. Enne	21
1.1.1.1.2.1.3. Ke'enne	21
1.1.1.1.2.1.4. Lâkinne	21
1.1.1.1.2.1.5. Leyte	21
1.1.1.1.2.1.6. Le'alle	21
1.1.1.1.2.1.7. İstisnâ' el-Munkati'	25
1.1.1.1.2.1.8. Lâ li-Nefyi'l-Cins	26
1.1.1.1.2.2. Merfû'uhu Kable Mansûbihi	26
1.1.1.1.2.2.1. Mâ el-Muşebbeh bi-Leyse	26
1.1.1.1.2.2.2. Lâ el-Muşebbeh bi-Leyse	26
1.1.1.2. 'Âmil Fi'l-Fi'li'l-Mudâri'	27
1.1.1.2.1. en-Nâsib	27
1.1.1.2.2. el-Câzim	28
1.1.2. Kiyâsî	29
1.1.2.1. Mutlak Fi'l	29
1.1.2.2. İsmu'l-Fâ'il	38
1.1.2.3. İsmu'l-Mef'ûl	38
1.1.2.4. es-Sifatu'l-Muşebbehe	39
1.1.2.5. İsmu't-Tafdîl	40
1.1.2.6. el-Masdar	41
1.1.2.7. el-İsmu'l-Mudâf	42
1.1.2.8. el-İsmu'l-Mubhemu't-Tâm	45

1.1.2.9. Ma‘na’l-Fi‘l.....	47
1.2. Ma‘nevî	50
1.2.1. Râfi‘u’l-Mubteda’ ve’l-Haber.....	50
1.2.2. Râfi‘u’l-Fi‘li’l-Mudâri‘	50
2. Bâb: Ma‘mûl	52
2.1. Ma‘mûl Bi’l-Asâle	59
2.1.1. Merfû‘	60
2.1.1.1. el-Fâ‘il.....	60
2.1.1.2. Nâ’ibu’l-Fâ‘il	60
2.1.1.3. el-Mubteda’	70
2.1.1.4. Haberu’l-Mubteda’	72
2.1.1.5. İsmu Bâbi Kâne.....	75
2.1.1.6. Haberu Bâbi İinne	75
2.1.1.7. Haberu Lâ li-Nefyi’l-Cins	75
2.1.1.8. İsmu Mâ ve Lâ el-Muşebbeheteyni bi-Leyse.....	76
2.1.1.9. el-Mudâri‘u’l-Hâlî ani’n-Nevâsibi ve’l-Cevâzim	76
2.1.2. Mansûb	76
2.1.2.1. el-Mef‘ûlu’l-Mutlak	76
2.1.2.2. el-Mef‘ûl Bih.....	77
2.1.2.3. el-Mef‘ûl Fih	78
2.1.2.4. el-Mef‘ûl Leh	78
2.1.2.5. el-Mef‘ûl Ma‘ah	79
2.1.2.6. el-Hâl.....	79
2.1.2.7. et-Temyîz	81
2.1.2.8. el-Mustesnâ	82
2.1.2.9. Haberu Bâbi Kâne.....	84
2.1.2.10. İsmu Bâbi İinne	85
2.1.2.11. Lâ Elletî Li Nefyi’l-Cinsi	85
2.1.2.12. Haberu Mâ ve Lâ el-Muşebbeheteyni bi-Leyse	85
2.1.2.13. el-Mudâri‘u’d-Dâhilu ‘aleyhi İhdâ’n-Nevâsib.....	85
2.1.3. Mecerûr	85
2.1.3.1. el-Mecerûr bi-Harfi’l-Cerr	85

2.1.3.2. el-Mecrûr bi'l-İdâfe.....	86
2.1.4. Meczûm.....	88
2.2. el-Ma'mûl bi't-Tebe'iyye.....	90
2.2.1. es-Sifa.....	90
2.2.2. el-'Atfu bi'l-Hurûf.....	96
2.2.3. et-Te'kîd.....	98
2.2.4. el-Bedel.....	99
2.2.5. 'Atfu'l-Beyân.....	101
3. Bâb: İ'râb.....	102
4. [Ekler].....	126
Ta'birât.....	126
Ba'du Ta'rîfât.....	126
Ba'du Fevâ'id.....	127
Mef'ûl leh.....	127
Masdar Fâ'iline Mudâf Mef'ûlune Mudâf.....	127
Mef'ûlun Bih Sarîh; Ğayri Sarîh.....	127
İsim ile Fi'ilin Farkı.....	128
Kelâm ve Cümle.....	128
'Îlâve.....	128
Cins.....	129
İstiğrâk.....	129
Ahdi Hâricî.....	129
Ahdi Zihnî.....	129
Ba'du Esmâ'i 'Arabiyye.....	129
Esmâ'u Hayvânât.....	130
Esmâ'u Cemâdât.....	130
İfâde-i mahsûsa.....	132

1.3. İshâk Nûrî Rizevî'nin “Zubdetu'l-İzhâr” Adlı Eserinin Latin Harflerine Aktarılması

ZUBDETU'L-İZHÂR

“ Eserhâme-i İshâk Nûrî ”

Mu'allim-i Sâni Rüşdiye-i Zeyrek

Ma'ârif Nezâret-i Celîlesinin 1025 numarolu ruhsatıyla tab' olunmuştur.

İstânbûl

(Mihrân) Matba'ası-Bâb-ı Âlî Câddesi Numero 7

1301

Sayfa 2

Kitâbu Zubdeti'l-İzhâr
Bismillâhirrahmânirrahîm

(el-Hamdu li'llâhi Rabbi'l-'âlemîn.) (Ve's-salâtu ve's-selâmu 'alâ Muhammedin ve âlihi ecma'în.) (Ve ba'd, fe-hâzihi risâletun fîmâ yahtâcu ileyhi kullu mu'ribin eşedde'l-ihtiyâci ve huve selâsetu eşyâ'in.) (el-Âmilu ve'l-ma'mûlu ve'l-'amel.) (Ey el-i'râbu fe-vecebe tertîbuhâ 'alâ selâseti ebvâbin; el-bâbu'l-evvelu fi'l-'âmili.)

Cenâb-ı Murebbi-i 'âlem ve Mubdi'i nev'i benî Âdem Hazretlerine hamd ve senâ dahî Fahr-i mevcûdât ve Ekmel-i mahlûkât Muhammed -'aleyhi's-salâtu ve's-selâm- Efendimiz Hazretlerine ve her birerleri tarîk-i mustakîm ve dîn-i mubîne ihdâ ve irşâda nucûm mesâbesinde bulunan âl ve ashâbına salât ve selâmdan sonra ma'lûm ola ki; el-ân

Sayfa 3

kuvvede bulunup, bi-‘inâyeti’llâhi Te‘âlâ bundan sonra fi‘ile getirilmesi tasavvur ve ma‘nâya delâleti kâd ve murâd olunan şu elfâz-ı “i‘râbı” bilmeği murâd eden her bir kimsenin ziyâde ihtiyâç ile muhtâç olduğu üç şeyden bahs eder bir risâledir.

“Eşyâ-i selâse”; ‘âmil, ma‘mûl, ‘amel, ya‘nî i‘râb bunlardan ‘ibâretdir. İmdî şu risâle yalnız şu üç şeyden bahs eder bir risâleden ‘ibâret bulunduğundan, risâle-i mezkûreyi üç bâb üzere tertîb etmek vâcib oldu ki; bâb-ı evvel ‘âmilin ahvâli beyânında olacaktır.

(İ‘lem evvelen enne’l-kelimete ve hiye’l-lafzu’l-mevdu‘u li-ma‘nen mufredin.)

İmdî maksûda şurû‘dan evvel ma‘lûm ola ki “kelime”, ma‘nâ-yı müfrede vaz‘ olunan bir lafızdır. Bu lafızdan murâd insanın ağızından çıkub mahâric ve hurûfâtı belli olan sadâdır. Zîrâ mahâric ve hurûfâtı belli olmayan ve yâhûd sâir hayvânât ve cemâdâtın sâdir olan sadâlar bir ma‘nâyı ifâde etmedikleri gibi, onlar lafız dahî itlâk olunmaz.

(Selâsetun; fi‘l ve huve mâ-delle bi-hey’etin vad‘an ‘alâ ahadi’l-ezmineti’s-selâseti.)

Yukarıda ta‘rîf olunan kelime üç kısım olub, onlardan biri fi‘ildir. “Fe‘ale” hey’etiyle vaz‘an üç zamânın birine delâlet eden kelimedir. Meselâ “nasara” fi‘ilini vâzı‘ şu nasara hey’etiyle yardım ma‘nâsına vaz‘ ettiği vakit, o yardımdan murâd geçmiş zamânda vâki‘ olan yardımdır, dedi. Öyle ise şimdiki veya gelecek zamândaki yardım murâd olunamaz. Nitekim yensuru fi‘ili muzâri‘ hey’etinden geçmiş zamân murâd olunamadığı gibi.

(Ve min havâssihi duhûlu’t-tenvîni ve harfu’l-cerri ve lâmu’t-ta‘rîfi

Sayfa 4

ve kevnuhu mubtede'en ve fâ'ilen ve mudâfen ve ba'duhu 'âmilun ke-ismi'l-fâ'ili ve ba'duhu ğayru 'âmilin ke-ene ve ente ve'lezi.)

Dahî “tenvîn ve (harf-i cer) ve (lâm)-ı ta'rîfin duhûlu ve kezâ (mubtedâ) ve (fâ'il) ve (muzâf) olmak ismin hâslarındandır. Meselâ (nasran) denilür. Fakat (nasaran) “yensuran” denilmez. Kezâ “bi-'âlimin” denilür. Lâkin mahzûf takdîr etmedikce “bi-'alime” ve bi-ya'lemu denilmez. Kezâ “ed-dârib” denilür. Ammâ “el-yadrib” denilmez.

Dahî ismin ba'zısı 'âmil olur, ismi fâ'il gibi ba'zısı 'âmil olmaz. Ene, ente, ellezi isimleri gibi.

(Ve harf ve huve mâ-delle 'alâ ma'nen ğayri mustakillin bi'l-fehmi bel 'âletin li-fehmi ğayrihi ve ba'duhu 'âmilun ke-harfi'l-cerri ve ba'duhu ğayru 'âmilin ke-hel ve kad.)

Kelimenin aksâm-ı selâsesinden biri dahî harfdır. (Harf) mefhûmiyetde mustakil ve bi'z-zât kasten mulâhaza olunmayub, belki gayrın, yâ'nî mute'allakının fehmine vâsita olan bir ma'nâya delâlet eden kelimedir. Meselâ ibtidâ ma'nâsına olan “min” harfinden (ibtidâlık) ma'nâsı kasten mulâhaza olunabilse, bu suretde mefhumiyetde mustakil olması lâzım gelur idi. Hâlbuki harfin ma'nâsı kassen mulâhaza olunamayub, belki isim ile fi'ilin ma'nâları zımnında kasıdsız melhûz bulunması lâzımeden bulunduğundan kendüsünün ma'nâsı zımnin mute'allakının ma'nâsı kassen melhûz olsun içün, behemehâl mute'allakı zikre hâcet mess etmekle harf-i mefhûmiyetde mustakil olmayub, belki gayrın, ya'nî mute'allakının fehmine âlet ve vâsita olduğu zâhir ve numâyân olmuş olur. Meselâ

Sayfa 5

“Sirtu mine’l-Basrati ile’l-Kûfe” kavlimizde, mute‘allakından sarf-ı nazarla yalnız min’den mutlak ibtidâlık ma‘nâsı anlaşılır ise de, fakat o ma‘nâ ne cihetle olduğu tebeyyün etmediğinden, mute‘allakına muhtâc olundu. İmdî burada mute‘allaki bulunan “Sirtu” kelimesi zikr olunca ibtidâlık başka cihetle olmayub, ancak yürümek cihetiyle olduğu tahakkuk etmekle (harf) ma‘nâyı ifâdede mute‘allakına muhtâc ve vâsita olduğu âşikâr olmuş olur.

(Summe’l-‘âmilu huve mâ-evcebe bi-vâsitati kevnin âhar, el-kelimetu ‘alâ vech-i mahsûsin mine’l-i-râbi ve’l-murâdu bi’l-vâsitati muktedâ’l-i-râbi ve huve fi’l-esmâ’i tuvâridu’l-me‘ânî’l-muhtelifeti ‘aleyhâ fe-innehâ umûrun hafiyetun tested’î ‘alâ’imin zâhiratin li-te‘arrufin meselen; izâ kulnâ “Darabe Zeydun Ğulâme ‘Amrin” fe-darabe evcebe kevnâ âhiri Zeydin madmûmen va âhiri ğulâmin meftûhan bi-vâsitati vurûdi’l-fâ’iliyyeti ‘alâ Zeydin ve’l-mef’ûliyyeti ‘alâ ğulâmin bi-sebebi te‘alluku darabe bi-himâ ve evcebe ğulâmun eydan kevnâ âhiri ‘Amrin meksûrân bi-vâsitati vurûdi’l-idâfeti ‘aleyhi, ey kevnuhu mensûben ileyhi li-ğulâm.)

Bundan sonra ma‘lûm ola ki (‘âmil) vâsita ile kelimenin âhirinini i’râbdan vech-i mahsûs üzere olmasını iktizâ eden şeydir ve o vâsitadan murâd muktezâ-yı i’râbdır (muktezâ-yı i’râb) ise, isimlerde muhtelif ma‘nâların o isimler üzerine vurûd etmesinden i’bâretdir. Ve bu ma‘nâlar gizlû olduklarından bilinmeleri için âşikâre ‘alâmet, ya’nî i’râb isterler. Meselâ biz “Darabe Zeydun Ğulâme ‘Amrin” dediğimizde, “darabe” kelimesi ‘âmil ve (Zeyd) ile (ğulâma) te‘alluku bulunduğundan burada Zeyd’in

Sayfa 6

âhîrinin mazmûm olmasını ister. Zîrâ “Zeyd” darabenin fâ‘ilidir. Fâ‘ilin hakkı ise, âhîri mazmûm olmakdır ve “ğulâm” kelimesinin âhîrinin meftûh olmasını ister. Çünkü “ğulâm” kelimesi, darabenin mef‘ûludur. Mef‘ulde kâ‘ide ise, âhîri meftûh olmakdır. Ğulâm dahî ‘Amr’ın âhîrinin meksûr olmasını ister. Zîrâ (‘Amr) ğulâmın muzâf-ı ileyhidir. Bunda kâ‘ide ise, âhîri meksûr olmakdır. el-Hâsıl muktezâ-yı i‘râb isimlerde üç olub, onlardan biri fâ‘iliyyet, burada Zeyd’de olduğu gibi, diğeri (mef‘ûliyyet) ğulâmda olduğu gibi ve biri dahî (izâfet) ‘Amr’da olduğu gibi, vech-i mahsûs dahî bunların âhîrlerinde bulunan zamme ve fetha ve kesra hareketlerden ‘ibâret olmuş olur.

(Fe‘l-‘âmilu yahsulul-me‘ânî-l-hafiyete fi‘l-esmâ‘i ve hiye taktadî nasbe ‘alâ‘imi hiye‘l-i‘râb.)

İmdi ‘âmil isimlerde me‘ânî-i hafiyeyi tahsîl eder ve o me‘ânî-i hafiyeye dahî kendilerini bildirecek bir takım ‘alâmât-ı zâhire isterler, ‘alâmât-ı mezkûre ise, i‘râbdan ‘ibâretdir.

(Ve fi‘l-ef‘âli‘l-muşâbeheti‘t-tâmmeti li‘l-ismi ve hiye fi‘l-mudâri‘i fakat, feinnehu müşâbihun li-ismi‘l-fâ‘ili lafzan ve ma‘nen ve isti‘mâlen.)

Ma‘lûm ola ki muktezâ-yı i‘râb fi‘illerde yalnız müşâbehet-i tâmmedir. O da ancak fi‘il-i muzâri‘de bulunur. Zîrâ fi‘il-i muzâri‘ ismi fâ‘ile lafzan, ma‘nan, isti‘mâlen, ya‘nî şu üç cihetle müşâbihdir. Hulâsa-i kelâm muktezâ-yı i‘râb 4 olub, onlardan üçü isimlerde bulunur ki, yukarıda zikr olundu, biri dahî fi‘illerde bulunur ve anada (müşâbehet-i tâmme) itlâk olunur ki tafsîli bundan sonra beyân olunacaktır.

Sayfa 7

(Emmâ'l-evvelu fe li-muvâzenetihi lehu fi'l-harekâti ve's-sekenâti nahvu dâribin ve yadribu ve mudahricin ve yudahricu.)

Ammâ muzâri'in ismi fâ'ile lafzen müşâbeheti imdî harekâtta ve sukunâtta bunlar muvâzin, ya'nî berâber oldukları içündür. Meselâ “dârib ile yadribu” ve mudahric ile yudahricu kelimeleri gibi, zîrâ dârib ile yadribu kelimelerinin her birerlerinde 3 hareke ve bir sâkin bulunduğu gibi mudahric ile yudahricu kelimelerinin dahî beherinde 4 hareke ve bir sâkin olduğundan ve kezâ kangî bâbdan olur ise olsun, muzâri' ile ismi fâ'il muvâzene olundukda harekât ve sekenâtta ‘adedce musâvî bulunacaklarından, fi'il-i muzâri' ismi fâ'ile lafzan müşâbih olduğu tahakkuk etmiş olur.

(Ve emmâ's-sânî fe'l-kabûlu kullun minhumâ's-şuyû'u ve'l-husûsu fe-inne'l-isme 'inde tecerrudihi 'ani'l-lâm yufidu's-şuyu'a ve 'inde duhûli harfî't-ta'rîf-i 'aleyhi yetehassasu nahvu dâribin ve'd-dâribu kezâlike el-mudâri'u 'inde tecerrudihi 'an harfî'l-istikbâli ve'l-hâlu yahtemilu'l-hâle ve'l-istikbâle nahvu; Yadribu ve 'inde duhûlihimâ 'aleyhi yahtassu bi'l-istikbâli evi'l-hâli nahvu; Se-yadribu ve mâ-yadribu ve li-mubâderati'l-fehmi fi-himâ 'inde't-tecerrudi 'ani'l-karâ'ini ile'l-hâl.)

Ammâ fi'il-i muzâri'in ismi fâ'ile ma'nân müşâbeheti imdî bunlardan her birerleri şuyû' ve husûsu kabul ettiği içündür. Zîrâ “isim” lâm-ı ta'rifden mucerred olduğu vakit, şuyû' ifâde eder, ammâ lâm-ı ta'rîf üzerine dâhil olduğu zaman husûsu ifâde eder, “dârib” ve'd-dârib gibi fi'il-i muzâri' dahî bunun gibi harf-i istikbâl ve harf-i hâlden mucerred olduğunda

Sayfa 8

hâle ve istikbâle ihtimâli olur. “Yadribu” gibi ammâ üzerine harf-i istikbâl veya harf-i hâl dâhil olduğu vakit, istikbâle veyâ hâle mahsûs olur. “Se-yadribu” ve “mâ-yadribu” gibi. Dahî şu muşâbehet kezâlik ismi fâ‘il ile muzâri‘in her birerlerinde karâ’inden mucerred oldukları vakitte ma‘nâ-yı hâli fehme tebâdur ettiği içündür. Burasını bir derece îzâh edelim, şöyle ki, meselâ “dârib” denildiği vakitte, mutlaka darb edici demek olub, darb eden “Zeyd” midir? “Bekir” midir? tahsîs bulunmadığından şuyu‘, ya‘nî umûm ifâde etmiş olur, lâkin “ed-dârib” denildikde, darb eden Zeyd veya Bekir imiş demek olacağından, bu sûretde husûs ifâde etmiş olur. Kezâlik fi‘il-i muzâri‘ üzerine hâl veya istikbâl harflerinden biri dâhil olarak “se-yadribu” yâhud “mâ-yadribu” dediğimizde, evvelki yakın zamanda darb eder. İkinci şimdiki hâlde darb etmez ma‘nâlarına delâlet etdiklerinden husûs ifâde etmiş olurlar, lâkin bu harflerden mucerred olarak meselâ yadribu dediğimizde şimdiki hâlde veya gelecek zamanda darb eder ma‘nâlarına delâlet bulunmakla bu sûretde şuyû‘ ifâde edeceğinden, muzâri‘ ile ismi fâ‘il beyninde ma‘nâ muşâbeheti zâhir ve ‘âşikâr olub, matlûb sâbit olur.

(**Ve emmâ’s-sâlisu fe’l-vukû‘u kullun min-humâ sifatun li-nekratin nahvu; Câ’enî raculun dâribun ev yadribu ve li-duhûli lâmi’l-ibtidâ’i aleyhimâ nahvu; Enne Zeyden li-dâribin ev li-yadribu fe hâzihi’l-muşâbehetu taktadî tetaffule’l-mudâri‘i li’l-ismi fîmâ huve aslun fîhi**

Sayfa 9

ve huve'l-i'râbu fe-i'râbuhu leyse bi'l-asâleti fe-izâ kulnâ len yadribe fe-len evcebe kevne âhiri yadribu meftûhan bi-vâsitati'l-muşâbeheti li-ismi'l-fâ'ili.)

Ammâ fi'il-i muzâri'in ismi fâ'ile isti'mâlen müşâbeheti imdî bunların her birerleri nekraye sıfat vâki' olabildiği içündür. "Câ'enî raculun dâribun" "Ve câ'enî raculun yadribu" gibi, zîrâ burada her birerlerinin (racul) nekrasine sıfat vâki' olmağa salâhiyeti vardır. Kezâlik bunların üzerlerine (lâm) ı ibtidâ dâhil olduğu içündür. "İnne Zeyden le-dâribun ve inne Zeyden le-yedribu" gibi, hafî olmaya ki muzâri'in ismi fâ'ile şu üç cihetle müşâbeheti muzâri'in isimde asıl olan şeyde isme tabi'iyetini iktizâ eder ki; o şeyde i'râbdır. Bu sûretde muzâri'in mu'rab olması bi'l-asâle olamayub, belki isme tebe'iyetle olmuş olur. Meselâ biz "len yadribe" dediğimiz vakitte, burada (len) kelimesi müşâbehet-i mezkûre vâsitasıyla "yadribu" nun âhîrinin meftûh olmasını iktizâ eder, demek oldu ki, fi'ilde asıl olan mebnî olmaktır. Fakat muzâri' ismi fâ'ile benzediği içün, ona tebe'an mu'rab oldu. Nitekim ismi fâ'il fi'li-i muzâri'a tebe'an 'amel etdiği gibi.

(Summe'l-âmilu 'alâ darbeyni, lafziyyun ve ma'neviyyun fe'l-lafziyyu mâ-yekûnu li-lisânin fihî hazzun ve huve 'alâ darbeyni semâ'iyyun ve kiyâsiyyun, fe's-semâ'iyyu huve'llezî yetevakkafu a'mâluhu bi-husûsihi 'ale's-semâ'iyyi ve huve eydan 'alâ nev'ayni 'âmilun fi'l-ismi ve 'âmilun fi'l-fi'li'l-mudâri'i ve'l-âmilu fi'l-ismi eydan 'alâ kismeyni 'âmilun fi ismin vâhidin ve 'âmilun fi ismeyni a'nî el-mubtede'e ve'l-habera fi'l-asli ve yusemmyâni ba'de duhûli'l-âmili ismen

Sayfa 10

ve haberan lehu.)

Bundan sonra ma'lûm ola ki, 'âmil iki darb üzerinedir. Biri lafzî, diğeri ma'nevîdir. 'Âmil lafzî, lisân ile söylenen 'âmile derlerki, o da iki olub, biri semâ'î ve biri kıyâsîdir. İmdi 'âmil-i semâ'î kendüsüne 'amel ettirmek bi-'aynihi 'Arabdan işidilmeğe muhtâc olan şeydir. Bu dahî iki nev'idir ki, biri isimde 'amel eder, diğeri fi'il-i muzâri'de 'amel eder. İmdî isimde 'amel eden de iki olub, anlardan biri bir isimde ve diğeri iki isimde 'amel eder ki, bu iki isimden murâd fi'l-asl mubtedâ ile haberdur. Fakat 'âmil gelince, bunlara o 'âmilin ismi ve haberi itlâk olunur. Meselâ "İnne Zeyden le-kâ'imun" terkîbinin aslı mubtedâ ile haberden 'ibâret olan "Zeydun Kâ'imun" dur. Fakat bu terkîbin üzerine (inne) 'âmili dâhil olunca (Zeyd) inne'nin ismi ve (kâ'im) haberi ta'bîr olunur.

(Ve'l-'âmilu fî ismin vâhidin hurûfun tecurruhu tusemmâ hurûfe'l-cerri ve hurûfe'l-idâfeti ve hiye 'işrûne, el-bâ'u li'l-ilsâkı ve min li'l-ibtidâ'i ve ilâ li'l-intihâ'i ve 'an li'l-bu'di ve'l-mucâvezeti ve 'alâ li'l-isti'lâ'i ve'l-lâmu li't-ta'lîli ve't-tahsîsi ve fî li'z-zarfî ve'l-kâfu li't-teşbîhi ve hattâ li'l-gâyeti ve rubbe li't-taklîli ve vâvu'l-kasemi ve tâ'uhu ve hâşâ li'l-istisnâ'i ve muz ve munzu li'l-ibtidâ'i fi'z-zemâni'l-mâdî ve kad yekûnâni ismeyni ve halâ ve 'adâ li'l-istisnâ'i ve yekûnâni fi'leyni ve huve'l-ekseru ve levlâ li-mtinâ'i şey'in li-vucûdi ğayrihi izâ ittesale bihâ damîrun ve key izâ dahale 'alâ mâ el-istifhâmiyyeti li't-ta'lîl ve le'alle li't-tereccî fî luğati 'Akîlin.)

Dahî bir isimde 'amel edenler bir alây harflerdir ki, anlara "hurûf-i cer" ve "hurûf-i izâfet" derler.

Sayfa 11

Onlar da yirmidir. 1 incisi ilsâk için olucu (bâ), 2 ibtidâ için (min), 3 intihâ için olucu (ilâ), 4 bu‘d ve mucâvezet, ya‘nî uzaklık ma‘nâsına olucu (‘an), 5 isti‘lâ yâ‘nî üzere ma‘nâsına olucu (‘alâ), 6 ‘illet ve tahsîs ma‘nâlarına olucu (lâm), 7 zarf için olucu (fî), 8 teşbîh için olucu (kâf), 9 gâyet için olucu (hattâ), 10 taklîl, ya‘nî azlık ma‘nâsına olucu (rubbe), 11 ve 12 kısım için olucu vâv ile (tâ) dır. 13 istisnâ için olucu (hâşâ), 14 ve 15 zamân-ı mâzîde iptidâ için olucu (muz) ile (munzu) dur. Ve bu muz ile munzu ba‘zı kere harflikden çıkub isim olurlar. 16 ve 17 yine istisnâ için olucu (halâ) ile (‘adâ) dır. Bunlar dahî çok kere harflikden çıkub fî‘il olarak isti‘mâl olunurlar. 18 kendüsüne zamîr muttasıl olduğu zamân bir şey’in vucûdu vaktinde diğerk şey’in imtinâ‘i için olucu (levlâ) dır. Meselâ “Levlâke leheleke Zeydun” terkîbinde, levlâ kelimesi kâf-ı hitâbe, ya‘nî zamire muttasıl olduğundan şimdi burada bize iki şey lâzımdır ki, birinin vucûdundan için diğerkinin imtinâ‘ı lâzım gelecek. İmdî bu terkîbin ma‘nâsı şu: “Ey muhâtab, eğer sen olmasaydın Zeyd helâk olur idi.” Olmakla vucûdu lâzım olandan murâd (muhâtab) ve bunun vucûdu için imtinâ‘ı lâzım gelenden murâd Zeydin (helâkı) olmuş olur.

Sayfa 12

19 Mâ-yı istifhâmiyye üzerine dâhil olduğu vakitte, ‘illet için olucu (key) dir. 20 ‘Akîl lugatinde tereccî için olucu (le‘alle) dir.

(**Velâ budde li-hâzihi’l-hurûfi min mute‘allaki fi‘lin ev şibhihi ev mâ’nâhu illa’z-zâ’idu minhâ nahvu; Kefâ bi’llâhi ve bi-hasbike dirhemun ve rubbe ve hâşâ ve halâ ve ‘adâ ve levlâ ve le‘alle fe innehâ lâ-tete‘allaku bi-şey’in fe-mecrûru’z-zâ’idi ve rubbe bâkin ‘alâ mâ-kâne ‘aleyhi kable duhûlihîmâ ve mecrûru hurûfi’l-istisnâ’i ke’l-mustesnâ bi-illâ ‘alâ mâ-seyecî’u ve mecrûru levlâ ve le‘alle muhtede’un ve mâ ba‘dehu haberuhu nahvu; Levlâke le-heleke Zeydun ve le‘alle Zeydun kâ’imun.)**

İmdi ma‘lûm ola ki şu zikr olunan harf-i cerlerin her birine bir mute‘allak lâzımdır. Vâv-ı mute‘allak yâ (fi‘il) yâ (şibhi) fi‘il yâhûd (ma’nâyı) fi‘il olur. Lâkin zâ’id olan harf-i cer hiçbir şey’e ta‘alluk etmez. “Kefâ bi’llâhi”, “Ve bi-hasbike dirhemun” misâllerinde vâki‘ bâlar gibi, zîrâ bunların takdîri “Kefa’llâhu”, “Ve hasbike dirhemun” dan ‘ibâret olduğundan bâlar ziyâdedir. Ve ziyâde olan harf-i cer bir şey’e ta‘alluk edemediğinden buradaki bâlara mute‘allak aranmaz. Dahî (rubbe) ve (hâşâ) ve (halâ) ve (‘adâ) ve (levlâ) ve (le‘alle) şu altı harfde zâ’id gibi bir şey’e ta‘alluk etmezler. İmdi (zâ’id) ile (rubbe)’ nin mecrûru bunların duhûlünden evvel ne i‘râb üzere idilerse, yine o i‘râb üzeredirler. Hulâsa bu harfler dâhil oldukları kelimeye (cer) i‘râbını veremezler. Ve hurûf-i istisnâ olan (hâşâ), (halâ), (‘adâ) şu harflerin mecrûrlarının i‘râbı (illâ) ile olan mustesnânın i‘râbı gibidir

Sayfa 13

ki, yakında beyân olunur. Dahî (levlâ) ile (le'alle) nin mecrûru mubtedâdır. Ve bu mecrûrun mâ ba'dî o mubtedânın haberi i'tibâr olunmuşdur. "Levlâke le-heleke Zeydun." ve "Le'alle Zeydun kâ'imun." gibi ki, misâl-i evvelde (kâf hitâb-ı mubtedâ (le-heleke) haberi ve misâl-i sâni'de dahî (Zeyd) mubtedâ (kâ'im) haberi olmuş olur.

(**Ve mecrûru mâ'adâ hâzihi's-seb'ati mansûbu'l-mahalli 'alâ ennehu mef'ûlun fihi li-mute'allakihi in kâne'l-cârru fi ev mâ bi-ma'nâhu nahvu; Salleytu fi'l-mescidi ev bi'l-mescidi ev mef'ûlun lehu in kâne'l-cârru lâmen ev mâ bi-ma'nâhu nahvu; Darabtu Zeyden li't-te'dîbi ve keyme 'asayte ev mef'ûlun bihi ğayru sarîhin in kâne'l-cârru ma'adâ humâ nahvu; Merartu bi-Zeydin.)**

İmdî şu zikr olunan yedi 'aded harf-i cerden mâ'adâsının mecrûru eğer harf-i cer (fi) veya fi ma'nâsına olursa, mute'allakının mef'ûlun fihi olmak üzere mahallen mansûb olur. (Fî) olduğuna misâl: "Salleytu fi'l-mescidi." Fî (ma'nâ)sına olduğuna misâl: "Salleytu bi'l-mescidi." gibi. Ve eğer harf-i cer (lâm) veya lâm ma'nâsına olursa, ol vakitte yine mahallen mansûb olmak üzere mef'ûlun lehu olur. (Lâm) olduğuna misâl "Darabtu Zeyden li't-te'dîbi." Lâm (ma'nâsına) olduğuna misâl, "keyme asayte" gibi ve eğer harf-i cer mezkûr fi ve lâmdan mâ'adâsı olursa bu sûrette yine mahallen mansûb olmak üzere mef'ûlun bihi ğayr-i sarîh olur. "Merartu bi-Zeydin." gibi.

(**Ve kad yusnedu'l-mute'allaku ile'l-cârri ve'l-mecrûri fe-yekûnu merfu'u'l-mahalli 'alâ ennehu nâ'ibu'l-fâ'ili nahvu; Merrâ bi-Zeydin ve yecûzu takdîmu mâ'adâ hâzâ 'alâ mute'allakihi, nahvu; Bi-Zeydin merartu.)**

Ve ba'zen dahî mute'allak câr ile ya'nî câr vâsıtasıyla mecrûra

Sayfa 14

isnâd olunur. Ve bu takdîrce câr ile mecrûrun mecmû'ü (nâ'ib)-i fâ'il olmak üzere mahallen merfû' olur. "Merra bi-Zeydin" gibi. Dahî mecrûru nâ'ib-i fâ'il olandan mâ'adâ harf-i ceri mute'alakı üzerine takdîm etmek câ'iz olur. "Bi-Zeydin merartu" gibi ki, burada (bâ) mu'ahhar bulunan (merartu)' ya te'alluk etmiştir.

(**Ve kad yuhzafu'l-mute'allaku fe-in kâne'l-mahzûfu fi'len 'âmmen mutedamminen fi'l-cârri ve'l-mecrûri yusemmeyâni zarfen mustekarren nahvu; "Zeydun fi'd-dârî" ey hasale, ve in lem yekun kezâlike ev lem yuhzaf mute'allakuhu yusemmeyâni zarfen lağven, nahvu; Zeydun fi'd-dâri ey ekele ve merartu bi-Zeydin.)**

Ve ba'zı kere harf-i cerin mute'allakı hazf olunur. Eğer mahzûf olan mute'allak cemî'i mevcûdâta şâmil, ya'nî (ef'âl-i 'âmm) den olup, ma'nâsı dahî cârr ile mecrûrdan fehm olunur ise, bu sûretde cârr ile mecrûr mecmû'ü (zarf-ı mustakar) tesmiye kılınur. "Zeydun fi'd-dâri" gibi ki, hasale fi'd-dâri demektir ve husûl kelimesi fi'il-i 'âm olduğundan (fi'd-dâr) zarf-ı mustakar olmuş olur. Ve eğer mahzûf olan mute'allak fi'il-i 'âm ve cârr ile mecrûrdan munfehîm olmaz ise, yâhud mute'allak hazf olunmayub da zikr olunur ise, bu iki sûretde dahî zarf (zarf-ı lağv) tesmiye kılınur. Sûret-i evvele misâl: "Zeydun fi'd-dâri" gibi ki, karîne ile ekele fi'd-dâr demektir. Bu sûretde (fi) mahzûf olan (ekele) ye ta'alluk etmiş olur. İkinci sûrete misâl: "Merartu bi-Zeydin." gibi ki, (bâ) mezkûr olan (merartu) ya ta'alluk etmiştir.

(**Ve kad yuhzafu'l-cârri ve huve 'alâ nev'ayni, kıyâsîyyun ve semâ'îyyun**

Sayfa 15

fe'l-kıyâsiyyu fî selâseti mevâdi'a, el-evvelu el-mef'ûlun fihî fe-in huzife fî minhu kıyâsun in kâne zarfu zamânin mubhemem kâne ev mahdûden nahvu; Sirtu hînen ve sumtu şehren.)

Dahî ba'zı kere harf-i cer hazf olunur. Ve bu da iki nev'idir. Biri kıyâsî ve biri semâ'idir. İmdî kıyâsen hazf yalnız üç mevzu'da olub, anlardan biri (mef'ûlun fih) dir. Zîrâ mef'ûlun fih, eğer zarf-ı zamân olursa gerek (mübhem) olsun, ya'nî nihâyeti mu'ayyen değil ve gerek (mahdûd) olsun, ya'nî nihâyeti mu'ayyendir. Onda harf-i cer kıyâsen hazf olunur. Mubheme misâl, "Sirtu hînen." Mahdûda misâl , "Sumtu şehren." gibi.

(Ev zarfu mekânin mubhemem ve huve mâ sebete lehû ismun, bi-sebebi emrin ğayri dâhilin fî musemmâhu ke'l-cihâti's-sitti ve hiye emâme ve kudâme ve halfe ve yemîne ve yesâre ve şimâle ve fevka ve tahta ve ke-'inde ve ledâ ve vasta bi-sukûni's-sîn ve beyne ve izâ'e ve hizâ'e ve tilkâ'e ve ke'l-makâdîri'l-memsûhati nahvu; Fersahun ve mîlun ve berîdun.)

Ve eğer mef'ûlun fih zarf-ı mekân mubhem olursa, yine bunda harf-i cer kıyâsen hazf olunur. Mekân-ı mubhem musemmâsına dâhil olmayan bir emir sebebiyle kendüsü için (ism)-i sâbit olan şeydir. Meselâ sağ cânib ma'nâsına olan (yemîn) lafzı ism-i mekândır. Lâkin bunun musemmâsı bulunan sağ cânib o mekânda dâhil değildir. Zîrâ o ciheti bulunduğu mahalden başka bir mahalle tahrîk eder isek, bu hâlde mekân değişir. Hâlbuki cânib yine o cânibdir. Bu sûretde (mekân-ı mübhem) musemmâsına dâhil olmayan bir emir sebebiyle kendüsüne (mekân-ı mübhem) tesmiyesi sâbit olduğu âşikâr olmuş olur. Meselâ cihât-ı sitte gibi ki, anlar;

Sayfa 16

emâme (ön), kuddâme (ön), halfe (arka), yemîne (sağ), yesâre (sol), şimâle (sol), fevka (üst), tahte (alt) cihetleridir dahî, ‘inde, ledâ ve sînin sukûnuyla, vasta, beyne, izâ’e, hızâ’e, tilka’e, kelimeleri ve mesâha ile ma‘lûm olan mikdârlar. Meselâ, fersah, mîl, berîd, kelimeleri dahî bu kâbildendir.

(**İllâ câniben ve cihete ve vechen ve vasatan bi-fethi’s-sîni ve hârice’d-dâri ve dâhile’d-dâri ve cevfe’l beyti .**)

Lâkin cânibe, cihete, vechen, vasata, hârice’d-dâr, dâhile’d-dâr, cevfe’l-beyti, bunlarda (fî) kıyâsen hazf olunamaz. Zîrâ bunlar mahdûd olduklarından bunlarda fî’nin hazfî câ’iz olamaz.

(**Ve kullu ismi mekânin lâ-yekûnu bi-ma’nâ’l-istikrâri nahvu; el-Maktelu ve’l-madrabu ve kezâ in kâne bi-ma’nâhu velem yekun mute’allakuhi bi-ma’nâhu nahvu; Makâmun ve mekânun .**)

Dahî her bir ismi mekân ki istikrâr ma’nâsına olmazsa, yine bunda fî hazf olunmaz. (Maktel), (Madrab) gibi. Zîrâ katl ile darb fî’illeri dâ’imâ bir yerde sâbit bulunmadıklarından, bunlar ile yapılan ismi mekânlarda karâr ma’nâsı tasavvur olunamaz. Yâhûd ismi mekânda karâr ma’nâsı bulunur. Fakat mute’allaki, ya’nî o mekân ile mutemekkin olan şeyde karâr ma’nâsı bulunmaz ise, yine fî hazf olunmaz. (Makâm), (Mekân) gibi. Zîrâ bunlar mekân ismi olduklarından kendülerinde karâr ma’nâsı vardır. Fakat bunlarla kâ’im olan mute’allaklarda karâr ma’nâsı bulunmadığı sûrette fî’nin hazfî câ’iz olamaz.

(**Fe-inne hâzihi’l-mustesnayâti lâ-yecûzu hazfu fî minhâ lâ-yukâlu ekeltu cânibe’d-dâri ev madrabe Zeydin ev makâmuhu bel fî cânibi’d-dâri**)

Sayfa 17

ev fî madrabi Zeydin ev fî makâmihi.)

İmdî şu (illâ) ile istisnâ olunan kelimelerde (fî) hazf olunamaz. Zîrâ metinde zikr olunan misallerin zâhiren ma'nâları ki, meselâ "ben odanın bir tarafını veyâ Zeyd'in darb olunduğu veyâ oturduğu mahalli ekl etdim." Hâlbuki böyle denilmez. Belki bu yerlerde ekl etdim denilür, ya'nî ancak zarfiyet ma'nâsı alıverebilür.

(Ve immâ in kâne 'âmili'l-kismi'l-ahîri bi-ma'nâ'l-istikrâr yecûzu hazfu fî nahvu; Kumtu makâmehu ve ka'adtu mekânehu.)

İmdî eğer kısmı ahîrin 'âmili, ya'nî ismi mekân istikrâr ma'nâsına olduğu gibi, 'âmili dahî istikrâr ma'nâsına olur ise, bu sûretde fî'nin hazfî câ'iz olur. "Kumtu makâmehu", "Ka'adtu mekânehu" gibi. Zîrâ makâm ile mekânda istikrâr ma'nâsı bulunduğu gibi, 'âmilleri bulunan (kumtu) ile (ka'adtu) kelimelerinde dahî istikrâr ma'nâsı bulunduğundan fî hazf olunabilür.

(Ve in kâne zarfu mekânin mahdûdan ve huve mâ-sebete lehu ismun bi-sebebi emrin dâhilin fî musemmâhu nahvu; Dârun, felâ-yecûzu hazfu fî felâ yukâlu salleytu dâren bel fî'd-dâri illâ ba'de dehale ve nezele ve sekene, nahvu; Dehaltu'd-dâra ve nezeltu'l-hâne ve sekentu'l-belede.)

Ve eğer zarf-ı mekân mahdûd olursa, yine bundan fî hazf olunmaz. (Zarfi mekân mahdûd) musemmâsına dâhil olan bir emir sebebiyle kendüsüne (ism)-i sâbit olan şeydir. Mekân-ı mübhemin mefhûmuna kıyâsan istihrâc oluna. "Dâr" gibi. Meselâ "Salleytu dâren" denilmez. Belki "salleytu fî'd-dâri" denilür. Lâkin (dehale), (nezele), (sekene) kelimelerinden sonra vâki' olur ise, bu sûretde fî hazf olunabilür.

Sayfa 18

“Dehaltu’d-dâra”, “Nezeltu’l-hâne”, “Sekentu’l-belede” gibi.

(**Ve's-sânî el-mef'ûlu lehu izâ-kâne fi'len li-fâ'ili'l-fi'li'l-mu'alleli bihî ve mukârinen lehu fi'l-vucûdi nahvu; Darabtu Zeyden te'dîben lehu bi-hilâfin, ekramtuke li-ikrâmike ve ci'tuke'l-yevme li-va'dî emsi .**)

İmdî harf-i cerrin kıyâsen hazf olunduğu üç mevzû'dan ikincisi (mef'ûlun lehu) dur. Eğer mef'ûlun lehu fi'il-i mu'alleli bihin fâ'ili için hades vâki' olub ve vucûda dahî fi'il-i mu'allel-i bihe mukârin, ya'nî mef'ûlun leh ile fi'il-i mu'allel bihin zamân-ı vucûdları muttâhid olursa, bu sûrette bundan (lâm) kıyâsen hazf olunur. “Darabtu Zeyden te'dîben lehu” gibi. Zîrâ burada (te'dîb), (dâribin) hadesi ve te'dîb ile darbin zamanları muttâhid bulunduğundan, kıyâsen (lâm) hazf olunmuştur. Lâkin “Ekramtuke li-ikrâmike” ve “Ci'tuke'l-yevme li-va'dî emsi” terkîbleri hilâf-ı kıyâs bulduklarından, bunlardan câr hazf olunamaz. Zîrâ bu terkîblerde zikr olunan şartlar bulunmamıştır. Mulâhaza oluna.

(**Ve fi hâzeyni'l-mevdi'ayni izâ huzife'l-cârru yentasibu'l-mecrûru in-lem yekun nâ'ibu'l-fâ'ili ve yurfa'u in-kâne nâ'ibuhu bi'l-ittifâk.**)

Ve şu iki mevzû'un, ya'nî mef'ûlun fihi ile mef'ûlun lehin ğayrısında harf-i cer hazf olunduğu vakit (mecrûr) nâ'ibi fâ'ilin ğayrı olur ise, lafzan mansûb olur. Ve eğer nâ'ibi fâ'il olur ise bi'l-ittifâk merfu' olur. Ya'nî ref'inde ihtilâf-ı 'ulemâ vâki' olmamıştır.

(**Ve's-sâlis inne ve enne fe'l-cârru yuhzefu minhumâ kıyâsen nahvu kavlihî Te'âlâ; “Abese ve tevellâ en câ'ehu'l-a'mâ” *('Abese, 80/1-2), ey li-en câ'ehu'l-a'mâ.**)

Dahî harfi

Sayfa 19

cerrin kıyâsen hazf olunduğu üç mevzû'dan üçüncüsü, (inne) ile (enne) dir. İmdî bunlardan câr kıyâsen hazf olunur. Vâcibu Te'âlâ Hazretlerinin “Abese ve tevellâ en câ'ehu'l-a'mâ” kavli şerîfleri gibi ki; li-en câ'ehu'l-a'mâ demektir.

(**Ve's-semâ'iyu fîmâ 'adâ hâzihi's-selâsetu mimmâ sumi'a mine'l-'Arabi, feyuhfazu velâ-yukâsu 'aleyhi .**)

Ve bu zikr olunan mevâzi'-i selâsenin mâ-'adâsında cârın hazf olunması semâ'idir. Ya'nî 'Arabdan işidilüb hıfz olunur ve kendüsüne diğeri kıyâs olunamaz, demektir.

(**Summe'l-kiyâsu ba'de'l-hazfi fi-ğayri'l-evvelîne en-tuvassile mute'allakuhu ile'l-mecrûri, fe-tazharu'l-i'râbu'l-mahallî ve huve'n-nasbu 'ale'l-mef'ûliyyeti evi'r-ref'u 'ale'n-nâ'ibiyyeti ve yusemmâ hazfen ve îsâlen, nahvu kavlihi Te'âlâ; “Ve'htâra Mûsâ kavmehu” *(A'râf, 7/155), ey min kavmihi ve nahvu; Kavlihîm mâlun müşterakun ve zarfun mustakarrun, ey, müşterakun fîhi ve mustakarrun fîhi, ve kad yebkâ mecrûren 'ale's-şuzûzi nahvu; Allahi le-ef'alenne, ey Vallâhi.)**

İmdî harf-i cerin şu mevâzi'-i selâsede kıyâsen hazfîni bildikden sonra, ma'lûm ola ki, mef'ûlun fîhi ile mef'ûlun lehin ğayrısında câr hazf olundukda kâ'ide şudur ki; sen cârın mute'allakını mecrûra îsâl ve i'râb-ı mahallîyi izhâr edersen ve bu i'râb-ı mahallî ya mef'ûliyyet üzere (nasb) ve yâhûd nâ'ib-i fâ'iliyyet üzere (ref)' dir. İşte bu sûretde “hazf ve îsâl” ta'bîr olunur ki, Te'âlâ Hazretlerinin kavli şerîflerinde vâki' “ve'htâra Mûsâ kavmehu” gibi ki; min kavmihi demektir. Dahî 'Arabların “mâl-ı müşterek, zarf-ı mustakar” kavilleri gibi ki; müşterek fîh, mustekar fîh demektir. Ve ba'zı kere cârın hazfînde mecrûr şâz olarak,

Sayfa 20

yine mecrûr olduğu hâlde kalur. “Allâhi le-ef’alenne” gibi ki, Vallâhi demektir.

(**Velâ yecûzu ta’alluku’l-câreyni bi-ma’nen vâhidin bi-dûni’l-’atfi bi-fi’lin vâhidin. Felâ yukâlu, merartu bi-Zeydin bi-’Amrin, velâ darabtu yevme’l-Cumu’ati yevme’s-Sebti bi-hilâfin darabtu yevme’l-Cumu’ati emâme’l-Emîri ve ekeltu min semerihî min tuffâhihi.)**

İmdî ma’lûm ola ki, bir ma’nâda olan iki harf-i cerrin bir fi’ile atıfsız ta’alluk etmeleri câ’iz değildir. Meselâ “Merartu bi-Zeydin bi-’Amrin.” denilemez. Zîrâ irâde harf-i ‘âtîf olmayarak böyle bir ma’nâda olan iki bâlar (merartu)’ ya ta’alluk etsün, bu olamaz. Dahî “Darabtu yevme’l-Cumu’ati yevme’s-Sebti” denilmez. Ammâ, “Darabtu yevme’l-Cumu’ati emâme’l-Emîri” demek câ’iz olur. Zîrâ burada (yevme) ile (emâme) zarfları her ne kadar ikisi de zâhiren (darabtu) ya ta’alluk eder gibi görünür ise de, lâkin evvelki mutlak, ikinci mukayyed olmak i’tibârıyla iki fi’ile ta’allukları melhûz bulunduğundan, bu sûret kâ’ideye mutâbık olmuş olur. İkinci misâl dahî bu yolda tasavvur oluna.

(**Ve’l-’âmilu fî ismeyni ‘alâ kismeyni eydan, kismun mansûbuhû kable merfû’ihî ve kismun ‘ale’l-’aksi el-kismu’l-evvelu semâniyetu ahrufin, sittetun minhâ tusemmâ hurûfen muşebbeheten bi’l-fi’li li-kevnihâ ‘alâ selâseti ahrufin fesâ’iden ve li-fethi evâhirihâ veli-vucûdi ma’nâ’l-fi’li fî kullin minhâ.)**

Dahî iki isimde ‘âmil olanda mutlak isimde ‘âmil olan gibi iki kısımdır ki, birinin mansûbu merfû’undan evvel, diğerinin merfû’u mansûbundan evveldir. İmdî mansûbu merfû’undan evvel olanlar sekiz ‘aded harflerdir ki; onların altısında

Sayfa 21

fi‘il ma‘nâsı bulunub, hem de âhirleri meftûh ve üç ve daha ziyâde harfli bulduklarından, anlara (hurûf-ı muşebbehe bi'l-fi‘l) tesmiye ederler ki; burada ta‘dâd olunurlar. (İnne) ve (enne) tahkîk için, (ke‘enne) teşbîh için, (lâkinne) istidrâk için, (leyte) temennî için, (le‘alle) tereccî içündür.

(Ve lâ yetekaddemu ma‘mûluhâ ‘aleyhâ ve lehâ sadru‘l-ke‘lâmi ğayra enne, felâ teka‘u fi‘s-sadri aslen ve telhakuhâ mâ fe-tulgâ ‘ani‘l-‘ameli ve tedhulu hîne‘izin ‘ale‘l-ef‘âli nahvu; İnnemâ darabe Zeydun, fe-inne lâ-tuğayyiru ma‘na‘l-cumleti ve inne ma‘a cumletihâ fi hukmi‘l-masdari.)

Mâ‘lûm ola ki, şu harflerin ma‘mûlleri kendi üzerlerine tekaddüm edemedikleri gibi, hurûf-i mezkûre dâ‘imâ kelâmın iptidâsında bulunurlar. Yalnız (enne) ibtidâ-i kelâmda aslâ bulunamaz. Dahî bu harflere mâ-yı kâffe lâhık olur. Ve bu hâlde ‘amel edemezler. Ve bu sûretde fi‘il üzerine dâhil olurlar. “İnnemâ darabe Zeydun.” gibi. İmdî inne kelimesi cümlelerin ma‘nâsını bozmaz; fakat inne kelimesi cümlesi ile berâber masdar hükmündedir. Ya‘nî inne cümleyi tağyîr edüb müfred hükmüne kılar, demektir.

(Ve min semme vecebe‘l-kesru fi mevdi‘i‘l-cumeli ve‘l-fethu fi mevdi‘i‘l-mufredi.)

Hafî olmaya ki, fetha ile (enne) cümlelerin ma‘nâsını tağyîr edüb, kesre ile (inne) tağyîr etmediğinden elif-nûn mâddesi cümlelerde meksûr ve müfredlerde meftûh olmak lâzım gelür. İmdî elif-nûn mâddesi on yerde meksûr ve on yerde meftûh okunur ki, âtîde beyân olunur.

(Fe-kusirat fi‘l-ibtidâ‘i nahvu; İnne Zeyden kâ‘imun, ve fi cevâbi‘l-kasemi nahvu; Vallâhi inne Zeyden kâ‘imun, ve fi‘s-silati nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Ve âteynâhu mine‘l-kunûzi mâ-inne mefâtihahu le-tenû‘u bi‘l-‘usbeti” *(Kasas, 28/76), ve fi‘l-haberi

Sayfa 22

‘an ismi ‘aynin nahvu; Zeydun innehû kâ’imun, ve fî cumletin dehalet ‘alâ haberihâ lâmu’l-ibtidâ’i nahvu; ‘Alimtu enne Zeyden le-kâ’imun, ve ba‘de’l-kavli’l-‘ariyyi ‘ani’z-zanni nahvu; Kul inne’llâhe Te‘âlâ vâhidun, ve ba‘de hatte’l-ibtidâ’iyyeti nahvu; E tekûlu zâlike hattâ inne Zeyden yekûluhu ve ba‘de hurûfî’t-tasdîk nahvu; Ne‘am inne Zeyden kâ’imun, ve ba‘de hurûfî’l-iftitâh nahvu; Elâ inne Zeyden kâ’imun, ve ba‘de vâvi’l-hâli nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Ve inne ferîkan mine’l-mu’minîne le-kârihûn.” *(Enfâl, 8/5))

İmdî elif nûn maddesinin meksûr olduğu on ‘aded mevzû‘ şunlardır: 1 incisi ibtidâ’i kelâmında, 2 kasemin cevâbında, 3 sılada, 4 üncüsü ismi ‘ayn’dan haber vâki‘ olduğu vakitte, 5 haberine lâm-ı ibtidâ dâhil olan cümlede, 6 zandan ‘ârî kavilden sonra vukû‘unda, 7 hatâyı iptidâ’iyyeden sonra vukû‘unda, 8 hurûf-ı tasdîkden sonra vukû‘unda, 9 hurûf-i iftitâhdan sonra vukû ‘unda, 10 uncusu vâv-ı hâliyeden sonra vukû ‘unda.

Hulâsa şu beyân olunan mevâzî‘ın kullîsi cümleden ‘ibâret bulunduklarından, bunlarda elif-nûn mâddesi meksûr okunmak îcâb eder. Beherinin misâli metinde zikr olunub, tatbîkî dahî sehîl olduğundan emsile-i mezkûrenin tercemede terki ihtiyâr olundu.

(Ve futihat fâ‘iletun nahvu; Belağânî enneke kâ’imun, ve mef‘ûletun nahvu; ‘Alimtu enne Zeyden kâ’imun, ve mubtede’etun nahvu; ‘İndî enneke kâ’imun, ve mudâfen ileyhâ nahvu; İclis haysu enne Zeyden câlisun, ve ba‘de lev li’ennehu fâ‘ilun nahvu; Lev enneke kâ’imun le-kâne kezâ ey; lev sebete kiyâmuke ve ba‘de levlâ li’ennehu mubtede’un nahvu; Levlâ enneke zâhibun le-kâne kezâ, ey; levlâ zehâbuke mevcûdun. Ve ba‘de mâ el-masdariyyeti’t-tevkîtiyyeti li-ennehu fâ‘ilun li-ihtisâsi mâ el-masdariyyeti bi’l-fi‘li nahvu; İclis mâ enne Zeyden

Sayfa 23

kâ'imun ey, mâ sebete inne Zeyden kâ'imun bi-ma'nâ meddet subûtu kıyâmi Zeydin ve ba'de hurûfi'l-cerri nahvu; 'Acibtu min enneke kâ'imun ve ba'de hattâ'l-'âtifeti li'l-mufredi nahvu; 'Araftu umûrake hattâ enneke sâlihun, ve ba'de muz ve munzu nahvu; Mâ ra'eytuhu muz enneke kâ'imun.)

Ma'lûm ola ki, işbu elif-nûn mâddesi beyân olunan vech üzere on yerde meksûr okunduğu gibi, diğeri on yerde dahî meftûh okunur ki, mevâzı-ı 'aşera burada zikr olunur. 1 incisi fâ'il vâki' olursa, 2 incisi mef'ûl vâki' olursa, 3 mubtedâ vâki' olursa, 4 mudâf-ı ileyh vâki' olursa, 5 lev kelimesinden sonra vâki' olursa, 6 levlâ kelimesinden sonra vâki' olursa, 7 mâ-yı masdariyye-i tevkîtiyyeden sonra vâki' olursa, 8 harf-i cerden sonra vâki' olursa, 9 müfredi diğeri bir müfred üzerine 'atf eden hattâ'dan sonra bulunursa, 10 muz ile munzu kelimelerinden sonra vâki' olursa. İmdi şu zikr olunan on mevzi' müfreden 'ibâret olduklarından, bunlarda mâdde-i elif-nûnun meftûh okunması lâzım gelür. Bunların dahî beherinin misâli metinde zikr olduğundan tercemede tekrârdan ihtirâz olunmuşdur.

(Ve haysu câze't-takdîrâni câze'l-emrâni ke'l-letî vaka'at ba'de fâ'i'l-cezâ'i nahvu; Men yukrimunî fe-innî ukrimuhu, fe-in keserte fe'l-ma'nâ fe-ene ukrimuhu ve in fetahte fe'l-ma'nâ fe-ikrâmî iyyâhu sâbitun.)

Şu dahî hafî olmaya ki, (inne) cümlesiyle berâber cümle ve müfred takdîr olunması câ'iz olan yerde inne ve enne okumak, ya'nî meksûr ve meftûh okumak câ'iz olur. Nitekim fâ-i' cezâ'iyeden sonra vukû'ında olduğu gibi ki, men yukrimunî fe-innî

Sayfa 24

ukrimuhu terkîbi misillî. Eğer burada sen meksûr okursan, takdîr-i ‘ibâre fe-innî ukrimuhu olur ki, cümlemin ma‘nâsı tağyîr olundu. Ve eğer meftûh okursan “fe-ikrâmî iyyâhu sâbitun” olur ki, cümlemin ma‘nâsı bozulmamış demektir.

(**Ve tuhaffefu’l-meksûratu fe-yelzimu’l-lâmu fî haberihâ ve yecûzu ilğâ’uhâ ve duhûluhâ ‘alâ fi’lin min ef‘âli’l-mubtede’i ve’l-haberi nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Ve in kânet le-kebîraten”** *(Bakara, 2/143) **“Ve in nezunnuke lemîne’l-kâzibîne.”** *(Şu‘ara, 26/186) **Ve tuhaffefu’l-meftûhatu fe-ta‘melu fî damîrin şe’nin mukadderin ve yelzimu en yekûne kablehâ fi’lin min ef‘âli’t-tahkîki nahvu; ‘Alimtu enne Zeyden kâ’imun ve tedhulu ‘alâ’l-fi’li mutlakan ve yelzimu hâ ma‘a’l-fi’li’l-mutasarrifi ğayra’ş-şarti ve’d-du‘â’i harfi’n-nefyî nahvu; ‘Alimtu en lâ-tekûme evi’s-sîni nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Alime en se-yekûnu”** *(Müzemmil, 73/20) **ev sevfe ev kad, nahvu; ‘Alimtu enne kad tekûmu velev kâne ğayra mutasarrifin ev şartan ev du‘â’en lâ-yahtâcu ilâ ahadi hâzihi’l-hurûfi nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Ve en ‘asâ en yekûne”** *(A‘râf, 7/185) **ve kavlihi Te‘âlâ; “Tebeyyenetî’l-cinnu en lev kânû ya‘lemûne”** *(Sebe’, 34/14) **ve kavlihi Te‘âlâ; “Ve’l-hâmisetu en ğadaba’llâhu ‘aleyhâ.”** *(Nûr, 24/9))

İmdî ma‘lûm ola ki, en-i meksûra ba‘zı kere tahfîf olunur. Ya‘nî sâkin okunur ve bu hâlde haberine lâmin duhûli vâcib olub; ‘amel etmemesi câ’iz olur. Ve bu sûretde mübtedâ ile haber, fi‘illerinden, ya‘nî ef‘âl-i nâkîsa veyâ ef‘al-i kulûbdan birinin üzerine dâhil olması lâzımdır. Vâcib-i Te‘âlâ’nın “ve in kânet le-kebîratun”, “ve in nezunnuke lemîne’l-kâzibîne” kavli-i şerîflerinde olduğu gibi. Kezâlik en-i meftûhada ba‘zı kere tahfîf olunub, mukadder olan zamîr-i şe’nde ‘amel eder. Ve bu sûretde bunun mâ-kablinde ef‘âl-i tahkîkden bir fi‘il bulunmak lâzımdır. ‘Alimtu en

Sayfa 25

Zeydun kâ'imun gibi. Ve mutlak fi'il üzerine dâhil olur. Ve hemde şart ile du'â'nın ğayrı sîgalanur. Fi'il ile bulunub bu hâlde yâ (nefiy) yâ (sîn) yâhûd (sevfe) veyâ (kad) harflerinden biriyle îrâd olunması lâzımdır. 'Alimtu en lâ-tekûme, 'alime en seyekûne, 'alimtu en kad tekûme misâllerinde olduğu gibi. Ve eğer dâhil olduğu fi'il sîgalanur fi'illerden olmaz ise, yâhud şart veyâ du'â fi'illerinden bulunur ise, bu iki sûretde şu saydığımız harflerin birisine muhtâc olmaz. Te'âlâ Hazretlerinin "Ve in 'asâ en yekûne" ve "tebeyyenetî'l-cinnu in lev kânû ya'lemûn" ve "ve'l-hâmisetu en ğadaba'llâhu 'aleyhâ" kavlı-i şerîflerinde olduğu gibi.

(**Ve tuhaffefu ke'enne fe-tulġâ 'ale'l-efsahi nahvu; Ke'en sedyâhu hakkâni ve tuhaffefu lâkinne fe-yecibu ilġâ'uhâ nahvu; Mâ-câ'enî Zeydun ve lâkin 'Amrun ve hâdirun ve yecûzu hîne'izin duhûluhumâ 'ale'l-fi'li nahvu; Ke'en kâme Zeydun ve mâ kâme Zeydun ve lâkin ka'ade.)**

Ve ba'zen dahî (ke'enne) kelimesi tahfif kılınub, bu sûretde 'amel etmemesi efsah olur. "Ke'en sedyâhu hakkâni" gibi dahî (Lâkinne) kelimesi de ba'zen tahfif olunur. Ve bu takdîrce 'amel edemez. "Mâ câ'enî Zeydun ve lâkin 'Amrun ve hâdirun" gibi. Ve bu hâlde ikisinin de fi'il üzerine dâhil olmaları câ'iz olur. "Ke'en kâme Zeydun", "Mâ kâme Zeydun ve lâkin ka'ade" gibi.

(**Ve's-sâbi'u illâ fi'l-mustesnâ'l-munkati'i ve huve'l-lezî lem yahruc min mute'addidin li-kevnihâ bi-ma'nâ lâkin fe-yukadderu lehu'l-haberu nahvu; Câ'eni'l-kavmu illâ himâran ey, lâkin himâran lem-yecî'.)**

Mansûbu ve merfu'undan evvel olan harfler sekiz olub, sekizden yedincisi istisnâ-yı munkati' için olucı (illâ) dr.

Sayfa 26

İmdî (istisnâ-yı munkati‘) müstenânın müstesnâ minhden ihrâc mülâhaza olunmayan sûretidir. Zîrâ zâten dâhil değildir ki, hattâ ihrâc olunması lâzım gelsün ve bu (illâ), (lâkin) ma‘nâsına olduğundan bunun için bir haber takdîr etmek lâzımdır. “Câ’eni’l-kavmu illâ himâran.” gibi ki, “Câ’eni’l-kavmu lâkin himâran lem yeci’ .” demektir. Ve burada takdîr olunan haber, “lem yeci’” cümlesinden ‘ibâret bulunmuştur.

(Ve’s-sâminu lâ li-nefyi’l-cinsi ve şartu ‘amelihî en yekûne ismuhu nekraten mudâfeten ev muşebbiheten bihâ, ğayra mevsûlihi ‘anhâ nahvu; Lâ-ğulâme raculin câlisun ‘indenâ.)

Sekiz harften sekizincisi cinsinden hükmî nefî için evvelîci (lâ) dır. Bunun ‘amelinin şartı ismi nekra ve muzâf olmalı ve yâhud nekra-i muzâfeye müşâbih olmalı. Ve birde ismi ile kendüsü arasında diğer bir şey’ bulunmamalı. “Lâ-ğulâme raculin câlisun ‘indenâ” gibi ki. Burada lânın ismi olan (ğulâm) nekra ve (racul) e muzâf kılınmakla, lânın ‘amelinin şartı bulunmuş olur.

(Ve’l-kismu’s-sânî harfâni mâ ve lâ el-muşebbehâtâni bi-leyse fî kevnihimâ li’n-nefyi ve’d-duhûlu ‘ale’l-mubtede’i ve’l-haberi ve şartu ‘amelihimâ en lâ yafsile beynehumâ ve beyne ismihimâ bi-en velâ bi-haberihimâ velâ bi-ğayrihimâ, ve en lâ yentekizu’n-nefyu bi-illâ ve şartu fî, lâ ma‘ahumâ kevnü ismihâ nekraten nahvu; Mâ Zeydun kâ’imen velâ raculun hâdiran, ve in lem yûced ahadu hâzihi’ş-şurûti lem ta‘melâ nahvu; Mâ in Zeydun kâ’imun ve mâ kâ’imun Zeydun, ve mâ Zeydun illâ kâ’imun ve lâ-yetekaddemu ma‘mûluhumâ ‘aleyhimâ.)

İmdî merfu‘u mansûbundan evvel bulunan ‘âmil iki olub, anlarda (mâ) ile (lâ) dır ki, bunlar nefî için olmada ve mübtedâ ile haber üzerine dâhil olmada (leyse) ye benzerler. Ve bunların ‘amellerinin

Sayfa 27

şartı kendüleri ile isimlerinin beyni (enne) ile veyâ haberleriyle veyâ başka bir şeyle fasl olunmamalı. Dahî nefî ma'nâsı illâ ile bozulmamalı. Ve bu şartlardan başka fazla olarak lânın 'amelinde dahî isminin nekra olması lâzımdır. "Mâ Zeydun kâ'imen", "Lâ raculun hâdiran" gibi. Ve eğer bu şartların biri bulunmaz ise, mâ ile lâ 'amel edemezler. "Mâ enne Zeydun kâ'imun." gibi. Burada mâ ile ismi beyni (enne) ile fasl olduğundan 'amel edemedi. Ve mâ kâ'imun Zeydun gibi ki, burada dahî ismi ile kendi beyni haberi ile fasl olduğundan, 'amel edemedi ve "Mâ Zeydun illâ kâ'imun" gibi. Ve burada dahî nefy ma'nâsı illâ ile bozulduğundan, şarta tevâfuk etmemekle, 'amelden dūr oldu. Dahî bu mâ ile lânın ma'mûlleri kendülerine tekaddüm edemezler. Meselâ; "Mâ kâ'imen Zeydun", kezâlik "Lâ hâdiran raculun" denilmez.

(**Ve'l-âmilu fi'l-fi'l-l-mudâri'i 'alâ nev'ayni, nâsibun ve câzimun, fe'n-nâsibu erba'atu ahruhin en li'l-masdariyyeti, ve len li'n-nefyi'l-mu'ekke di fi'l-istikbâli, ve key li's-sebebiyyeti ve izen li's-şarti, ve'l-cezâ'i ve şartu 'amelihi en yekûne fi'luhu mustakbelen, ğayra mu'temedin 'alâ mâ kablihi ve in urîde bihi'l-hâlu ev i'temedede 'alâ mâ kablihi lem ya'mel nahvu; İzen ezunnuke kâziben li-men kâle kultu hâzâ'l-kavle. Ve nahvu; Ene izen ukrimuke limen kâle ci'tuke. Ve yecûzu idmâru en hâssaten fe-yentasibu'l-mudâri'u bihi nahvu; Zurnî fe-ukrimeke.)**

Ma'lûm ola ki fi'ili-i muzâri'de âmil-i lafzî iki nev' olub, anlardan biri nâsib ve diğeri câzimdir. İmdi nâsib dördür ki 1 incisi masdariyyet için "en", 2 istikbâlde te'kîdi nefîy için olucu "len", 3 sebebiyet için "key", 4 şart ile cezâ için olucu "izen" dir. Ve bu izen kelimesinin 'amelinde

Sayfa 28

şart fi‘ili müstakbel olub, mâ kabline i‘timâdı olmamalı. Eğer fi‘ilinden hâl murâd olunursa veyâ mâ kabline i‘timâdı olursa, ol-vakit ‘amel etmez. Meselâ; “şu sözü ben söyledim” diyen âdeme hitâb olarak, “izen ezunnuke kâziben” terkîbi gibi ki, burada (ezunnuke) muzâri‘inden hâl murâd olunduğundan, ‘amel etmedi. Kezâlik “ben sana geldim” diyen âdeme cevâben, “ene izen ukrimeke” cümlesi gibi ki, burada dahî mâ kabline i‘timâd olunduğundan ‘amelden berî olmuşdur. Dahî şu hurûf-i nevâsib beyninde yalnız (en) kelimesinin mukadder olması câ‘iz olur. Ve bu takdîrce, bu mukadder en ile yine fi‘il-i muzâri‘ nasb olunur. “Zurnî fe-ukrimeke” terkîbinde olduğu gibi ki, fe-en ukrimeke demektir.

(**Ve’l-câzimu hamse ‘aşrate kelimeten, erba‘atun minhâ hurûfun teczimu fi‘len vâhiden ve hiye lem, ve lemmâ li-nefyi’l-mâdî ve lâmu’l-emri, ve lâ’u’n-nehî li’t-talebi, ve ahade ‘aşera minhâ teczimu fi‘leyni in kânâ mudâri‘ayni tusemmâ kelimu’l-mucâzâti, ve hiye in li’ş-şarti ve’l-cezâ’i ve haysumâ ve eyne ve ennâ li’l-mekâni ve izmâ ve izâmâ ve metâ li’z-zamâni ve mehmâ ve mâ ve men ve eyyu ve yecûzu idmâru in hâssaten fe-yencezimu’l-mudâri‘u bihâ nahvu; Zurnî ukrimeke.)**

Dahî fi‘li muzâri‘de ‘âmil-i lafzî olan iki nev‘iden ikincisi câzim olub, anlarda on beş kelimedir. Dördü harfdır ki, bir fi‘ili cezm ederler. Anlardan ikisi mâzîde nefiy için olucu (lem) ile (lemmâ) dır. İkisi dahî taleb için (lâm-ı emr) ile (lâ’) nehîdir. Ve on bir ‘adedi iki fi‘il-i muzâri‘i cezm eder ki, bunlara kelimu’l-mucâzât derler. Ve burada ta‘dâd olunur. 1 incisi “in” şart ile cezâ içündür. 2 “haysumâ”,

Sayfa 29

3 “eyne”, 4 “ennâ”, bunlar mekân içündür. 5 “izmâ”, 6 “izâmâ”, 7 “metâ”, bunlar zaman içündür. 8 “mehmâ” şey ma’nâsına, 9 “mâ” (şey’un), 10 “men”(mavsûl), 11 “ey” (istifhâm ma’nâlarına) bunlardır. Ve bunlardan yalnız (in) kelimesi mukadder olabilir. Ve bu sûrette yine muzârî’i cezm eder. “Zurnî ukrimke” terkîbi gibi ki, “in tezurnî ukrimuke” demektir. Ya’nî burada (ukrime) fi’il-i muzârî’i in-i mukaddere ile meczûm kılınmıştır.

(Ve'l-‘âmilu'l-kiyâsiyyu mâ yumkinu en yezkure fî ‘amelihî kâ‘ideten kulliyeten mevdu‘uhâ ğayri mahsûrin velâ yedurruhu kevnu sîğatihi semâ‘iyyetin nahvu; Kullu sıfatın müşebbehetin terfa‘u'l-fâ‘ile.)

(Âmilun Kiyâsiyyun) şol ‘âmildir ki, ânın ‘ameli hakkında kâ‘ide-i külliye zikr etmek mümkün olur. Ve bu ka‘idenin mevzu‘u, ya’nî efrâdı ta‘dâd olunmaz. Dahî sîğasının semâ‘i olması kendüsünün kıyâsî olmasına zarar vermez. Meselen; “kâ‘ide-i külliye” ile her bir sıfat-ı müşebbehe fâ‘ilini ref‘ eder, dediğimizde her ne kadar sıfat-ı müşebbehenin sîğası semâ‘î ve mahsûr ise de, lâkin şu semâ‘ilik, “her bir sıfat-ı müşebbehe fâ‘ilini ref‘ eder” kâ‘ide-i külliyesine zarar vermez.

(Ve hiye tis‘atun; el-evvelu el-fi‘lu fe-kullu fi‘lin yarfâ‘u ve yansibu ma‘mûlâtin kesîraten ve yecûzu takdîmu mansûbihi ‘aleyhi ve huve ‘ala nev‘ayni lâzimun ve mute‘addin, fe'l-lâzimu mâ-yetimmu fehmuhu bi-ğayri mâ vaka‘a aleyhi'l-fi‘li nahvu; Ka‘ade Zeydun velâ yunsabu'l-mef‘ulu bihi bi-ğayri harfi‘l-cerri.)

Dahî ‘âmil-i kıyâsî dokuz olub, dokuzdan evvelkisi (mutlak fi‘il) dir. İmdî

Sayfa 30

her bir fi‘il ma‘mûl-i vâhidini ref‘ ve ma‘mûlât-ı kesîresini nasb eder. Ve bu fi‘ilin ma‘mûl-i mansûbını kendüsü üzerine takdîm etmek câ‘iz olur. Ve mutlak fi‘il iki nev‘i olup, anlardan biri lâzım, diğeri müte‘addîdir. İmdî (lâzım); hades kendüsü üzerine vâki‘ olan şey bulunmaksızın ma‘nâsı tamâm olan fi‘ildir. “Ka‘ada Zeydun” gibi ki burada ku‘ûd hadesi kendü üzerine vâki‘ olan (mekân) zikr olunmaksızın (ka‘ade) fi‘il-i lâzımının ma‘nâsı tamâm olup, ma‘mûl-ı âhere muhtâc olmadı demektir. Ve bu fi‘il-i lâzım harf-i cersiz mef‘‘ulün bihi nasb edemez. Lâkin sâ‘ir mef‘‘ülû nasbda harf-i cere ihtiyacı olmadığı ma‘lûmdur.

(**Fe-minhu ef‘âlu’l-medhi ve’z-zemmi ve hiye ni‘me li’l-medhi ve bi’seli’z-zemmi ve şartuhumâ en yekûne’l-fâ‘ilu mu‘arrefen, bi’l-lâmi ev mudâfen ileyhi ev mudmaran mumeyyezen bi-nekratin ve yuzkeru ba‘de zâlike’l-mahsûsi mutâbikan li’l-fâ‘ili ve huve muhtede’un ve mâ-kablehu haberuhu nahvu; Ni‘me’r-raculu Zeydun ve ni‘me ğulâmâ’r-raculi ez-Zeydâni ve ni‘me raculâ Zeydin. Ve kad yuhzefu’l-mahsûsu izâ ‘ulime bi’l-karîneti nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Ni‘me’l-‘abdu” *(Sâd, 38/30, 44) ve kad yetekaddemu ‘ale’l-fi‘li nahvu; ez-Zeydûne ni‘me’r-ricâlu ve sâ’e mislu bi’seli ve habbezâ li’l-medhi ve fâ‘iluhu zâ ve lâ yeteğayyeru ve ba‘dehu el-mahsûsu ve i‘râbuhu ke-i‘râbi mahsûsi ni‘me nahvu; Habbezâ Zeydun.)**

Dahî ef‘âl-i medh ve zemm fi‘l-i lâzımdandır ki, anlarda medh için olucu “ni‘me” ve zemm için olucu (bi’seli) kelimeleridir. Ve bunların ‘amellerinde şart fâ‘ili lâm ile mu‘arref veyâ lâm ile mu‘arrefe olana muzâf yâhud o fâ‘il nekra ile temyîz kılınmış zamîr olmalı. Ve bu fâ‘ilden sonra bir mahsûs zikr olunur ki, (kemmiyet) ve (keyfiyet) ve (cinsde) o

Sayfa 31

fâ'ile benzer, dahî şu mahsûs mübtedâ olub, mâ-kablî ânâ haber i'tibâr olunur. Zikr olunan misâller gibi. Ve bu mahsûs karîne ile ma'lûm olduğu vakitte hazfî câ'iz olur. Vâcib-i Te'âla'nın; "Ni'me'l-'abdu" kavli şerîfleri gibi ki, burada mahsûs olan "Eyyûb" 'Aleyhi's-Selâm, makâm-ı karînesiyle ma'lûm olduğundan hazf olundu. Ve ba'zı kere dahî zikr olunan (mahsûs) fi'ili üzerine tekaddüm eder. "ez-Zeydûne ni'me'r-ricâlu" gibi (sâ'e) kelimesi (bi'se) gibi zemm içündür. (Habbezâ) kelimesi medh içündür. Ve bunun fâ'ili "zâ" dır. Ve bu kelime bozulub başka bir hey'ete, ya'nî fâ'ili takdîm olunmak yâhud fâ'ile tatbîk gibi şeyler ile teğayyür kabul etmez. Bunun dahî ba'dinde mahsûs zikr olunur ki, bu mahsûsun i'râbı "ni'me" mahsûsun i'râbı gibidir. Ya'nî ibtidâ'iyet üzere merfû' olur demektir. "Habbezâ Zeydun" gibi.

(**Ve'l-mute'addî; mâ-lâ yetimmu fehmuhu bi-ğayri mâ vaka'a 'aleyhi'l-fi'lu ve huve 'alâ selâseti edrubin, el-evvelu mute'addin ilâ mef'ulin vâhidin nahvu; Darabe Zeydun 'Amran ve yecûzu hazfu mef'ûlihi bi-karînetin ve bi-dûnihâ.)**

Dahî fi'il-i müte'addî üzerine hades vâki' olan şey'i zikr etmeksizin ma'nâsı tamâm olmayan fi'ildir ki, buda üç darb üzere olub, (darb)-ı evvel bir mef'ûle te'addî eden fi'ildir. "Darabe Zeydun 'Amran" gibi. İmdî bu fi'ilin mef'ûlünü karîne ile ve karînesiz hazf etmek câ'iz olur.

(**Ve's-sânî; mute'addin ilâ mef'ûleyni ve huve 'alâ selâseti aksâmin el-evvelu mâ kâne mef'ûluhu's-sânî mubâyinen li'l-evveli nahvu; A'taytu Zeyden dirhemen ve yecûzu hazfuhumâ ve hazfu ahadihimâ ma'a karînetin ve bi-dûnihâ.)**

Sayfa 32

Fî'il-i müte'addînin üç kısmından ikincisi, iki mef'ûle te'addî eder. Bu dahî üç kısım olub, kısım-ı evvel mef'ûllerden ikincisi evvelkine mübâyin ve muhâlif olur. “ A'taytu Zeyden dirhemen” gibi. Ve bu misillü fî'ilin iki mef'ûlünü berâber ve yâhud yalnız birisini gerek karîne ile ve gerek karînesiz hazf etmek câ'iz olur.

(**Ve'l-kismu's-sânî ef'âlu'l-kulûbi ve hiye ef'âlun dâletun 'alâ fî'lin kalbiyyin dâhiletin 'ale'l-mubtede'i ve'l-haberi nâsibeten iyyâhumâ 'ale'l-mef'ûliyyeti nahvu; 'Alimtu ve ra'eytu ve vecedtu ve ze'amtı ve zanentu ve hiltu ve hasibtu vehebe bi-ma'nâ ihsib ğayra mutasarrifin ve-lâ yecûzu hazfu mef'ûleyhâ ma'an ev ahaduhumâ bi-dûni karînetin ve ma'a karînetin kesura hazfuhumâ ma'an ve kalle hazfu ahadihimâ fakad.)**

İmdî iki mef'ûle te'addî eden fî'ilin aksâm-ı selâsesinden ikincisi kısmî (ef'âl-i) kulûbdur ki, fî'il-i kalbîye delâlet ve mübtedâ ile haber üzerine dâhil olub, anlari, mef'ûliyet üzere nasb ederler. (Ef'âl-i kulûb) “alimtu”, “ra'eytu”, “vecedtu” ilâ âhirihi ve bunlar gibilerdir. Dahî şu ef'âlin mef'ûllerinin ikisini berâber veyâ birisini karînesiz hazf câ'iz olmaz. Ammâ karîne olur ise, çok kere ikisi bile ve ba'zen dahî yalnız birisi hazf olunabilür.

(**Ve min hasâisihâ cevâzu'l-ilğâ'i ve'l-i'mâli izâ tevassatat beyne ma'mûleyhâ nahvu; Zeydun 'alimtu muntalikun, ev te'ahharet nahvu; Zeydun muntalikun 'alimtu.)**

Dahî şu fî'iller ma'mûlleri beyninde veyâ en sonra bulunurlarsa, ol-sûretde 'amel edüb itmâmları ikisi de câ'iz olmak bunların havâsındandır. Ma'mûlleri arasında bulunduğuna misâl, “Zeydun 'alimtu muntalikun”. Ma'mûllerinden sonra bulunduğuna

Sayfa 33

misâl; “Zeydun muntalikon ‘alimtu.” gibi.

(**Ve minhâ cevâzun en yekûne fâ‘iluhâ ve mef‘ûluhâ damîreyni muttasileyni muttahideyi’l-ma‘nâ nahvu; ‘Allemtenî kâ’imen ve hamlu ‘ademin ve fakdin fî-hâzâ’l-cevâzi ‘alâ vecede.)**

Dahî bu ef‘âlin fâ‘il ile mef‘ûlleri ikisi bile zamîr-i muttasıl ve ma‘nâda müttahid olmaları câ‘iz olmak şu ef‘âlin hâssalarındandır. “‘Allemtenî kâ’imen” gibi. Ve şu cevâzda ‘adem ile fakd kelimeleri vecede kelimesine haml olundular. Ya‘nî ‘adem ve fakd kelimelerinde (vecede)’ ye teşbîhen şu ahkâm icrâ olundu demektir.

(**Ve amma’t-tâ‘liku bi-kelimesi’l-istifhâmi evi’n-nefyi ev lâmi’l-ibtidâ’i evi’l-kasemi ev inne’l-meksûrate izâ dahale fî haberihâ lâmu’l-ibtidâ’i ey; ibtâlu’l-‘ameli ‘alâ sebîli’l-vucûbi lafzan lâ ma‘nan. Fe-ye‘ummu hâzihi’l-ef‘âlu nahvu; ‘Alimtu e Zeydun ‘indeke em ‘Amrun ve ra’eytu mâ Zeydun muntalikon ve vecedtu li-Zeydin muntalikon ve ‘alimtu enne Zeyden le-kâ’imun.)**

İmdî kelime-i istifhâm yâ nefy yâ lâm-ı ibtidâ’ veyâ lâm-ı kasem yâhud haberine lâm-ı ibtidâ dâhil olduğu vakit elif nun meksûre ile ta‘lik, ya‘nî lafzan ‘alâ sebîli’l-vucûd ‘ameli ibtâl etmek, şu ef‘âl-i kulûbun cem‘isinde bulunur. Metindeki emsileye mürâca‘at oluna.

(**Ve kullu fi‘lin kalbiyyin ğayruhâ nahvu; Şekektu ve nesîtu ve tebeyyentu ve kullu fi‘lin yatlubu bihi’l-‘ilmu nahvu; İmtehanu ve se’eltu.)**

Dahî her bir fi‘il-i kalbî ki zikr olunan ef‘âl-i kulûbun gayrıdır. Şekektu, nesiytu, tebeyyentu kelimeleri gibi. Ve her bir fi‘il ki, kendisiyle ‘ilim taleb olunur. Meselâ, imtehanu, se’eltu kelimeleri gibi. Bunların cümlesi ef‘âl-i kulûbden ‘add olunur.

(**Ve minhu ef‘âlu’l-havâssi’l-hamsi ke-lemestu ve ebsartu**

Sayfa 34

ve semi‘tu ve şememtu ve zuktu.)

Dahî havâss-ı hamse-i zâhire ta‘bîr olunan lemestu, ebsartu, semi‘tu, şememtu ve zuktu fi‘illeri ef‘âl-i kulûbdan ma‘dûddurlar.

(Ve‘l-kismu’s-sâlisu ef‘âlun mulhakatun bi-ef‘âli‘l-kulûbi fi mucerredî‘d-duhûli ‘ale‘l-mubtede‘i ve‘l-haberi ve ‘ademu cevâzi hazfihimâ ma‘an ev hazfî ahadihimâ fakat bilâ-karînetin ve killetu hazfî ahadihimâ fakat bihâ nahvu; Sayyera ve ce‘ale ve terake ve’ttehaze.)

İmdî iki mef‘ûle te‘addî eden fi‘ilin aksâm-ı selâsesinden üçüncü kısmı ef‘âl-i kulûbun mülhakâtıdır. Bunlar mübtedâ ile haber üzerine mücerred dâhil olmada ve mef‘ûllerinin ikisini berâber yâhud yalnız birini karînesiz hazf câ‘iz olmada dahî yalnız bir mef‘ûlini karîne ile hazfın killet vukû‘unda ef‘âl-i kulûbe ilhâk olundular. Sayyera, ce‘ale, terake, ittehaze kelimeleri gibi.

(Ve’s-sâlisu mute‘addin ilâ selâseti mefâ‘ile nahvu; A‘lemu ve erâ ve hâzihi mef‘ûluhe‘l-evvelu ke-mef‘ûli bâbi a‘taytu ve‘l-ahîrâni ke-mef‘ûley bâbi ‘alimtu nahvu; A‘leme Zeydun ‘Amran Bekren fâdilen.)

Fi‘il-i müte‘addînin üç kısmından üçüncüsü, üç mef‘ûle te‘addî eder. “A‘lemu” “erâ” fi‘illeri gibi. İmdi bu kısmın mef‘ûl-i evveli ikinci mef‘ûline mübâyin olmada (a‘taytu) bâbının mef‘ûl-i evveli gibidir. Dahî diğer iki mef‘ûlleri biri diğerin ‘aynı olmada ve yukarıda zikr olunan hazflerde ve daha sâ‘ir şerâ‘itde (‘alimtu) bâbının mef‘ûlleri gibidir. A‘leme Zeydun ‘Amran Bekren fâdilen misillî. Tatbîk oluna.

(Summe i‘lem ennehu lâ-budde li-kulli fi‘lin min merfû‘in fe-in temme bihi kelâmun ve lem-yahtec ilâ ğayrihî yusemmâ fi‘len tâmmen ve merfu‘ûhu fâ‘ilen ve mansûbuhu in-kâne mute‘addiyen mef‘ûlen

Sayfa 35

ke'l-ef'âli's-sâbikati ve in ihtâce ilâ ma'mûlin mansûbin yusemmâ fi'len nâkisan ve merfu'ûhu ismen lehu ve mansûbuhu haberan lehu ve-lâ yedhulu illâ 'ale'l-mubtede'i ve'l-haberi fi'l-asli.)

Bundan sonra ma'lûm ola ki, her bir fi'il için bir merfû'dan lâzımdır. Eğer fi'il ev merfu' ile kelâm yönünden tamâm olub, gayra muhtâc olmazsa, (fi'il-i tâmm) denür ve merfû'una fâ'il, mansûbuna fi'il-i müte'addî olursa mef'ûl denilür. Geçen fi'iller gibi. Ve eğer merfû'uyla tamâm olmayub, ma'mûl-i mansûbuna muhtâc olursa (fi'il-i nâkıs) tesmiye kılınur. Merfû'una ismi mansûbuna o fi'ilin haberi dirler. Ve bu fi'il-i nâkısın dâhil olduğu merfu' ve mansûbu fi'l-asl mübtedâ ile haberden 'ibâret bulunmuşlardır.

(Ve huve 'alâ kismeyni; el-evvelu mâ-lâ yedullu 'alâ ma'nâ'l-mukârabeti fe-huve's-şâyî'u'l-mutebâdiru min itlâki'l-fi'li'n-nâkisi nahvu; Kâne ve sâra ve kezâ âle ve race'a ve hâle ve'stehâle ve tehavvele ve'rtedde ve câ'e ve ka'ade izâ kunne bi-ma'nâ sâra ve asbaha ve emsâ ve adhâ ve dalle ve bâte ve âda ve 'âde ve ğadâ ve râha ve mâzâle ve mâfeti'e bi-fethi't-tâ'i ve kesrihâ ve mâberihâ ve mâefte'u ve mâvenâ ve mârâme kulluhâ bi-ma'nâ mâzâle ve mâdâma ve leyse.)

İmdî ef'âl-i nâkısın iki kısım olub, anlardan evvelkisi (kurb), ya'nî yakınlık ma'nâsına delâlet etmeyen fi'illerdir. Ve zâten fi'il-i nâkıs söylenince dahî meşhûr olan ve zihne gelen bu ma'nâdır. Kâne, sâra gibi. Kezâlik âle, race'a, hâle, istehâle, tehavvele, irtedde, câ'e, ka'ade kelimeleri dahî (sâra) ma'nâsına oldukları vakit, fi'il-i nâkısdan ma'dûddurlar. Dahî asbaha, emsâ, adhâ, dalle, bâte, âda,

Sayfa 36

‘âde, ğadâ, râha, mâzâle, mâfeti’e, mâberihâ, mâefte’u, mâvenâ, mârâme. Bunlar da fi‘il-i nâkısıdır. Ve bunların küllîsi bu bâbda mâzâle, mâdâme, leyse ma‘nâlarında isti‘mâl olunmaları emr-i mukarrerdir.

(Ve kad yetedammenu fi‘lu’t-tâmmi ma‘nâ sâra fe-yasîru nâkisan nahvu; Temme’t-tis‘atu bi-hâzâ ‘aşraten ey, Sâra ‘aşratu tâmmeten ve Kemule Zeydun ‘âlimen ey, Sâra ‘âlimen kâmilên ve ğayru zâlike.)

İmdî ba‘zı kere fi‘il-i tâmm (sâra) ma‘nâsını tazammun eder ve bu sûrette fi‘il-i nâkıs olur. “Temme’t-tis‘atu bi-hâzâ ‘aşraten” gibi ki “Sâra ‘aşratu tâmmeten” demektir. Dahî “Kemule Zeydun ‘âlimen”, gibi ki “Sâra ‘âlimen kâmilên” demektir. Mülâhaza oluna.

(Ve yecûzu takdîmu ahhâruhâ ‘alâ enfusihâ illâ mâ-fi evvelihi mâ felâ yecûzu nahvu; Kâ’imen mâzâle Zeydun ve kezâ in buddile mâ bi-eni’n-nâfiyeti ve immâ in buddile bi-lem ve len, fe-yecûzu nahvu; Kâ’imen lem-yezul Zeydun.)

Ve şu ef‘âl-i nâkısın haberlerini kendüleri üzerine takdîm etmek câ’iz olur. Lâkin evvelinde (mâ) olan fi‘ilin haberini kendüsü üzerine takdîm etmek câ’iz olamaz. Meselâ “Kâ’imen mâzâle Zeydun” denilmez kezâlik, (mâ) en-nâfiyeye tebdîl olunursa, yine takdîm câ’iz olmaz. Ve eğer (lem) veyâ (len) nâfiyelere tebdîl olunursa, bu sûrette takdîm-i mezkûr câ’iz olur. “Kâ’imen lem yezul Zeydun.” gibi tatbîki kolaydır.

(Ve’l-kismu’s-sânî mâ-yedullu ‘alâ ma‘nâ’l-kurbi ve yusemmâ ef‘âlu’l-mukârebeti velâ-yekûnu ahhâruhâ illâ fi‘len mudâri‘an nahvu; ‘Asâ ve haberuhu el-fi‘lu’l-mudâri‘u ma‘a en ğâliben nahvu; ‘Asâ Zeydun en-yahruce ve kad yuhzefu en ve kad tekûnu tâmmeten bi-en ma‘a’l-mudâri‘i nahvu; ‘Asâ en yahruce Zeydun ve kâde ve haberuhu ğâliben mudâri‘un

Sayfa 37

bilâ en nahvu; Kâde Zeydun yahrucu ve kad yekûnu ma‘a en.)

İmdî ef‘âl-i nâkısanın iki kısmından ikincisi, “kurb” ma‘nâsına delâlet eden fi‘illerdir ki, anlar, “ef‘âl-i mukârabe” tesmiye olunurlar. Ve bunların haberleri ancak fi‘il-i muzâri‘ olur. Meselâ (‘asâ) gibi. Bunun haberi çok kere ân ile berâber fi‘il-i muzâri‘dir. “ ‘Asâ Zeydun en yahruce” gibi. Dahî ba‘zı kere “en” hazf olunur. Ve ba‘zen dahî şu ‘asâ kelimesi en ma‘a’l-muzâri‘le fi‘il-i tâmm ma‘nâsına olur. “ ‘Asâ en yahruce Zeydun” gibi. Ef‘âl-i mukârabeden biri dahî “kâde” kelimesidir. Ve bunun haberi çok kere “en” olmaksızın fi‘il-i muzâri‘ olur. “Kâde Zeydun yahrucu” gibi. Ve ba‘zen dahî “en” ile berâber îrâd olunur. “Kâde Zeydun en yahruce” gibi.

(Ve kerabe mislu kâde fî vecheyhi, ve helhele ve tafika ve ahaze ve enşe’e ve akbele ve hebbe ve ce‘ale ve ‘alika ve ahbâruhâ el-fi‘lu’l-mudâri‘u bilâ-en ve evşeke ve huve yusta‘melu isti‘male ‘asâ ve kâde velâ-yecûzu takdîmu ahbâri ef‘âli’l-mukârabeti ‘alâ enfusihâ.)

Dahî şu ef‘âl-i mukârabeden biri “kerabe” kelimesidir ki, haberi muzâri‘ ma‘a en ve bilâ en olmada “kâde” gibidir. Ve helhele, tafika, ahaze, enşe’e, akbele, hebbe, ce‘ale, ‘alika, fi‘illeri ef‘âl-i mukârabeden olup, bunların haberleri ancak, “en” olmaksızın yalnız fi‘il-i muzâri‘dir. Ve “evşeke” nin isti‘mâli, ya‘nî hükmü “ ‘asâ” ve “kâde” nin isti‘mâli, ya‘nî hükmü gibidir. Ve bu ef‘âl-i mukârabenin haberlerini kendüleri üzerine takdîm câ‘iz olamaz. Meselâ en yahruce kâde Zeydun

Sayfa 38

denilmez.

(**Ve's-sânî ismu'l-fâ'ili fe-huve ya'melu 'amele fi'ilihi'l-ma'lûmi.)**

Dahî 'âmil-i kıyâsînin ikincisi; ismi fâ'ildir ki, fi'il-i ma'lûmunun 'ameli gibi 'amel eder. Meselâ "nâsır" kelimesi "yensuru" gibi, fâ'ilini ref' ve mef'ûlünü nasb eder. Ve kis 'aleyhâ'l-bevâkî.

(**Ve's-sâlisu ismu'l-mef'ûli; fe-huve ya'melu 'amele fi'lihi'l-mechûli ve şartu 'amelihimâ fi'l-fâ'ili el-munfasili ve'l-mef'ûlu bihi en lâ-yekûnâ musağğarayni nahvu; Duvayribun ve mudayribun velâ mevsûfeyni nahvu; Câ'enî dâribun şedîdun ve in vusifâ ba'de'l-'ameli lâ-yedurru 'amelehumâ es-sâbika nahvu; Câ'enî raculun dâribun ğulâmehu şedîdun.)**

'Âmil-i kıyâsînin üçüncüsü; ism-i mef'ûldür ki, fi'il-i mechûlinin 'ameli gibi 'amel eder. Meselâ, "madrûbun" kelimesi, "yudribu" kelimesi gibi. Merfû'unu nâ'ib-i fâ'iliyet üzere ref' ve mansûbunu dahî yine yudribu fi'il-i mechûlü gibi nasb eder demektir. Ve bu ism-i fâ'il ile ism-i mef'ûlün fâ'il-i munfasıl ile mef'ûlün bihi de 'amellerinin şartı, bunlar ism-i tasğîr sîgasında olmamalıdır. "Duveyribun", "mudayribun" gibi. Ve bir sıfatın dahî mevsûfu olmamalıdır. "Câ'enî dâribun şedîdun" gibi. Tasavvur oluna. Ve eğer 'amel etdikden sonra mevsûf vâki' olurlarsa, bu sûretde o "vasf" geçen 'amellerine zarar vermez. "Câ'enî raculun dâribun ğulâmehu şedîdun." gibi. Cüz'î mülâhaza ile tatbîk hâsıl olur.

(**Summe in kânâ bi'l-lâmi lâ-yuşteratu li-'amelihimâ ğayra mâ zukira nahvu; ed-Dâribu ğulâmehu 'Amran emsi 'indenâ ve in kânâ mucerredeyni minhâ yeştaritu ma'ahu el-i'timâdu 'ale'l-mubtede'i evi'l-mavsûfi ev zi'l-hâli nahvu;**

Sayfa 39

Câ'enî Zeydun râkiben ğulâmuhu, evi'l-istifhâmi nahvu; E kâ'imu'z-Zeydâni, evi'n-nefyu nahvu; Mâ kâ'imu'z-Zeydâni ve yeştaritu fî nasbihimâ el-mef'ûlu bihi ed-delâletu 'ale'l-hâli evi'l-istikbâli ve tesniyetihimâ ve cem'ihimâ kemufredihimâ.)

İmdî ism-i fâ'il ile mef'ûlün zikr olunan şartlarını bildikden sonra, ma'lûm ola ki, eğer bunlar lâm-ı ta'rîfle bulunurlarsa, 'amellerinde şu zikr olunan şerâ'itden mâ 'adâ yeni bir şart yokdur. "ed-Dâribu ğulâmehu 'Amran emsi 'indenâ." gibi. Ve eğer lâm-ı ta'rîfden mücerred olurlarsa, ol-vakit şerâit-i mezkûre ile berâber ya mevsûf veyâ zi'l-hâl yâhûd istifhâm veyâ harf-i nefy bunlardan birine i'timâd etmek dahî şart kılındı. Metindeki emsile tatbîk oluna. Ve mef'ûlü bihî nasb etmelerinde, yalnız hâl yâhud istikbâl ma'nâlarına delâlet şart kılındı. Ve bunların tesniye ve cem'ileri 'amelde ve mezkûr şartlarda müfredleri gibidir.

(Ve kezâ selâsetu evzânin min mubâlağati'l-fâ'ili nahvu; Fe'âlun ve fe'ûlun ve mif'âlun velâ yuşteratu fî 'ameli hazihi's-selâseti ma'nâ'l-hâli ve'l-istikbâli.)

İmdî mübâlağa ile ismi fâ'ilin vezinlerinden (fe'âlun), (fe'ûlun) ve (mif'âlun), şu üç vezin 'amelde ve şerâ'itde ism-i fâ'il ile ism-i mef'ûl gibidirler. Lâkin yalnız bunlarda mef'ûlün bihi nasbda ma'nâ-yı hâl ile ma'nâ-yı istikbâl şart kılınmadı.

(Ve'r-râbi'u es-sifatu'l-muşebbehetu fe-hiye ta'melu 'amele fi'lihâ bi's-şurûti'l-mu'tebereti fî ismi'l-fâ'ili ğayri ma'nâ'l-hâli ve'l-istikbâli fe-innehu lâ yuşteratu fî 'amelihâ nahvu; Zeydun hasenun vechehu.)

'Âmil-i kıyâsînin dördüncüsü sıfat-ı müşebbehedir ki, fi'ilinin 'ameli gibi 'amel eder. Bunun 'amelinin şartı dahî ism-i

Sayfa 40

fâ'ilin 'amelinde mu'teber olan şurûtdur. Yalnız ma'nâ-yı hâl ile ma'nâ-yı istikbâl hâricdir. Zîrâ bu iki ma'nâ bunda şart kılınmadı. "Zeydun hasenun vechehu" gibi.

(**Ve'l-hâmisu ismu't-tafdîli ve huve lâ-yensibu'l-mef'ûle bihi bi'l-ittifâki ve lâ-yerfe'u'l-fâ'ile'z-zâhire illâ izâ sâra bi-ma'nâ'l-fi'li bi-en yekûne vafen li-mute'allikin mâ cerâ 'aleyhi mufaddalen bi-i'tibâri't-te'alluki 'alâ nefsihi bi-i'tibâri ğayrihi menfiyyen nahvu; Mâ ra'eytu raculen ahsenu fihî'l-kahlu minhu fî 'ayni Zeydin ve ya'melu fî ğayrihimâ.)**

'Âmil-i kıyâsînin beşincisi ism-i tafdîldir. Ma'lûm ola ki, ism-i tafdîl bi'l-ittifâk mef'ûlün bihini nasb edemez. Ve fâ'il-i zâhirinde ref' edemez. Ammâ eğer ism-i tafdîl asıl fi'il ma'nâsına olursa, bu sûretde fâ'il-i zâhirini ref' eder. Asıl fi'il ma'nâsına olması kendüsünde şu beyân olunacak beş şartın bulunmasıyla olur. Şurûti hamse: 1 kelâmı menfî olmalı, 2 ism-i tafdîl mâ-kabline nazaran mâ-kablinin vaf-ı nahvî ile vaf-ı, ya'nî lafzan vaf-ı olmalı, 3 mâ-ba'dine nazaran mâ-kabli ile mâ-ba'di beynlerinde müştereken vaf-ı ma'nevî, ya'nî mufaddal ile 'aleyhin ikisiyle kâ'im bir vaf-ı müşterek olmalı, 4 mâ-ba'dine nazaran mufaddal, 5 mâ-kabline nazaran mufaddal 'aleyh olmalı. Şu beş şartı metindeki misâle tatbîk etmeli; fakat biz şu misâlin me'âlini beyân edelim. Meselâ ism-i tafdîlde mufaddal ile mufaddal 'aleyh beyninde bi-hasebi'z-zât teğâyür bulunmak lâzımdır. Fakat ism-i tafdîl asıl fi'il ma'nâsına olursa, teğâyür-i mezkûre bulunmaz. Belki bu sûretde müsâvât bulunur. Ya'nî ziyâdelik nefy olur. ez-Cümle metindeki misâlde vaf vâki' olan (husn) kahle te'alluku i'tibâriyle Zeydin 'aynında bulunduğu hâlde

Sayfa 41

ğayrın ‘aynında bulunan kahlden ziyâde, güzel olması lâzım geliyorsa da, lâkin kelâm-ı menfî olduğundan ve nefîy ise, kayd olan ziyâdeliğe teveccüh etmekle ziyâdelik, nefîy olunub asıl hüsn bâkî kalmış olur. Fakat ziyâdelik var ise de, bu ma‘nen ism-i tafdülden müstebân olmayub, belki makâm-ı medihden ‘örfen anlaşılmalıdır. Bu takdîrce misâlin ma‘nâsı şundan ‘ibâret olur. “Ben bir adam görmedim ki, ânın gözünde olan kahlin güzelliği, Zeydin gözünde olan kahlin güzelliği gibidir. Belki Zeydin gözünde olan kahlin güzelliği ğayrın gözünde olan kahlin güzelliğinin fevkindedir.” Lâkin ism-i tafdüle mef‘ûlün bih ile fâ‘il-i zâhirin ğayrîde ‘amel etmede mezkûr şartlara muhtâc olmaz.

(**Ve’s-sâdisu; el-masdaru ve şartu ‘amelihî fi’l-fâ‘ili ve’l-mef‘ûlu bihi en lâ-yekûne musağğaran velâ mevsûfen velâ mukterinen bi’l-hâli velâ mu‘arrafen bi’l-lâmi ‘inde’l-ekseri velâ ‘adeden velâ nev‘an velâ te’kîden ma‘a’l-fi‘li ev bi-dûnihi ve’l-fi‘lu murâdun ğayru lâzimi’l-hazfî ve in kâne lâzimu’l-hazfî fe-ya‘melu’l-masdaru li-kiyâmihi makâme’l-fi‘li nahvu; Sakyen Zeyden ve yecûzu hazfu fâ‘ilihi bilâ-nâ’ibin velâ-yecûzu hâzâ fî ğayri’l-masdari velâ yadmeru fihi velâ-yetekaddemu ma‘mûluhu ‘aleyhi.)**

‘Âmil-i kıyâsînin altıncısı; masdardır. Bunun fâ‘il ile mef‘ûlün bihinde ‘amelinin şartı ism-i tasğîr sîgasında ve bir sifata mevsûf ve hâl ma‘nâsına mukârin olmamalı. Dahî ekser ‘ulemâ ‘inde (lâm) ile de mu‘arraf olmamalı. Ve masdar ‘adedî ve nev‘î olmamalı ve fi‘ilsiz yâhud fi‘il ile te’kîd olunmamalı. Burada fi‘ilden murâd hazfî vâcib olmayan fi‘ildir. Ammâ eğer fi‘ilin hazfî lâzım, ya‘nî

Sayfa 42

vâcib olursa, bu sûretde masdar, mahzûf olan fi'ilin makâmına kâ'im olub, 'amel eder. "Sakyen Zeyden" gibi ki, "sekaytu sakyen Zeyden" demektir. Dahî masdarın fâ'ilini makâmına bir şey ikâme etmeksizin, hazf etmek câ'iz olur. Ve bu yolda hazf masdarın gayrisinde câ'iz olamaz. Ve masdarın fâ'ili kendüsünde hiçbir vakit mukadder olamadığı gibi, ma'mûlu dahî kendüsü üzerine tekaddüm edemez. Ya'nî meselâ; "Zeyden sakyen" denilmez.

(Ve's-sâbi'u; el-ismu'l-mudâfu ve huve ya'melu'l-cerre ve şartuhu en yekûne ismen mucerreden 'an tenvînihi ve nâ'ibihi li-ecli'l-idâfeti ve en lâ- yekûne musâviyen li'l-mudâfi ileyhi fi'l-'umûmi ve'l-husûsi ve lâ ehassa minhu mutlakan.)

İmdî 'âmil-i kıyâsînin yedincisi; "ism-i mudâf" dır ki, cer 'amelini işler ve 'amelinin şartı izâfet için tenvînden ve tenvînin nâ'ibi olan tesniye ve cem' nûnundan mücerred (ism) olmalı ve 'umûm ve husûsda mudâf-ı ileyh müsâvî olmamalı, ya'nî mudâf ile mudâf-ı ileyhden her birerlerinin sâdık olduğu şey'e diğeri sâdık olmamalı. "İnsân" ile (nâtık) gibi. Zîrâ insân ile nâtık beyinde müsâvât bulunduğundan, bunlar izâfet sûretiyle terkîb olunamazlar. Dahî mudâf-ı ileyhden ahası mutlak ile ahas olmamalı. Ya'nî mudâf-ı ileyhin sâdık olduğu eşyânın küllîsine mudâf dahî sâdık olamaz sûretde bulunmamalı. Meselâ; "insân" ile "hayavân" gibi. Zîrâ insan ile hayvan beyinde 'umûm ve husûs mutlak bulunduğundan, bunlar dahî izâfet sûretine giremezler. Ya'nî "insânu hayavânin" yâhud "hayavânu insânin" denilmez, belki beynlerinde 'umûm

Sayfa 43

ve husûs min vechin veyâ mubâyenet bulunmalı. Mülâhazaya muhtâcdır.

(**Ve huve ‘alâ nev‘ayni, ma‘neviyyetun ve lafziyyetun fe‘l-ma‘neviyyetu, en-yekûne‘l-mudâfu ğayra sifatin mudâfaten ilâ ma‘mûlihâ, nahvu; Ğulâmu Zeydin ve dâribu ‘Amrin emsi ve şartuhâ tecrîdu‘l-mudâfi ‘ani‘t-ta‘rîf.)**

Ma‘lûm ola ki, izâfet iki nev‘i olub, anlardan biri (izâfet-i ma‘neviyye) ve biri (izâfet-i lafzîyye) dir. İmdî izâfet-i ma‘neviyye (mudâf) ma‘mûlüne mudâf sıfatın gayrî olan sûretidir. Meselâ, gulâmu Zeydin, dâribu ‘Amrin emsi gibi ki misâl-i evvelde (ğulâm) sıfat olmayub, ve misâl-i sânîde dahî “dârib” her ne kadar sıfat ise de, lâkin ma‘mûlünün ğayriye mudâf olmuşdur. Zîrâ burada ismi fâ‘ilin ‘amelinin şartı bulunmadığı, hatta (‘Amr) ana ma‘mûl olsun. Bu sûretde misâl-i mümessil lehe mutâbık olmuş olur. Ve bu izâfet-i ma‘neviyyenin şartı ismi muzâfi ta‘rîfdan tecrîd etmektedir. Ya‘nî mu‘arrefun bi‘l-lâm ise, lâm hazf olunur. ‘Alem ise meselâ; “mâyusemmâ bi-fulânin” te‘vîliyle nekra kılınur.

(**Ve hiye emmâ bi-ma‘nâ men in kâne‘l-mudâfu ileyhi cinsen şâmilin li‘l-mudâfi ve ğayruhu, nahvu; Hâtemu fiddatin, ev bi-ma‘na‘l-lâmi fî ğayrihi ve huve‘l-ekseru nahvu; Ğulâmu Zeydin ve ra‘su ‘Amrin.)**

İmdî zikr olunan izâfet-i ma‘neviyye iki kısım olub, biri “men” ma‘nâsına, diğeri “lâm” ma‘nâsınadır. Eğer mudâf-ı ileyh mudâfa ve ğayrısına şâmil cins olur ise, bu sûretde (men) ma‘nâsına olur. “Hâtemu fiddatin” gibi. Zîrâ gümüşden yüzük olduğu gibi, sâ‘ir şeyde olabilir. Ve eğer mudâf-ı ileyh şu cins-i şâmilin ğayrı olursa, bu sûretde “lâm” ma‘nâsına olur. Ve bu ma‘nâda izâfetin vukû‘ı

Sayfa 44

çokdur. “Ğulâmu Zeydin”, “Ra’su Amrin” gibi ki, “Zeyd”e mahsûs “ğulâm” ve “Amr”a mahsûs ra’s demektir.

(**Ve tufîdu ta’rîfen in kâne’l-mudâfu ileyhi ma’rifeten nahvu; Ğulâmu Zeydin ve tahsîsen in kâne nekraten nahvu; Ğulâmu raculin.)**

Şu dahî hafî olmaya ki, izâfet-i ma’neviyye iki şey ifâde eder. Anlardan biri (ta’rîf) diğeri (tahsîs) dir. İmdî eğer mudâf-ı ileyh ma’rife olub, mudâf dahî (ğayru), (şibhu) (mislu) şu üç kelimededen başkası bulunursa, bu sûretde izâfet ta’rîf ifâde eder. “Ğulâmu Zeydin” gibi. Zîrâ bu üç kelime, izâfet sebebiyle ma’rifelik kesb edemezler. Ve eğer mudâf-ı ileyh nekra olursa, ol-vakitde tahsîs ifâde eder. “Ğulâmu raculin” gibi ta’rîf ve tahsîs ma’naları âşikârdır.

(**Ve’l-lafziyyetu en-yekûne’l-mudâfu sifaten mudâfeten ilâ ma’mûlihâ velâ tufîdu illâ tahfîfen fi’l-lafzi nahvu; Dâribu Zeydin ve hasenu’l-vechi ve ma’mûru’d-dâri ve’d-dâribâ Zeydin ve’d-dâribû Zeydin ve imtene’a nahvu; ed-Dâribu Zeydin li-‘ademi’t-tahfîfi ve câze’d-dâribu’r-racule hamlen ‘ale’l-haseni’l-vechi asluhu el-hasenu vechuhu.)**

İmdî izâfet-i lafziyyenin şartı, ism-i mudâf sıfat olub, ma’mûlüne mudâf olmaktır. Ve bu izâfet, ancak lafızda tahfîf ifâde eder ki, misâlleri metinde mezkûrdur, fakat “ed-Dâribu Zeydin” misillüler tahfîf ifâde etmediklerinden, bu misillü izâfet câ’iz olmaz. “ed-Dâribu’r-racule” gibiler ise, “el-hasenu’l-vechi” terkîbi üzerine hamlen câ’izdirler. Zîrâ “el-hasenu’l-vechi” terkîbinin aslı, “el-hasenu vechuhu” dur. Zamîre izâfetden kat’ olunmakla kelâmında bir derece tahfîf hâsıl olmuş olur.

(**Ve’s-sâminu; el-ismu’l-mubhemu’t-tâmmu**

Sayfa 45

fe-innehu yansibu ismen nekraten ‘ale’t-temyîzi ve tamâmuhu ey, kevnuhu ‘alâ hâletin yemtemeni‘u idâfetuhu me‘ahâ bi-ahadi hamseti eşyâ’in bi-nefsihi ve zâlîke fi’d-damîri’l-mubhemi nahvu; Rubbehu raculen ve yâ lehu raculen ve ni‘me raculen ve fi ismi’l-işâreti nahvu kavluhu Te‘âlâ; “Mâzâ erâde’llâhu bi-hâzâ meselen.” *(Muddesir, 74/31))

‘Âmil-i kıyâsînin sekizincisi; “ism-i mübhem-i tâm” dır ki, bir nekra olan ismi temyîziyet üzere nasb eder. Ve bunun tamâmiyeti demek, ya‘nî bir hâl üzere bulunur ki, o hâl ile ânı diğer isme mudâf kılmak mümkün olamaz, demektir. İmdi şu temâmiyet beş şey’in biriyle hâsıl olur. “Bi-nefsihi” tamâm olur. Ya‘nî tamâmiyetde âhara muhtâc olmaz. Bu da (zamîr)-i mübhemde bulunur, “rubbehu raculen” gibi. Ben ona racul yönünden mülâkî oldum demektir. Burada zamîr-i mübhem ile bulunduğundan, diğer izâfeti mümkün olamayub (racul) kelimesini temyîziyet üzere nasb eder. Dahî “yâ lehu raculen” “ni‘me raculen” gibi. Ve bir de ismi işâretde bulunur. Te‘âlâ Hazretlerinin “Mâzâ erâde’llâhu bi-hâzâ meselen” kavli i şerîfleri gibi ki, meselen kavli (hazâ) dan temyîz vâki‘ olmuşdur.

(Ve bi’t-tenvîni immâ lafzan nahvu; Ratlu zeyten ev takdîran nahvu; Mesâkîlu zeheben ve ahade ‘aşera raculen.)

Dahî (tenvîn) ile tamâm olur. Ve o tenvîn ya lafzan olur. “Ratlu zeyten” gibi. Veyâ takdîran olur. “Mesâkîlu zeheben” ve “ahade ‘aşera raculen” gibi. Zîrâ ğayr-ı munsarif ve ‘aded mürekkeblerde tenvîn takdîridir.

(Ve mumeyyezu selâsetin ilâ ‘aşeratin lâ-yansibu, bel huve mecrûrun ve mecmu‘un nahvu; Selâsetu ricâlin illâ fi selâsi mi’etin ilâ tis‘i mi’etin. Ve mumeyyezu ahade ‘aşera ilâ tis‘in ve tis‘îne mansûbun mufredun dâ’imen. Ve mumeyyezu mi’etin ve elfin ve tesniyetuhumâ ve cem‘uhu lâ-yunsabu

Sayfa 46

bel huve mufredun mecrûrun nahvu; Mi'etu raculin ve elfu dirhemini.)

Ma'lûm ola ki, esmâ'-i 'adedin mümeyyezlerinde birkaç vecih bulunduğundan, burada ayruca beyân olunurlar. İmdî selâse'den 'aşeraya kadar esmâ'î 'adedin mümeyyezi mansûb olmaz. Belki mecrûr olup, cem' sîgasıyla îrâd olunur. "Selâsetu ricâlin" gibi. Lâkin selâse-mi'e'den tis'a-mi'eye kadar mümeyyezine mecrûr olursa da, fakat cem' olarak gelmez. Belki müfred olarak îrâd olunur. Ahade 'aşeranın, tis'a ve tis'îneye kadar mümeyyezi, dâ'imâ müfred ve mansûb olur. Mi'e ile elf ve bunların tesniyelerinin ve elf'in cem'inin mümeyyezi mansûb olmaz. Belki ancak müfred ve mecrûr olur. "Mi'etu raculin", "Elfu dirhemini" gibi.

(Ve bi-nûni't-tesniyeti nahvu; Menevâni semenin ve yecûzu fi ba'di hâzeyni'l-kismeyni el-idâfetu nahvu; Ratlu zeytin ve menevâ semenin velâ yecûzu fi ğayrihimâ.)

Dahî ism-i tâm ve bir de tesniye nûnuyla tamâm olur. "Menevâni semenin" gibi. İmdî tenvîn ve tesniye nûnuyla tamâm olduğu terkîblerin ba'zısında bunların hazfiyle izâfet dahî câ'iz olur. Meselâ muzâfdan tenvîni hazfle "Ratlu zeytin" kezâlik nûnu hazfle "Menevâ semenin" demek câ'iz olur. Lâkin şu izâfet bunların ğayrı ismi mübhemlerde câ'iz olamaz.

(Ve bi-nûni şibhi'l-cem'i, ve huve 'işrûne ilâ tis'ûne nahvu; 'İşrûne dirhemini.)

Ve bir de (şibhi cem') nûnuyla "ism-i mübhem" tamâm olur ki, şibhi cem' nûnu ('işrûne) den (tis'îne) ye kadar ve (tis'îne) dâhil olarak, ya'nî 'işrûne, selâsûne, erba'ûne, hamsûne, sittûne, seb'ûne, semânûne, tis'ûne, bunların nunlarıdır. 'İşrûne dirhemini gibi, sâ'irleri dahî

Sayfa 47

buna miyâs tutula.

(**Velâ yetekaddemu ma‘mûlu’l-ismi’t-tâmmi ‘aleyhi.)**

Dahî ism-i mübhem-i tâmin ma‘mûlü bulunan (temyîz) kendüsü üzerine tekaddüm edemez. Meselâ “dirhemen ‘işrûne” veyâ “zeyten ratlin” denilmez.

(**Ve’t-tâsi‘u; ma‘na’l-fi‘li ve’l-murâdu minhu kullu lafzin yufhemu minhu ma‘na’l-fi‘li.)**

İmdi ‘âmil-i kıyâsînin dokuzuncusu; “ma‘nâ-yı fi‘il” dir. Ve bundan murâd kendüsü fi‘l sîgasında bulunmayub, ancak fi‘l ma‘nâsı kendüsünden fehm olunan lafızdır ki, âfide îzâh olunur.

(**Fe-minhu esmâ’u’l-ef‘âli ve huve mâ kâne bi-ma‘nâ’l-emri evi’l-mâdî ve ya‘melu ‘amele musemmâhu, velâ yetekaddemu ma‘mûluhu ‘aleyhi ve’l-evvelu nahvu; Hâ Zeyden ey, huzhu ve ruveyde Zeyden ey, emhilhu, ve helumme Zeyden, ey, ahdirhu ve hât şey’en ey, a’tihi, ve hayhele’s-serîdi, ey, i’tihi, ve belhe Zeyden ey, da‘hu ve ‘aleyke Zeyden, ey, elzimhu, ve dûneke ‘Amran ey, huzhu, ve terâki Zeyden ey, utrukhu ve ğayru zâlike.)**

İmdî esmâ’-i ef‘âl dahî ma‘nâ-yı fi‘ildendir. Esmâ’-i ef‘âl (emr) yâhud (mâzî) ma‘nâsına olan lafızlardır ki, “bu isim” müsemmâsının ‘ameli gibi ‘amel eder. Meselâ “hâ Zeyden” terkîbinde “hâ” ism-i fi‘ili müsemmâsı olan “huz” fi‘ilinin ‘amelini işler. Sâ’irleri dahî buna kıyâs etmeli. Ve bu esmâ’-i ef‘âlin ma‘mûlü kendüsü üzerine tekaddüm edemez. Emr ma‘nâsında olanlar “hâ Zeyden” gibi ki, “huz Zeyden” demektir. Emsile-i sâ’iresi metinde zikr olunmuşdur.

(**Ve’s-sânî; nahvu; Heyhâte’l-emru ey ba‘ude ve şettâne Zeydun ve ‘Amrun ey, ifterekâ ve ser‘âne Zeydun ve veşkâne ‘Amrun ey, karube.)**

Esmâ’u ef‘âlin ikinci kısmı (mâzî) ma‘nâsına olandır. Meselâ “ba‘ude”

Sayfa 48

ma'nâsına olan "heyhât" ve "iftereka" ma'nâsına olan "şettâne" ve "karube" ma'nâsına delâlet eden "ser'âne" ve "veşkâne" ism-i fi'illeri gibi.

(**Ve minhu'z-zarfu'l-mustekarru ve kad merra tefsîruhu ve huve lâ-ya'melu fi'l-mef'ûli bihi bi'l-ittifâki ve lâ fi'l-fâ'ili'z-zâhiri illâ bi-şarti'l-'itimâdi 'alâ mâ-zukira evi'l-mavsûli nahvu; Zeydun fi'd-dâri ebûhu ve mâ fi'd-dâri ahadun, ve câ'eni'l-lezî fi'd-dâri ebûhu. Ve yecûzu kevnu'z-zarfi haberan mukaddemen ve izâ lem yurfa' zâhiran fe-fâ'iluhu damîrun mustetirun fihi muntekilun min mute'allakihî'l-mahzûfi ve ya'melu fi ğayrihimâ ke'l-hâli ve'z-zarfi bilâ şartin.)**

Dahî zarf-ı müstekar esmâ'-i ef'âldendir. (Zarf-ı müstekar) denilen şey, yukarıda beyân olundu. Ve bu zarf-ı müstekar ittifâkan mef'ûl-i bihinde 'amel edemediği gibi, fâ'il zâhirinde de 'amel edemez. Lâkin ism-i fâ'il ve ism-i mef'ûl bahsinde zikr olunan şartların birisine veyâ ism-i mevsûle i'timâd ederse, ol-vakit fâ'il zâhirinde 'amel eder. Metindeki misâller tatbîk oluna. Ve bu zarf-ı müstekarrın mu'ehhiri mübtedâyâ mukaddem haber olması câ'iz olur. İmdî fâ'il zâhirinde 'amel edemeyince, bunun fâ'ili mahzûf olan mute'allakından intikâl eden zamîr-i müstetir olmak mukarrerdir. Meselâ "Zeydun fi'd-dâri" terkîbinin takdîri, "Zeydun hasale fi'd-dâri huve" olduğu gibi mülâhaza oluna ve fâ'il-i zâhir ile mef'ûlü bihin gayrısında, ya'nî hâl ve zarf gibi ma'mûllerde şartı bulunmaksızın 'amel edebilür.

(**Ve minhu'l-mensûbu fe-innehu ya'melu ke-'ameli ismi'l-mef'ûli nahvu; Merartu bi-raculin hâşimiyyin ahûhu ve yuşteratu fi 'amelihî mâ yuşteratu fihi.)**

İsmi mansûb dahî ma'nâ-yı fi'ildendir.

Sayfa 49

Ve bu (isim) ism-i mef'ûlün 'ameli gibi 'amel eder. Zîrâ ism-i mef'ûl ile mü'evveldir. “Merartu bi-raculin hâşimiyyin ahûhu” gibi ki, karındaşı Hâşim Kabîlesine mensûb olan adama uğradım demektir. Ve bunun 'amelinin şartı ismi mef'ûlün 'amelinde zikr olunan şurûtdan 'ibâretidir. Mürâca'at oluna.

(**Ve minhu'l-ismu'l-muste'âru nahvu; Esedun fî kavlike, merartu bi-raculin esedun ğulâmuhu, ve esedun 'alâ ey mucteri'un, fe-lizâ 'amile 'amelehu.)**

Ve ismi müste'âr dahî ma'nâ-yı fî'ilden 'add olunmuşdur. Meselâ “merartu bi-raculin esedun ğulâmuhu” kavlinde vâki' ola “esed” lafzı gibi. Ya'nî esed lafzı raculu şuca' makâmında isti'mâl olunduğu vakit, 'âriyet demek olur. Kezâlik “Esedun 'alâ” denilür ki mucteri'un 'alâ demektir. Ve bu esed lafzî (mücteri'), ya'nî ismi fâ'il ma'nâsına olduğundan anın 'ameli gibi 'amel ediyor.

(**Ve minhu kullu ismin yufhemu minhu ma'na's-sifati nahvu; Lafzatu'llâhi fî kavlihi Te'âlâ “Ve huve'llâhu fi's-semâvâti” *(En'âm, 6/3) eyi'l-ma'bûdi fihâ.)**

Ve her bir isim ki, kendüsünden sıfat, ya'nî (ismi fâ'il), (ismi mef'ûl), (sıfat-ı müşebbehe) ma'nâları fehm olunur. Bu da ma'nâ-yı fî'ildendir. Meselâ “Ve huve'llâhu fi's-semâvâti” âyet-i kerîmesinde vâki' “Allah” lafza-i Celâli gibi ki, ma'bûd demektir. Ya'nî kendüsünden ism-i mef'ûl ma'nâsı fehm olunmuşdur.

(**Ve minhu ismu'l-işâratı ve leyte ve le'alle ve harfu'n-nidâ ve't-teşbîhi ve't-tenbîhi ve'n-nefyu ve ğayruhâ fe-hâzihi'l-mezkûrâtu ta'melu fî ğayri'l-fâ'ili ve'l-mef'ûli bihi min ma'mûlâtı'l-fi'li ke'l-hâli ve'z-zarfi.)**

Dahî ism-i (işâret) “leyte”, “le'alle” harf-i “nidâ”, harf-i “teşbîh”, harf-i “tenbîh” harf-i

Sayfa 50

“nefiy” ve bunların gayrisi bu misillüler (ma‘nâyı) fi‘ildendir. Zîrâ bunların kâffesinden fi‘il ma‘nâsı müstebân olur. İmdî musannifin “küllü ism” kavlından “ve ğayrihâ” kavline kadar şu zikr olunan isim ve harflerin kâffesi fâ‘il ile mef‘ûlün bihin gayrı meselâ, ”hâl”, “zarf” gibi ma‘müllerde ‘amel ederler.

(**Ve'l-âmilu'l-ma'nevîyyu mâ-lâ yekûnu li'l-lisâni fîhi hazzun ve innemâ huve ma'nen yu'rafu bi'l-kalbi.)**

İmdî ma‘lûm ola ki, “âmil-i ma‘nevî” lisân ile söylenmeyüb, belki ancak kalb ile bilinür bir ma‘nâdır ki, tafsîli bundan sonra beyân olunacaktır.

(**Ve huve isnâni el-evvelu; râfi‘u'l-mubtede‘i ve'l-haberi ve huve't-tecrîdu ‘ani‘l-‘avâmili‘l-lafziyyeti li-ecli‘l-isnâdi nahvu; Zeydun kâ'imun.)**

İmdî ‘âmil-i ma‘nevî iki kısım olub, anlardan biri mübtedâ ile haberi ref‘ eder ki, bu da müsned ile müsned-i ileyhden ‘ibâret olan isnâd eclinden için “ismi” ‘avâmil-i lafziyyeden hâlî kalmakdan ‘ibâretdir. “Zeydun kâ'imun.” gibi.

(**Ve's-sânî; râfi‘u'l-fi‘li‘l-mudâri‘i ve huve vukû‘uhu bi-nefsihi mevki‘a‘l-ismi nahvu; Zeydun yadribu fe-yadribu vâki‘un mevki‘a dâribin. Ve zâlike‘l-vukû‘u innemâ yekûnu izâ tecerrede ani‘n-nevâsibi ve‘l-cevâzimi.)**

Dahî ‘âmil-i ma‘nevînin ikincisi, fi‘il-i mudâri‘i ref‘ eder. Ve bu mudâri‘de bulunan ‘âmil-i ma‘nevî “mudâri‘in” ‘avâmil-i lafziyyeden mücerred olarak isim mevki‘inde vâki‘ olmasıdır, demek olduğu vukû‘ı mezkûr, ancak mudâri‘in nevâsib ve cevâzimden hâlî bulunduğu vakitdedir. “Zeydun yadribu” gibi ki, burada “yadribu” kelimesi, “dârib” makâmında vâki‘ olduğundan ‘âmil-i ma‘nevî ile merfu‘ kılınmıştır.

(**Fe-mecmû‘u mâ zekarnâ**

Sayfa 51

mine'l-avâmili sittûne.)

İmdî buraya kadar zikr olunan ‘âmillerin mecmû‘ı matlûb olan altmış ‘adede bâliğ olmuştur. Çünkü ber-minvâl-i meşrûh ‘âmil, lafzî, semâ‘î beş nev‘i, evvelkisi “20” harf-i cerler ki, “bâ”, “min”, “ilâ”, “ ‘an”, “ ‘alâ”, “lâm”, “fi”, “kâf”, “hattâ”, “rubbe”, “vâvu kase”, “tâ‘u kase”, “hâşâ”, “muz”, “munzu”, “halâ”, “adâ”, “levlâ”, “key”, “le‘alle”.

İkinci nev‘i ismini nasb, haberini ref edenler ki, anlar da 8 olub, inne, enne, ke‘enne, lâkinne, leyte, le‘alle, illâ, lâ harfleridir.

Üçüncü nev‘i ismini ref, haberini nasb edenlerdir ki, bunlar dahî 2 olub, leyse‘ye müşâbih mâ ile lâ harfleri.

Dahî dördüncü nev‘i fi‘il-i mudâri‘i nasb edenler ve bunlar 4 olup, en, len, key, izen harfleridir.

Dahî beşinci nev‘i fi‘il-i mudâri‘i cezm edenlerdir ki, bunlar 15 ‘aded olup, lem, lemmâ, lâmu emr, lâ‘u nehy, en, mehmâ, mâ, men, eyne, metâ, ennâ, ey, haysumâ, izmâ, izâmâ kelimeleridir.

Dahî ‘âmil-i kıyâsî 9 olup, anlarda mutlak fi‘il, ism-i fâ‘il, ism-i mef‘ûl, sıfat-ı müşebbehe, ism-i tafdîl, masdar, ism-i mudâf, ism-i mübhem-i tâm, ma‘nâ-yı fi‘ildir. Ve ‘âmil-i ma‘nevî 2 olup, anlar dahî mübtedâ ile haberi ve nevâsib ile cevâzimden hâlî olan fi‘il-i mudâri‘i ref eden ‘âmillerden ‘ibâret bulunmakla ‘âmillerin mecmû‘u altmış ‘adede bâliğ olmuş olur.

Sayfa 52

el-Babu's-Sânî Fi'l-Ma'mûli

(İ'lem evvelen enne'l-elfâza'l-mevdû'ate izâ lem teka' fi't-terkîbi lem-tekun ma'mûleten kemâ lâ tekûnu 'âmiletan ve in vaka'at fihi fe-'alâ selâseti aksâmin. el-Kismu'l-evvelu mâ-lâ yekûnu ma'mûlen aslen ve huve isnâni el-evvelu; el-harfu mutlakan.)

İkinci bâb ma'mûl beyânındadır. İmdî maksûda şurû'dan evvel ma'lûm ola ki, ma'nâya mevdu' olan elfâz-ı terkîbde bulunmadıkları vakitte, 'âmil olmadıkları gibi, ma'mûl dahî olamazlar. Meselâ yalnızca vâki' olan (ğulâm) kelimesine 'âmil denilmez. Zîrâ ma'mûlu yok ki, kendüsü ânın 'âmili olsun, kezâlik ma'mûl dahî denilmez. Zîrâ 'âmili yok ki, hattâ buna ma'mûl vâki' olsun. Ve eğer terkîbde vâki' olurlarsa, bu sûretde bunlar üç kısım olub, evvelkîsi aslâ ma'mûl olamaz. Bu da ikidir, ikiden evvelkîsi "mutlak harf" dir ki, gerek 'âmil olan harflerden olsun ve gerek olmayan harflerden olsun, bunların hiçbir vakit ma'mûl olmağa salâhiyetleri olamayacağı umûr-ı mukarrerden bulunmuşdur.

(Ve's-Sânî el-emru bi-ğayri'l-lâmi 'inde'l-Basriyyîn fe-innehu lemâ huzife 'anhu harfu'l-mudâra'ati'l-letî bi-sebebihâ sâra'l-mudâri'u müşâbihen li'l-ismi fe-u'ribe ve 'umile fihi harace 'ani'l-müşâbeheti fe-'âde ilâ aslihi ve huve'l-bina'u ve kâle'l-Kûfiyyûn huve mu'rabun meczûmun bi-lâmin mukadderetin.)

Aslâ ma'mûl olmayanların ikincisi, Basriyyûna göre lâmsız emirdir. Zîrâ ne zaman ki, muzâri'in isme müşâbehetine ki, ânın vâsıtasıyla mudâri' mu'rab ve ma'mûl olabilürdü. O müşâbehete sebep olan

Sayfa 53

mudâra‘at harfî emirden hazf olunduysa, mezkûr müşâbehet dahî gâ‘ib olmasıyla (emir) kendüsünde, ya‘nî fi‘ilde asl olan mebnîliğe ‘avdet eylediğine mebnî oldu demektir. Lâkin Kûfe ‘ulemâsı lâmsız emir, lâm-ı mukaddere ile meczûmdur dediler. Bu sûretde bu misillü emirler bu mezhebce mu‘arreb olmuş olurlar.

(**Ve‘l-kismu’s-Sânî mâ yekûnu ma‘mûlen dâ‘imen ve huve isnâni eydan. el-evvelu; el-ismu mutlakan hattâ hukime ‘alâ esmâ‘i‘l-ef‘âli bi-ennehâ merfu‘atu‘l-mahalli ‘ale‘l-ibtidâ‘i ve fâ‘iluhâ sedde mesedde‘l-haberi ev mansûbatu‘l-mahalli ‘ale‘l-masdariyyeti. Ve in kâle ba‘duhum lâ-mahalle lehâ mine‘l-i‘râbi li-kevnihâ bi-ma‘na‘l-fi‘li ve ‘alâ damîri‘l-fasli nahvu; Kâne Zeydun huve‘l-kâ‘imu bi‘l-harfiyyeti hilâfen li-ba‘dihim yekûlu innehu ismun lâ-mahalle lehû mine‘l-i‘râbi.)**

İmdî terkîbde vâki‘ olan elfâz üç kısım olup, anlardan ikincisi dâ‘imâ ma‘mûl olandır. Bu dahî ikidir, evvelkîsi mutlakâ “isimdir” ki, gerek mu‘rab olsun ve gerek mebnî olsun, hattâ isim fi‘iller dahî “ibtidâ‘iyet” üzere mahallen merfu‘ olup, fâ‘illeri haber makâmındadır. Yâhud “masdariyet” üzere mahallen mansûbdurlar, diyerek hükm olundu. Bu takdîrce ma‘mûl olmaları lâzım gelür. Her ne kadar ba‘zı ‘ulemâ esmâ‘-i ef‘âl (fi‘il) ma‘nâsına olduklarından bunların i‘râbdan mahallî olamaz dediyse de, lâkin ekser ‘ulemâ beyân olunan vecih üzere ma‘mûl olmalarına kâ‘illerdir. Kezâlik “Kâne Zeydun, huve‘l-kâ‘imu” terkîbinde olduğu gibi ki, mübtedâ ile haber beyninde vâki‘ olan “zamîr-i faslın” bile harf olmasına, ya‘nî ma‘mûl olmamasına hükm olundu. Lâkin ‘ulemâdan ba‘zısı bu zamîr isimdir, fakat i‘râbdan

Sayfa 54

mahallî yokdur, diyerek muhâlefet etmişdir. Ve bu sûretde ma'mûl olması lâzım gelür.

(**Ve ammâ'l-lâmu'd-dâhiletu 'âle's-sifâti fe-kâle ba'duhum innehâ harfun ke-ğayrihâ. Ve kâle ekseruhum hiye ismu mevsûlin bi-ma'nâ'l-lezî evi'l-lefî u'tiye i'râbuhâ limâ-ba'dehâ lemâ intekale mine'l-fi'liyyeti ile'l-ismiyyeti fe-aslu câ'enî ed-dâribu Zeyden, câ'enî ellezî darabe Zeyden. Fe'l-evvelu ma'mûlun ve's-sânî ğayru ma'mûlin fe-lemmâ ğayyera hâzâ'l-keleme sâra'l-evvelu fî sûreti'l-harfî ve's-sânî fî sûreti'l-ismi fen'akese'l-hukmu tercîhan li-cânibi'l-lafzi 'alâ cânibi'l-ma'nâ fi'l-i'rabi'l-lezî huve hukmun lafziyyun.)**

İmdî ma'lûm ola ki, "sıfât", ya'nî ism-i fâ'il ile ism-i mef'ûl üzerine dâhil olan "elif lâm". Ba'zılar bu lâm anlara dâhil olan sâ'ir harfler gibi harfdır, ya'nî aslâ ma'mûl olamaz dedilerse de, lâkin ekser 'ulemâ lâm-ı mezkûr "ellezî" yâhûd "elletî" ma'nâsına olarak ism-i mevsûldür, ya'nî, ma'mûldür, dediler. Fakat mâ-ba'di fi'iliyetden ismiyete nakl olunduğundan mu'rab olmağa salâhiyeti olmakla bunun i'râbı mâ-ba'dine, ya'nî medhûlü bulunan kelimeye verildi. Bu sûretde "Câ'enî'd-dâribu Zeyden" terkîbinin aslı, "Câ'eni'l-lezî darabe Zeyden" demek olub, evvelki, ya'nî "ellezî" kelimesi ism-i mevsûl olduğu için, "ma'mûl" ve ikinci, ya'nî "darabe" kelimesi fi'il-i mâzî olduğundan "ğayri ma'mûl", ya'nî mebnî olmuş olur. İmdî şu "Câ'enî'd-dâribu Zeyden" kelâmı tağyîr olunub, "Câ'eni'l-lezî darabe Zeyden" sûretini kesb edince (lâm) sûret-i evvelde harf ve sûret-i sânîde isim şeklini almış olmakla, hükmi lafzî olan i'râbda dahî emr-i mün'akis olub,

Sayfa 55

lafz tarafına ri‘âyeten i‘râb-ı mahallî i‘râb-ı lafziyeye tebdîl olundu.

(**Ve’s-Sânî el-fi‘lu’l-mudâri‘u.**)

Dâ’imâ ma‘mûl olan iki olup, anlardan ikincisi “fi‘il-i mudâri‘” dir. Zîrâ mudâri‘ ya “nâsib” veyâ “câzimle” berâber ve yâhud bunlardan hâlî olarak terkîbde vâki‘ olup, her hâlde ma‘mûl olması lâzım geleceği ma‘lûmdur.

(**Ve’l-Kismu’s-Sâlisu mâ-kâne’l-aslu fihi en-lâ yekûne ma‘mûlen, lâkin kad yeka‘u mevki‘a’l-kismi’s-sânî fe-yekûnu ma‘mûlen ve huve isnâni eydan, el-evvelu el-mâdî fe-innehu izâ vaka‘a ba‘de eni’l-masdariyyeti yahkumu ‘alâ mahallihi bi’n-nasbi ve izâ vaka‘a ba‘de’l-câzimi şartan ev ceza’ en yuhkemu ‘alâ mahallihi bi’l-cezmi li-zuhûri zâlike’l-i‘râbi fi’l-ma‘tûfi nahvu; A‘cebenî en darabte ve taktule ve in darabte ve taktul darabtuke ve’ktul ve fi ğayri hâzeyni’l-mevdi‘ayni lâ-yekûnu ma‘mûlen.**)

İmdî terkîbde vâki‘ olan elfâz-ı mevdu‘a üç kısım olup, anlardan üçüncüsü; kendüsünde asl olan ma‘mûl olmamaktır. Lâkin ba‘zı kere kısım-ı sâni, ya‘nî, “ma‘mûl” mevki‘inde vâki‘ olup, ma‘mûl olur. Bu dahî ikidir ki, evvelkîsi “fi‘il-i mâzîdir.” Zîrâ fi‘il-i mâzî en-i masdariyeden sonra bulunduğu vakitte mahallî mansûb olur. Ve kezâ câzimden sonra bulunduğu vakitte, gerek şart vâki‘ olsun ve gerek cezâ vâki‘ olsun, mahallen meczûm olur. Çünkü ma‘tûfda i‘râb zâhirdir. Bunun için kendüsünde dahî behemehâl o i‘râbın mahallen olsun bulunması lâzımdır. “A‘cebenî en darabte ve taktule” gibi ki, “A‘cebenî darbuke”, “A‘cebenî katluka” demektir. “Ve in darabte ve taktul darbetuke ve’ktul” gibi ki (en tadrîbe) (ve’dribuke)

Sayfa 56

takdîrinde bulunmuşdur. Ve bu fi‘il-i mâzî şu beyân olunan “en-i masdariyye” ile “harf-i câzim” in gayrî hiçbir yerde ma‘mûl olamaz. Belki mebnî olur.

(**Ve’s-Sânî el-cumletu ve huve ‘alâ kismeyni; fi‘liyyetun ve hiye’l-murekkebetu mine’l-fi‘li lafzan ev ma‘nan ve fâ‘iluhu mislu; Darabe Zeydun ve in tukrimnî ukrimke ve heyhâte Zeydun ve ekâ’imun ez-Zeydâni ve efi’d-dâri Zeydun.)**

Terkîbinde vâki‘ olub, aslâ ma‘mûl olmayan iki idi. Anlardan ikincisi cümledir ki, o da iki kısım olub, biri “cümle-i fi‘liyye”, ya’nî fi‘il ve fâ‘ilinden terakküb eden cümledir ki, o fi‘il gerek lafzan fi‘il olsun, “darabe Zeydun” terkîbinde olduğu gibi ve gerek ma‘nan fi‘il olsun, “heyhâte Zeydun” terkîbinde olduğu gibi ve gerek ma‘nâ-yı iştikâkla olsun, her birerlerinin misâli metinde mezkûrdur, tatbîk oluna.

(**Ve ismiyyetun ve hiye’l-murekkebetu mine’l-mubtede’i ve’l-haberi ev min ismi’l-harfi’l-‘âmili ve haberuhu nahvu; Zeydun kâ’imun ve inne Zeyden kâ’imun fe-in urîde bi’l-cumleti lafzuhâ felâ budde lehu min i‘râbin li-kevnihî fî hukmi’l-ismi’l-mufredi hattâ yecûze vukû‘uhâ fî kulli mâ-vaka‘a fihî fe-teka‘u mubtede’en ve fâ‘ilen ve nâ’ibehu ve ğayru zâlike nahvu; Zeydun kâ’imun cumletun ismiyyetin ey; hâzâ’l-lafzu ve minhu mekûlu’l-kavli nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Ve izâ kîle lehum âminû. ” *(Bakara, 2/13))**

İmdî cümlelerin iki kısmından biri dahî “cümle’-i ismiyye” dir ki, mübtedâ ile haberden ve yâhud ‘âmil olan harfin ismi ve haberinden terakküb eden cümledir. Metinde ki misâller tatbîk oluna.

Eğer cümleden lafız murâd olunub ma‘nâya delâleti i‘tibâr olunmazsa, bu takdirce o lafız için i‘râb lâzımdır. Zîrâ cümle bu sûretde ism-i müfred hükmüne girer. Hattâ ism-i müfred makâmında bulunub, müfred gibi mübtedâ, fâil, nâ’ib-i fâ‘il

Sayfa 57

ve sâ'ir ma'mûl dahî olabilür. Meselâ “Zeydun kâ'imun” cümle'-i ismiyyedir, dediğimizde cümlenin lafzı murâd olunursa, “şu lafız” cümle'-i ismiyyedir demek olur. Kezâlik vâcib-i Te'âlâ'nın “âminû” cümlesi dahî bu kâbildendir.

(Ve kezâ in urîde bihâ ma'nân masdariyyun immâ bi-vâsitati en ev enne ev mâ el-masdariyeteyni ke-kavlike beleġanî enneke kâ'imun ve kavluhu Te'âlâ “Ve en tesûmû hayrun lekum.” *(Bakara, 2/184))

Bu dahî ma'lûm ola ki, eġer cümleden masdar ma'nâsı murâd olunursa, yine i'râbdan lâzımdır. Masdar ma'nâsı murâd olunmak yâ “enne” vâsıtasıyla olur veyâ “en” ile “mâ-yı masdariyye” vâsıtalarıyla olur. “Beleġanî enneke kâ'imun” gibi ki, beleġanî kıyâmın dahî “Ve en tesûmû hayrun lekum” kavli şerîfleri gibi ki, siyâmukum hayrun lekum demektir.

(Ev bi-ġayrihâ nahvu; el-Cumletu'l-letî udîfe ileyhâ ke-kavlihi Te'âlâ; “Yevme yenfa'u's-sâdikîne sidkuhum” *(Mâ'ide, 5/119) ey; yevme nefa'a sidku's-sâdikîn ve nahvu kavlihi Te'âlâ; “Sevâ'un 'aleyhim e-enzertehum em lem tunzirhum” *(Yâsîn, 36/10) ey; inzâruke ve 'ademu inzârike ve nahvu; Tesma'u bi'l-mu'îdi hayrun min en terâhu ey; simâ'uke ve hâzâ illâ hayrun maksûrun 'ale's-semâ'i.)

Yâhud yukaruda beyân olunan şu üç şey'in gayrıyla dahî cümleden ma'nâ-yı masdarî murâd olunur. Meselâ şol cümle ki, kendüsünde masdar ma'nâsı bulunan cümleye muzâf ve isnâd olunur. Bu misillü cümleden yine ma'nâ-yı masdarî alınur ve bu takdîrce mu'râb olur. Metindeki misâller tatbîk oluna. Lâkin yalnız “tesma'u bi'l-mu'îdi ” cümlesi simâ'a maksûr olub, kıyâs kabul etmez.

(Ve fî ġayri hâzeyni'l-

Sayfa 58

mevdi‘ayni lâ-yekûnu lehu i‘râbun illâ en teka‘a haberu‘l-mubtede‘i nahvu; Zeydun ebûhu kâ‘imun, ev li-bâbin inne nahvu; İnne Zeyden kâ‘imun ebûhu, fe-tekûnu merfu‘ate‘l-mahalli ev li-bâbin kâne nahvu; Kâne Zeydun ebûhu ‘âlimun, ev-libâbi kâde nahvu; Kâde Zeydun yahrucu, ev mef‘ûlen sâniyen li-bâbi ‘alime nahvu; ‘Alime Zeydun ‘Amran ebûhu kâ‘imun, ev sâlisen li-bâbi a‘leme nahvu; A‘leme Zeydun ‘Amran Bekren ebûhu kâ‘imun, ev mu‘allakan ‘anhâ nahvu; ‘Alimtu e kâ‘imun Zeydun, ev hâlen nahvu; Câ‘enî Zeydun ve huve râkibun, fe-tekûnu mansûbate‘l-mahalli ev cevâben li-şartin câzimin ba‘de‘l-fâ‘i ev izâ nahvu; İn tukrimni fe-ente mukrimun, fe-tekûnu meczûmete‘l-mahalli ev sifaten li-nekratin nahvu; Câ‘enî raculun ebûhu kâ‘imun, ev ma‘tûfeten ‘alâ mufredin nahvu; Zeydun dâribun, ve yaktulu ev cumletun lehâ mahallun mine‘l-i‘râbi nahvu; Zeydun ebûhu kâ‘imun ve ibnuhu kâ‘idun, ev bedelen min ahadihimâ, ev te‘kîden li‘s-sâniyeti ev beyânen lehâ ‘alâ ra‘yin fe-yekûnu i‘râbuha ‘alâ hasebi i‘râbi‘l-metbû‘i.)

Dahî şu iki mevzu‘un gayrîsinde, ya‘nî cümleden “lafız” ve “ma‘nâ” yı masdarî murâd olunan mahallerin gayrîsinde cümlelerin i‘râbdan mahallî olamaz. İllâ şu beyân olunacak mevâzi‘de i‘râbdan mahallî olur ki, meselâ (mübtedâya) ve (inne) bâbına (haber) vâki‘ olursa, bu sûretde mahallî merfu‘ olur. Yâ kâne ve kâde bâblarına (haber), ya (‘alime) bâbına (mef‘ûl-i) sâni veyâ (a‘leme) bâbına mef‘ûl-i sâlis yâhud cümleden ta‘lîk olunmuş veyâ (hâl) vâki‘ olursa, suver-i mezkûrede mahallî mansûb olur. Yâhud (fâ‘) cevâbına veyâ (izâ-yı) müfâci‘eden sonra vâki‘ olan şart-ı câzime (cevâb) vâki‘ olursa ve bu sûretlerde mahallî meczûm olur. Yâhud nekraya

Sayfa 59

“sıfat” vâki’ olur yâ “ism-i müfred” üzerine veyâ i’râbdan mahallî olan “cümle” üzerine ma’tûf olur ve yâhud “müfreden” veyâ i’râbdan mahallî olan “cümleden” bedel vâki’ olur veyâ cümle’i sâniyeyi “te’kîd” veyâ beyân ederse, bu takdîrce bu misillü cümlenin i’râbı metbû’unun i’râbı gibi olur. Ya’nî metbû’unda i’râb ref’ ise, tâbi’de dahî ref’, nasb ise nasb, cer ise cer, cezm ise cezm olmuş olur. Misâller tatbîk oluna.

(**Fe-zahera min hâzihi’l-cumleti; inne’l-cumlete kismâni; kismun fî te’vîli’l-mufredi fe-yekûnu lehû i’râbun fî kulli mevdi’in ve zâlike eydan kismâni mâ urîde bihî lafzuhu ve mâ urîde bihî ma’nân masdariyyun ve kismun mine’l-cumleti lâ-yekûnu fî te’vîli’l-mufredi felâ-tekûnu ma’mûleten illâ fî hamseti mevâdi’a haberun ve mef’ûlun ve cevâbu şartin câzimin me’a’l-fâ’i ve izâ ve hâlun ve tâbi’un.)**

İmdî musannıfın (ve’s-sânî) dediği yerden buraya kadar söylediği kelâmından müstebân olduğu cümle iki kısım olub, biri “müfred” te’vîlindedir ki, bunun nerede olursa olsun i’râbı vardır. Bu dahî iki kısım olub, birinden “lafız”, diğerinden “ma’nâ-yı masdarî” murâd olunur. Cümlenin kısım-ı diğeri müfred ile te’vîl kabul etmez. Ve bu sûretde ma’mûl olamaz. İllâ beş mevzu’da ma’mûl olur ki, yukarıda beyân olunduğu vecih üzere şu mevzu’lardan ‘ibâretdir. 1 Haber, 2 Mef’ûl 3 Cevâb, 4 Hâl, 5 Tâbi’i teharrî olunmalıdır.

(**Summe’l-ma’mûlu ‘ala nev’ayni, ma’mûlun bi’l-asâleti ve ma’mûlun bi’t-teb’iyyeti. el-Evvelu erbe’atu aksamin; merfû’un ve mansûbun ve mecrûrun ve meczûmun.)**

Bundan sonra

Sayfa 60

ma'lûm ola ki, ma'mûl iki nev'i olub, biri "ma'mûl" bi'l-asâle ve biri "ma'mûl" bi't-teb'iiyyedir. Ma'mûl bi'l-asâle dördür ki, (merfu'), (mansûb), (mecnûr), (meczûm) bunlardan 'ibâret bulunmuşdur.

(Emma'l-merfû'u fe-tis'atun; el-evvelu; el-fâ'ilu ve huve mâ usnide ileyhi'l-fi'lu't-tâmmu'l-ma'lûmu ev mâ bi-ma'nâhu nahvu; Darabe Zeydun ve ekâ'imu'z-Zeydâni ve heyhâte Zeydun.)

İmdî ma'mûl-i merfu' dokuz olub, anlardan evvelkîsi fâ'ildir. "Fâ'il" bir şeydir ki, kendüsüne fi'l-i tâm-ı ma'lûm isnâd olunur. "Darabe Zeydun" terkîbi gibi. Yâhud fi'il-i tâm-ı ma'lûmun ma'nâsına olan şey' isnâd olunur ki, o şey gerek ism-i fâ'il olsun "Ekâ'imu'z-Zeydâni" gibi ve gerek isim fi'il olsun "Heyhâte Zeydun" terkîbi gibi. el-Hâsıl fi'l-i tâm-ı ma'lûmun 'ameli gibi 'amel eden kelimeler demektir. Tatbîkât-ı cüz'î mülâhaza ile mümkün olduğundan burada itnâbdan ihtirâz olunmuşdur.

(Ve's-Sânî nâ'ibu'l-fâ'ilu ve huve mâ usnide ileyhi'l-fi'lu't-tâmmu'l-mechûlu ev immâ bi-ma'nâhu nahvu; Duribe Zeydun ev madrûbu'z-Zeydâni ve lâ-yekûnâni illâ ismeyni ev fi te'vîlihi ğayra enne'n-nâ'ibe kad yekûnu cârren ve mecrûran nahvu; Merra bi-Zeydin fe-yecibu ifrâdu 'âmilihi ve tezkiruhu ve lâ-yecûzu takdîmuhumâ 'alâ mâ 'âmelehumâ ve lâ-hazfuhumâ me'an illâ mine'l-masdari ve kad merra.)

Ma'mûl-i merfu'un ikincisi; nâ'ib-i fâ'ildir. "Nâ'ib-i fâ'il" şol şeydir ki kendüsüne mechûl olan fi'l-i tâm isnâd olunur. "Duribe Zeydun" gibi, yâhud o fi'ilin ma'nâsına olan şey isnâd olunur ki, gerek ism-i mef'ûl olsun. "Madrûbu'z-Zeydâni" gibi. Ve gerek ism-i mensûb ve sâ'ir

Sayfa 61

mechûl ma'nâsına olan kelimeler olsun. el-Hâsıl fî'l-i tâm-ı mechûlün 'ameli gibi 'amel eden kelimeler demektir. Misâlleri istihrâc oluna. Ve bu fâ'il ile nâ'ib-i fâ'il ya isim veya isim te'vîlinde olmaları lâzımdır. Zîrâ bunlar müsned-i ileyh demektir. Müsned-i ileyh ise, isim veyâ isim ile mu'evvel olması şarttır. Dahî nâ'ib-i fâ'il ba'zı kere câr ile mecrûrdan 'ibâret bulunur. Murra bi-Zeydî gibi. Ve bu hâlde 'âmilinin müfred müzekker olması vâcib olur. Ve bu fâ'il ile nâ'ib-i fâ'ili 'âmilleri üzerine takdîm câ'iz olamaz. Ve ikisi berâber hazf dahî olamaz. Lâkin ancak masdardan ikisini berâber hazf olabilir. Zîrâ masdarın vaz'ında bunların birine nisbet mu'teber değildir. Fakat bunların 'âmillerinin vaz'ında bunlara nisbet mu'teberdir. Bunun için masdar bir şey'e nisbet olunmaksızın ma'nâ ifâde eder. Lâkin bunlar nisbetsiz müfîd olamazlar. Nitekim bu hüküm masdar bahsinde nîm zikr olunmuştur.

(**Ve kullun minhumâ kismâni mudmarun ve muzharun; fe'l-mudmaru eydan 'alâ kismeyni; mustetirun ve bârizun, fe'l-mustetiru eydan kismâni; vâcibu'l-istitâri bi-haysu lâ-yecûzu ibrâzuhu ve lâ-yusnedu 'âmiluhu illâ ileyhi ve câ'izu'l-istitâri bi-haysu yusnedu 'âmiluhu târeten ileyhi ve târeten ilâ ismin zâhirin.)**

İmdî fâ'il ile nâ'ib-i fâ'ilin her birerleri iki kısımdır ki, biri "ism-i zâhir" ve biri "ism-i zamîr"dir. Zamîr dahî iki olup, biri "müstetir", diğeri "bâriz" dir. Müstetirde yine iki kısımdır ki, birinin istitârı "vâcib" olur, ya'nî ânı izhâr etmek câ'iz olamaz. Ve 'âmili dahî kendüsünden başkasına isnâd olunamaz.

Sayfa 62

Diğerinin istitârı “câ’iz” olur ki, bunun ‘âmili ba‘zen kendüsüne ve ba‘zen dahî ism-i zâhire isnâd olunur demektir.

(el-Evvelu fi’l-mutekellimîne ve muhâtabi’l-mufredi’l-muzekkeri min ğayri’l-mâdî nahvu; Adribu ve nedribu ve tadribu ve ismu fi’li’l-emri nahvu; Nezâli ve sah ve meh ve ef’alu’t-tafdîli fi ğayri mes’eleti’l-kuhli nahvu; Zeydun efdalu min ‘Amrin.)

İstitârı vâcib olan damîr-i mütekellimlerde ve mâzînin gayrîsinin müfred müzekker muhâtabında bulunur ki, “adribu, nadribu, tadribu” kelimelerinde olduğu gibi. Ve (emr) ma’nâsına olan isim fi’illerde bulunur. “nezâli, sah, meh” gibi ki, inzil, uskut, ukfuf demektir. Dahî kuhl mes’elesinin gayrîsinde olan ism-i tafdüle bulunur. “Zeydun efdalu min ‘Amrin” gibi. Zîrâ kuhl mes’elesinin gayrîde ism-i tafdüle, fâ’il zâhirinde ‘amel edemediğinden behemehâl fâ’ilin müstetir olması lâzım gelür.

(Ve ismu’l-fâ’ili ve ismu’l-mef’ûli ve mâ kâne bi-ma’nâhumâ ve’s-sifatu’l-muşebbehetu ve’z-zarfu’l-mustekarru izâ lem-yûced şartu ‘amelihinne fi’l-fâ’ili’z-zâhiri nahvu; Câ’enî dâribun ev madrûbun ev esedun nâtikun ev hâşimiyyun ev hasune ev fi’d-dâri.)

İmdî ism-i fâ’il ile ism-i mef’ûlde ve bunların ma’nâlarına olan kelimelerde, ya’nî ism-i müste‘âr ve ism-i mensûb ve sıfat-ı müşebbehe ve zarf-ı müstekarrda eğer bunların fâ’il-i zâhirde ‘amellerinin şartı bulunmazsa, yine fâ’ilin istitârı vâcib olur. Metindeki misâller tatbîk oluna.

(Ve fi tesniyetey ismi’l-fâ’ili ve’l-mef’ûli ve cem’uhumâ’s-sâlimi mutlakan nahvu; Câ’enî raculâni dâribâni ev madrûbâni ev ricâlun dâribûn ev madrûbûn.)

Sayfa 63

Dahî ism-i fâ'il ve mef'ûlün tesniye ve cem'i sâlimlerinde gerek 'amellerinin şartı bulunsun ve gerek bulunmasun, fâ'ilin istitârı vâcib olur. Metindeki misâllerde olduğu gibi.

(**Ve fî 'adâ ve halâ fî'leyni ve fî mâ'adâ ve mâhalâ ve leyse ve lâ-yekûnu fî bâbi'l-istisnâ'i nahvu; Câ'eni'l-kavmu 'adâ Zeyden ev leyse Zeyden ev lâ yekûnu Zeyden.)**

Ve fî'il oldukları hâlde “adâ” ile “halâ” kelimelerinde dahî fâ'ilin istitârı vâcibdir. Kezâlik “mâ'adâ, mâhalâ, leyse, lâ-yekûnu” kelimeleri istisnâ bâbında buldukları hâlde anlarda da fâ'ilin istitârı vâcib olur. Metinde mezkûr misâllerde olduğu gibi.

(**Ve fî'l-ğâ'ibi'l-mufredi ve'l-ğâ'ibeti'l-mufredeti nahvu; Zeydun darabe ev yadribu ev li-yadribe ev lâ-yadribu ve Hindun darabet ev tadribu ev li-tadribe ev lâ-tadribu ve yukâlu darabe Zeydun ve kezâ el-bevâkî fe-lâ yusteteru fîhi damîrun.)**

İmdî fâ'ilin istitârı câ'iz olan kelimeler, müfred müzekker ğâ'ib ile müfred mü'ennes ğâ'ibedir. Metindeki misâller gibi. Zîrâ bunlarda fâ'il müstetir olduğu gibi zâhirde olabilür, meselâ, “darabe Zeydun” denilür ve fâ'il “zâhir” olduğu yerde, diğer müstetir fâ'il mülâhaza olunamaz. Zîrâ bu takdîrce fâ'ilin te'addüdi lâzım gelür. Bu ise hilâfdır. Metnin sâ'ir misâlleri dahî bu yolda tasavvur oluna.

(**Ve fî şibhi'l-fi'li mimmâ zukira izâ vucide şartu 'amelihi ğayri't-tesniyeti ve'l-cem'i el-mezkûrayni nahvu; Dâribun ev madrûbun ev esedun nâtikun ev hâşimiyyun ev hasenun ev fi'd-dâri ve yukâlu Zeydun dâribun ğulâmehu ve kezâ el-bevâkî fe lâ yestetiru.)**

Kezâlik şibih fî'il ki, ism-i fâ'il ve mef'ûl ve sıfat-ı

Sayfa 64

müşebbehe ve ism-i tafđil ve ism-i fâ'il ile mef'ûl ma'nâlarına olanlarda dahî 'amellerinin şartı bulunur ise, fâ'ilin istitârı câ'iz olur. Ancak ism-i fâ'il ile ism-i mef'ûlün tesniye ve cem'i müzekker-i sâlimlerinde istitâr câ'iz olmaz, belki vâcibdir. Nitekim murûr etdi. Metindeki misâller tatbîk oluna ve bunlardan istitâr câ'iz olduğundan fâ'ili izhâr ederek "Zeydun dâribun gulâmehu" dahî denilür.

(**Ve emmâ'l-bârizu'l-muttasilu tesânî'l-ef'âli ve huve'l-elifu nahvu; Darabâ ve darabetâ ve darabtumâ ve yadribâni ve tadribâni ve li-yadribâ ve'dribâ ve lâ-yadribâ ve lâ-tadribâ.)**

İmdî zamîr-i bâriz-i muttasıl fi'illerin tesniyelerinde bulunur ki, bu fi'il gerek "müzekker" ve gerek "mü'ennes" olsun, o dahî âhirlerinde olan "elif" den 'ibâretdir. Zikr olunan misâller gibi.

(**Ve cem'uhâ'l-muzekkeru ve huve'l-vâvu nahvu; Darabû ve darabtum, iz asluhu darabtumû ve yadribûne ve tadribûne ve li-yadribû ve li-tadribû.)**

Ve bir de mezkûr zamîr şu fi'illerin cem'i müzekkerlerinde bulunur ki, bu dahî ancak "vâv" dır. Metindeki misâllere mürâca'at oluna. "Darabtum" kelimesinin aslı, "darabtumû" olub, bunda ise zamîr-i mukadder olduğundan yine mezkûr demektir.

(**Ve cem'uhâ'l-mu'ennesu ve huve'n-nûnu nahvu; Darabne ve darabtunne ve yadribne ve tadribne ve li-yadribne ve'dribne ve lâ-yadribne ve lâ tadribne.)**

Kezâlik şu zamîr-i bâriz muttasıl fi'illerin cem'i mü'ennesinde bulunur ki, o da âhirinde olan "nûn"dan 'ibâretdir. Metindeki misâllerde olduğu gibi.

(**Ve fi'l-muhâtabi'l-mufredi muzekkeren kâne ev mu'ennesen ve'l-mutekellimu vahdehu fi'l-mâdî ve huve't-tâ'u nahvu;**

Sayfa 65

Darabtu bi-harekâti't-tâ'i.)

Dahî bu zamîr mâzinin müfred muhâtabında bulunur ki, o mâzî gerek müzekker ve gerek mü'ennes olsun ve mütekellim vahdesinde de bulunur. İmdî bunlarda bulunan zamîr-i bâriz-i muttasıl ancak, "tâ" dan 'ibâretdir. Darabte gibi fetha ile "müfred muhâtab müzekker" kesre ile "muhâtab mü'ennes" damme ile "mütekellim-i vahde" olmuş olur.

(Ve'l-mutekellimu ma'ahu ğayruhu fi'l-mâdî eydan ve huve nâ nahvu; Darabnâ.)

Kezâlik zamîr-i mezkûr mâzinin mütekellim-i vahdesinde bulunduğu gibi, mütekellim-i ma'a'l-ğayrında da bulunur ki, bu dahî yalnız "nâ" zamîr-i bâriz-i muttasıldan 'ibâret bulunmuştur. Darabnâ kelimesinde olduğu gibi.

(Ve fi'l-muhâtabeti'l-mufredeti fi ğayri'l-mâdî ve huve'l-yâ'u nahvu; Tadribîne ve'dribî ve lâ tadribî.)

Ve bir de bu zamîr-i mâzinin ğayrısından gelen, müfred mü'ennes muhâtabada bulunur ki, bu da ancak "yâ" zamîrinden 'ibâretdir. Metinde zikr olunan misâllerde olduğu gibi.

(Ve emmâ'l-mazharu fe-zâhirun ve izâ usnide ileyhi'l-'âmilu yecibu ifrâduhu ve ğaybetuhu ve lev kâne musennan ev mecmû'an nahvu; Darabe'z-Zeydâni evi'z-Zeydûne.)

Ma'lûm ola ki fâ'il ile nâ'ib-i fâ'ilden her birerleri ism-i zamîr ve ism-i zâhir olmak üzere iki kısım olub, anlardan zamîrin aksâm ve ahkâmı beyân olunduğundan, ism-i zâhirden 'ibâret olan fâ'il ve nâ'ib-i fâ'ilin kimlerden 'ibâret bulunacağını tekrâr ta'rîfe hâcet yoktur. Zîrâ zikr olunan zamîrlerden mâ 'adâ vâki' olan fâ'il ve nâ'ib-i fâ'ilin ism-i zâhirden 'ibâret olacağı zâhir ve âşikârdır. İmdî bunlar ism-i zâhir oldukları hâlde her kangı birine 'âmil

Sayfa 66

isnâd olunacağı vakitte o ‘âmilin müfred-i ğâ’ib sûretinde getirülmesi lâzımdır. Çünkü fâ’il ile nâ’ib-i fâ’il gerek tesniye ve gerek cem’ olsunlar, ‘âmiline mutâbakatları şart değildir. Fâ’ilin tesniye olduğuna misâl; “Darabe’z-Zeydâni” gibi cem’ olduğuna misâl; “Darabe’z-Zeydûne” gibi.

(**Ve in kâne mu’ennesen hakîkiyyen mine’l-‘ademeyni mufreden ev musennan muttasilen bi-‘âmilihî yecibu te’nîsuhu in kâne mutasarrifen nahvu; Darabet Hindun evi’l-Hindâni ve Zeydun dâribetun câriyetuhu.)**

Ve eğer fâ’il ile nâ’ib-i fâ’il benî Âdem’den mü’ennes hakîkî, ya’nî karşısında müzekker bulunan mü’ennes olub, benî Âdem’den bulunurlarsa, gerek müfred olsunlar ve gerek tesniye olsunlar bununla berâber ‘âmillerine de muttasıl olurlarsa, bu sûretde eğer ‘âmil sîğalanur, fi’illerden olursa bu ‘âmilin mü’ennes olması lâzım gelür. Emsile-i mezkûre gibi.

(**Ve kezâ izâ usnide ilâ damîri’l-mu’ennesi ğayra cem’i’l-muzekkeri’l-mukesseri el-‘âkili nahvu; Hindun darabet ev dâribetun ve’ş-şemsu tale‘at ev tâli‘atun.)**

Kezâlik eğer ‘âmil-i cem’i müzekker mükesser ‘âkilin ğayrı mü’ennes zamîrine isnâd olunursa, o mü’ennes gerek âdemîden olsun ve gerek ğayrîden olsun, hakîkî olsun, ğayrı olsun, yine o ‘âmilin mü’ennes olması lâzımdır. Âdemîden olduğuna misâl; “Hindun darabet” ev dâribetun, ğayrîden olduğuna misal; “eş-şemsu tale‘at” ev tâli‘atun gibi. Tatbîki zâhirdir.

(**Ve fi ğayrihimâ yecûzu te’nîsu ‘âmiluhu ve tezkîruhu in kâne mu’ennesen nahvu; Tale‘at ev tale‘a’ş-şemsu ve nahvu; Sârat ev sâra’n-nâkatu ve nahvu; Câ’et ev câ’e’l-mu’minâti ve câ’et ev câ’e’l-kâdî el-yevme imra’etun ve’r-ricâlu câ’et**

Sayfa 67

ev câ'û ev câ'et ev câ'e'r-ricâlu.)

İmdî mü'ennes-i hakîkî ile cem'î mü'ennes zamîrinin ğayrîde, ya'nî fâ'il ile nâ'ib-i fâ'ilden her kangısı mü'ennes-i ğayri hakîkî olursa, yâhûd mü'ennes-i hakîkî olub, fakat Âdemîden olmazsa, veyâ Âdemîden olub, müfred ya tesniye olmazsa, yâhûd müfred veyâ tesniyeden biri olub da, 'âmiline muttasıl olmazsa ve yâhûd fâ'il veyâ nâ'ib-i fâ'il cem'î müzekker mükesser 'âkilden 'ibâret bulunur ise, suver-i mezkûrenin kâffesinden eğer fâ'il ile nâ'ib-i fâ'ilden beheri mü'ennes olursa 'âmilinin müzekker ve mü'ennes olması câ'iz olur. Metindeki misâller dikkatle tatbîk olunmalıdır.

(Ve'l-mu'ennesu mâ fihî 'alâmetu't-te'nîsi lafzan ev takdîran ve hiye't-tâ'u'l-mevkûfu 'aleyhâ hâ'un nahvu; Zulmetun ve şemsun ve'l-elifu'l-maksûratu nahvu; Hublâ ve da'vâ ve'l-elifu'l-memdûdetu nahvu; Hamrâ'un.)

İmdî ma'lûm ola ki, "mü'ennes" kendüsünde lafzan veyâ takdîran te'nîs 'alâmeti bulunan kelimedir. Ve bu 'alâmetden murâd ancak vakf hâlinde hâ-yı resmiye sûretinde gösterilen "tâ" dır. Mü'ennes-i lafzî "zulmetun", mü'ennes-i takdîrî "şemsun" kelimeleri gibi. Dahî 'alâmet "elif-i maksûre" olur. Hublâ, da'vâ kezâlik "elif-i memdûde" olur ki, "hamrâ'un" kelimelerinde bulunan elifler gibi.

(Ve hâzâ fî ğayri selâsetin ilâ 'aşratin fe inne muzekkerehâ bi't-tâ'i ve mu'ennesehâ bi-hazfihâ nahvu; Selâsetu ricâlin ve erba'u nisvetin ve izâ rakkebet selâsetun ilâ tis'atin me'a 'aşratin usbiteti't-tâ'u fi'l-evveli fakad fi'l-muzekkeri nahvu; Selâsete 'aşera raculen ve fi's-sânî fakad fi'l-mu'ennesi nahvu; Selâse 'aşrate imra'eten.)

Bu dahî nihân olmaya ki, yukarıda beyân olunan 'alâmet-i te'nîs üçten ona

Sayfa 68

kadar esmâ-i ‘adedin ğayrîde bulunur. Zîrâ esmâ-i ‘adedin selâsedan ‘aşaraya kadar müzekkeri “tâ” ile mü’ennesi “tâsız” îrâd olunur. Meselâ, müzekkerinde “selâsetu ricâlin” ve mü’ennesinde “erba‘u nisvetin” denilür. Zîrâ bunlarda cema‘at ma‘nâsı bulunub ve mü’ennesinde ise bu ma‘nâ kifâyet ettiğinden te’nîs ‘alâmetine hâcet kalmadı. Lâkin müzekkerinde dahî bu ma‘nâ mevcûd olduğundan beynlerini fark için müzekkerde “tâ” ihtiyâr olundu. Bununla berâber müzekker mü’ennesden ezher cihet şerefli olduğundan “tâ-i müzekkere” i‘tâ olunub, mü’ennese verilmedi. İmdî üçden dokuza kadar esmâ-i ‘aded “aşra” ile terkîb kılındığı vakitte, müzekkerde yalnız terkîbinin cüz’i olundu. “Tâ” götürülür “selâsete ‘aşera raculen” gibi ve mü’ennesde yalnız cüz-i sâni “tâ” ile îrâd olunur. “Selâse ‘aşrate imra’eten” gibi.

(**Ve’t-te’nîsu’l-hakîkiyyu mâ biizâ’ihi zukira mine’l-hayavâni nahvu; İmra’etun ve nâkatun ve’l-lafziyyu bi-hilâfihi nahvu; Ğurfetun ve şemsun.)**

İmdî mü’ennes-i hakîki karşusunda hayavândan müzekker olana derler. İmra’etun gibi ki, karşusunda “racul” bulunmuşdur. Dahî “nâka” gibi ki karşısında “cemel” bulunmuş ki, erkek deve demektir. Mü’ennes-i lafzî ise bunun hilâfidir. Ya‘nî karşusunda hayavândan müzekker bulunmaz. Zîrâ hayvân cinsinden değildir ki, hattâ karşusunda erkek bulunsun belki yalnız lafzında veyâ takdîrinde ‘alâmat-i te’nîs bulunduğundan mü’ennes i‘tibâr olunmuşdur. Meselâ yedinci semânın ismi olan “ğurfe” ve ma‘lûm olan “şems” kelimeleri gibi.

(**Ve’l-cem‘u’l-mukesseru mutlakan mâ-tağayyera sîgate mufredihi nahvu; Ricâlun ve cem‘u’l-muzekkeri’s-sâlimi**

Sayfa 69

mâ-luhika âhira mufredihî vâvun madmûmun mâ-kablehâ ev yâ'un meksûrun mâ-kablehâ ve nûnun meftûhatun fî ğayri'l-idâfeti fe-inne'n-nûne tuhzeftu fihâ nahvu; Muslimûne ve muslimîne ve cem'u'l-mu'ennesi's-sâlimi mâ-luhika âhiru mufredihî elifun ve tâ'un nahvu; Muslimâtun.)

Şu dahî ma'lûm ola ki, müfredinin sîğası cem'inde bozulan cem'e "cem'i mükesser" denilür. Meselâ "racul" ün cem'i raculüne gelmeyüb, "ricâl" geldiği gibi, dahî cem'i müzekker-i sâlim cem'inde müfredinin âhirine mâ-kablî madmûm bir "vâv" yâhûd mâ-kablî meksûr bir "yâ" ve izâfet sûretinin ğayrîde bunlarla berâber âhirine birde "nûn-i meftûha" 'ilâve olunan cem'dir. Müslimûne, müslimîne gibi. Zîrâ bu "nûn" tenvîn gibi olduğundan izâfet sûretinde hazf olunur. Cem-i mü'ennes-i sâlim ise cem'inde müfredinin âhirine bir "elif" ve bir "tâ" 'ilâve kılınan kelimedir. Meselâ; "müslimetun"un cem'i müslimât geldiği gibi.

(Ve't-tesniyetu mâ-luhika âhiru mufredihî elifun ev yâ'un meftûhun mâ-kablehâ ev nûnun meksûratun fî-ğayri'l-idâfeti ve fihâ tuhzeftu nahvu; Muslimâni ve muslimeyni.)

Kezâlik tesniye müfredinin âhirine mâ-kablî meftûh bir "elif" yâhûd mâ-kablî meftûh bir "yâ" ve bunlarla berâber bir de nûn-ı meksûra 'ilâvesiyle yapılan kelimedir. Müslimâni, müslimeyni gibi. Lâkin işbu nûn ancak izâfet sûretinin ğayrîde 'ilâve olunur. Zîrâ izâfet bulunduğu yerde nûn-ı mezkûrenin sâbit olamayacağı bedîhîdir.

(Ve kullu cem'in ğayru cem'i'l-muzekkeri's-sâlimi mu'ennesun li-kevnihi bi-ma'nâ'l-cemâ'ati ve emmâ cem'u'l-muzekkeri's-sâlimi, fe-yecibu tezkîru 'âmilihi fe-tekûlu câ'e'l-muslimûne ev raculun kâ'idun nâsirûhu.)

İmdî ma'lûm ola ki, cem'i müzekker-i sâlimin ğayrî cem'iler cemâ'at te'vîliyle mü'ennes

Sayfa 70

hükümündedirler. Lâkin cem‘i müzekker-i sâlim mü’ennes hükümünde bulunmadığından, bunun ‘âmilinin müzekker olması lâzımdır. “Câ’e’l-muslimûne” yâhûd “câ’e raculun kâ‘idun nâsirûhu” gibi evvelki terkîb ‘âmilin fi‘il olduğuna, ikinci, ‘âmilin fi‘il ma‘nâsına olduğuna misâl îrâd olunmuşlardır, mülâhaza oluna.

(**Ve izâ usnide ilâ damîrihi yecibu kevnuhu cem‘an muzekkeran nahvu; el-Muslimûne câ’û ev yecî’ûne ev câ’ûne.)**

İmdî cem‘i müzekker-i sâlimin zamîrine ‘âmil isnâd olunacağı vakitte, o ‘âmilin cem‘i müzekker sûretinde îrâd olunması lâzımdır. Metinde zikr olunan misâller gibi.

(**Ve emmâ cem‘u’l-muzekkeri’l-mukesseri’l-‘âkili izâ usnida ilâ damîrihi fe-yecibu en yekûne ‘âmiluhu mufreden mu’ennesen ev cem‘an muzekkeran nahvu; er-Ricâlu câ’et ev câ’û ev câ’iyetun ev câ’ûne.)**

Ammâ cem‘i müzekker mükesser ‘âkilin zamîrine ‘âmil isnâd olunacağı vakitte, o ‘âmilin “müfred mü’ennes” yâhud “cem‘i müzekker” olması lâzım gelür. Metinde zikr olunan misâller gibi. Dikkat oluna.

(**Ve ğayrumâ mine’l-cumû‘i izâ usnida ilâ damîrihâ yecibu kevnû ‘âmilehâ mufreden mu’ennesen ev cem‘an mu’ennesen nahvu; el-Muslimâtu câ’et, ev ci’ne, ev câ’iyetun ev câ’iyâtun ve’l-eşcâru kuti‘at ev kuti‘ne ev maktû‘atun ev maktû‘âtun.)**

Ve eğer cem-i müzekker-i sâlim ile cem-i müzekker mükesser ‘âkilin ğayrî bir cem‘in zamîrine ‘âmil isnâd olunmak murâd olunursa, imdî o ‘âmilin müfred mü’ennes yâhûd cem‘i mü’ennes sîğasıyla îrâd olunması lâzımeden bulunmuşdur. Metindeki misâller mülâhaza oluna.

(**Ve’s-sâlisu el-mubtede’u ve huve ‘alâ nev‘ayni el-evvelu el-ismu evi’l-mu’evvelu bihi, el-musnedu ileyhi el-mucerredu ‘ani’l-‘avâmili’l-lafziyyeti nahvu; Zeydun kâ‘imun ve hakkun enneke kâ‘imun ve lâ budde lehu min haberin.)**

İmdî ma‘mûl-i merfu‘ dokuz olub, dokuzdan

Sayfa 71

üçüncüsü mübtedâdır. (Mübtedâ) iki nev'idir ki, evvelkîsi 'avâmil-i lafziyyeden mücerred müsned-i ileyh isimdir. "Zeydun kâ'imun" gibi, veyâ isimle mü'evvel olandır. "Hakkun enneke kâ'imun" gibi ki, kıyâmın sâbit demektir. Ya'nî burada (hakkun) kelimesi (sâbit) ismiyle te'vîl olunmuştur. Ve bu mübtedâyâ bir haberden lâzımdır. Zîrâ, habersiz mübtedânın fâ'idesi olamaz.

(**Ve's-sânî es-sifatu'l-vâki'atu ba'de kelimeti'l-istifhâmi evi'n-nefyi râfi'atun li-zâhirin nahvu; E kâ'imu'z-Zeydâni ve mâ kâ'imu'z-Zeydûne ve lâ habera li-hâzâ'l-mubtede'i li-kevnihî bi-ma'na'l-fi'li bel fâ'iluhu sedde mesedde'l-haberi.)**

Mübtedânın ikinci nev'i, fâ'il-i zâhirini ref' eden olduğu hâlde kelime-i istifhâm veyâ nefy den sonra vâki' olan sıfat dır. Ve bu sıfatdan murâd sıfat-i sarfiyye, ya'nî ism-i fâ'il ve mef'ûl ve mübâlağa ile ism-i fâ'il ve ism-i tafdîl ve bunların ma'nâsına olan isimlerdir. "E kâ'imu'z-Zeydâni " "Mâ kâ'imu'z-Zeydûne" gibi ve bu sıfat vâki' olan mubteda fi'il ma'nâsına olduğundan bunun haberi olmayub, belki bunun fâ'ili haber makâmında bulunmuştur.

(**Ve lâ yecûzu te'addudu'l-mubtede'i ve'l-aslu takdîmuhu ve şartuhu en-yekûne ma'rifeten ev nekiraten muhassasaten nahvu; Kavluhu Te'âlâ; "Ve le-'abdun mu'minun hayrun min müşrikin" *(Bakara, 2/221) ve yecûzu hazfuhu 'inde kiyâmi karînetin nahvu; Zeydun fi cevâbi meni'l-kâ'imu ey, el- kâ'imu Zeydun.)**

İmdî ma'lûm ola ki, mübtedânın te'addüdi câ'iz olamaz ve eğer orada harf-i 'âtif bulunursa, bu sûretde birkaç mübtedâ bir yerde cem' olabilür. Meselâ, Zeydun ve 'Amrun ve Bekrun kâ'idûne demek câ'iz olur ve mübtedâda asl olan haberi üzerine mukaddem olmaktır. Dahî mübtedâ olmasının

Sayfa 72

şartı ma'rife veyâ nekra-i muhassasa, ya'nî ma'rifeye karîb nekra olmalı. Zîrâ kelâmdan ğaraz fâ'idenin husûlidir. Eğer mübtedâ sırf nekra olursa, fâ'ide hâsıl olamaz. Nekra muhassasaya misâl, "Ve le-'abdun mu'minun hayrun min muşrikin" kavlı celîlindedir olduğu gibi ki, burada nekra olan ('abd) mübtedâsı (mu'min) ile kayd olunduğundan müşterek hâric kalmakla bir derece ma'rife demek olur. Eğer mahzûfa delâlet eder karîne bulunursa, bu sûretde mübtedâyı hazf etmek câ'iz olur. Meselâ "meni'l-kâ'imu?" diyerek su'âl eden adama cevâbda mübtedâyı hazfle yalnız "Zeyd" deyu haber vermek gibi. Zîrâ su'âl karînesiyle cevâbda mübtedâ olan "el-kâ'imu" kelimesinin zikrine hâcet mess etmez.

(**Ve'r-Râbi'u haberu'l-mubtede'i ve huve'l-mucerredu 'ani'l-avâmili'l-lafziyyeti el-musnedu bihi ğayru'l-fi'li ve ma'nâhu nahvu; Kâ'imun fi Zeydin kâ'imun ve yecûzu te'adduduhu nahvu; Zeydun kâ'imun kâ'idun ve kad yekûnu cumletun ismiyyetun ev fi'liyyetun felâ-budde min 'â'idin ile'l-mubtede'i in lem tekun haberan 'an damîri's-se'ni nahvu; Zeydun ebûhu kâ'imun ev kâme ebûhu.)**

Merfu'âtın dördüncüsü haberdir. Haber, fi'il ve fi'il ma'nâsına bulunânın ğayrı olarak 'avâmil-i lafziyyeden mücerred müsned-i bih olan şeydir. "Zeydun kâ'imun" terkîbinde haber vâki' olan "kâ'im" gibi. Ve bu haberin 'atıfsız te'addüdi câ'iz olur. Zîrâ haber 'arz kabîlindedir. A'râzın ise cem'i câ'iz olduğundan haberlerin ictimâ'ı câ'iz olur. Meselâ "Zeydun kâ'imun, kâ'idun" gibi ki, bi'l-fi'il kâ'im ve bi'l-kuvve kâ'id demektir. Dahî ba'zı kere haber cümle olur, gerek ismiyye olsun ve gerek fi'iliyye olsun, bu sûretde bu haberi mübtedâyâ rabt eder bir 'âid lâzımdır. 'Âid ise çok kere

Sayfa 73

“zamîr” ve ba‘zen “ism-i işâret” ve haberin mübtedâya şâmil olması ve lâm-ı cins ve zamîr olan haberin yerine ism-i zâhir götürülmesi bunlardan ‘ibâretdir. Meselâ; metinde zikr olunan misâllerdeki zamîr râbitalar gibi. Mürâca‘at oluna. Ve eğer haber zamîr-i şândan vâki‘ olan haber, nefsinden haber demek olduğundan, bu sûretde rabtın kendüsü bulunub ‘â’ide hâcet kalmayacağı beyândan müstağnîdir.

(**Ve yecûzu hazfuhu li-karînetin nahvu; el-Burru el-kurru bi-sittîne ey, minhu ve asluhu en-yekûne nekiraten ve kad yekûnu ma‘rifeten nahvu; Allâhu ilâhunâ ve yecûzu hazfuhu ‘inde karînetin nahvu; Zeydun li-men kâle e-Zeydun kâ’imun em ‘Amrun.)**

İmdî hafî olmaya ki, mahzûfa karîne bulunduğu vakitte işbu ‘â’idin hazfî câ’iz olur. Metindeki misâlde vâki‘ minh gibi. Zîrâ buğdayı satan kimse ne mübâyâ‘a vaktinde buğdaydan başka bir şey’e işâret etmeyeceği bedîhîdir. Dahî haberde asl olan nekra olmaktır. Zîrâ ma‘rifeyi haber vermekde bir fâ’ide olmaz, belki hâsılı tahsîldir. Fakat ba‘zı kere muhâtab mes’elede câhil menzilesine tenzîl olunub, haber ma‘rife olarak îrâd olunur. Meselâ; “Allâhu ilâhunâ” gibi ki, burada muhâtab câhil menzilesine tenzîl olduğundan haber vâki‘ olan ilâhunâ kelimesi, mütekellim me‘a’l-ğayr zamîrine izâfetle ma‘rife olarak îrâd olunmuşdur. Ve karînenin vücûdunda dahî haberin hazfî câ’iz olur. “E-Zeydun kâ’imun em ‘Amrun” diyerek su’âl eden adama, su’âl karînesiyle cevâbda haber vâki‘ olan “kâ’im” kelimesini hazfle yalnız “Zeyd” diyerek haber vermek gibi.

(**Ve in kâne’l-mubtede’u**

Sayfa 74

ba'de emmâ vecbe duhûlu'l-fâ'i fî haberihî nahvu; Emmâ Zeydun fe-muntalikun illâ li-darûrati'ş-şî'ri ke-kavlihi; "Emma'l-kitâlu le-kitâle ledeykum" ev li-idmâri'l-kavli ke-kavlihi Te'âlâ; "Fe-emme'l-lezîne'sveddet vucûhuhum e-kefertum" *(Âli'İmrân, 3/106) ey; fe-yukâlu lehum e-kefertum.)

Ve eğer mübtedâ emmâ-yı tafsîliyeden sonra bulunursa, bu sûretde haberine fâ'-yı cevâbiyenin duhûli vâcib olur. "Emmâ Zeydun fe-muntalikun" gibi. İllâ zarûret-i şî'irde "fâ" hazf olunur. Nitekim misâlde vâki' "lâ-kitâle" nin fâsı hazf olunduğu gibi. Dahî haber-i mukadder olduğu vakitte yine "fâ" hazf olunur. Çünkü bu sûretde fâ ile mukadder kılındığından tabi'i kitâbetden hazf olunması lâzım gelür. Zikr olunan Âyet-i Kerîmede olduğu gibi.

(Ve in kâne ismen mevsûlen bi-fi'lin ev zarfin ev mevsûfen bihi ev nekraten mevsûfeten bi-ahadihimâ ev mudâfen ileyhâ ev lafzu kullin mudâfen ilâ nekratin mevsûfeten bi-mufredin ev ğayra mavsûfeten aslen câze duhûlu'l-fâ'i fî haberihî.)

Ve eğer mübtedâ fi'il veyâ zarf ile mevsûl isim olursa yâhud bu mevsûl ile vasıflanursa ve yâhud fi'il veyâ zarfdan biriyle mevsûf nekra vâki' olursa veyâ şu mezkûrâtın birine muzâf olursa ve yâhud mübtedâ küll lafzî olub, hiç mevsûf olmayan veyâ müfred ile mevsûf bulunan nekraya, muzâf vâki' olursa, suver-i mezkûrenin cem'îsinde haberine fânın duhûli câ'iz olur. Misâlleri bi-'avni'llâh âtîde zikr olunacaktır.

(Ve kezâ izâ dahale 'aleyhi inne ve enne ve lâkinne bi-hilâfi sâ'iri nevâsihi'l-mubtede'i harfen kâne ev fi'len nahvu; Ellezî ye'tînî ev fi'd-dâri fe-lehu dirhemun ve kavluhu Te'âlâ; "Kul inne'l-mevte'l-lezî tefirrûne

Sayfa 75

minhu fe-innehu mulâkîkum” *(Cuma, 62/8) ve nahvu; Raculun ye’tinî ev fi’d-dâri fe-lehu dirhemun ve kullu raculin ‘âlimin fe-lehu dirhemun ve kullu raculin fe-lehu dirhemun ve fi ğayrihâ lâ-yecûzu.)

İmdî eğer mübtedânın üzerine inne, enne, lâkinne kelimelerinden biri dâhil olursa, yine haberine fânın duhûli câ’iz olur. Metinde zikr olunan emsile şerâîtin beheri için lef ve neşr müretteb, ya’nî misâl-i evvel şart ola. Ve misâl-i sâni şart-ı sâniye ve sâlis sâlise ve ilâ âhirihi. Bu minvâl üzere îrâd olunmuşdur. Ve bu yolda tatbîkât icrâ oluna. Ve şu zikr olunan dokuz mevzu’un gayrîsinde mübtedânın haberine fânın duhûli câ’iz olmaz.

(Ve’l-hâmisu, ismu bâbi kâne ve hukmu ke-hukmi’l-fâ’ili.)

Ma’mûl-i merfu’un beşincisi (kâne) ve ahavâtının ismidir ve bu ismin hükmü fâ’ilin hükmü gibidir. Ya’nî isim veyâ isim te’vîlinde olub, ‘âmili dahî kendüsü üzerine tekaddüm edemez ve ‘âmili ile kendüsünü berâber masdarın ğayrîde hazf câ’iz olamaz. Hülâsâ fâ’ilde hüküm ne ise burada dahî cârîdir, demek olur.

(Ve’s-sâdisu; haberu bâbi inne ve emruhu ke-emri haberi’l-mubtede’i lâkin lâ-yecûzu takdîmuhu ‘alâ ismihi illâ en-yekûne zarfen nahvu; İne fi’d-dâri raculen.)

İmdî merfû’âtın altıncısı; inne ve ahavâtının haberidir. Ve bu haberin hükmü mübtedânın haberinin hükmü gibidir. Mülâhaza oluna. Lâkin bu haberi, isminin üzerine takdîm etmek câ’iz olamaz. İllâ haber zarf olursa bu sûretde takdîm-i mezkûr câ’iz olur. “İne fi’d-dâri raculen” gibi.

(Ve’s-sâbi’u; haberu lâ li-nefyi’l-cinsi ve hukmu eydan ke-hukmi haberi’l-mubtede’i nahvu; Lâ-ğulâme raculin câlisin ‘indenâ.)

Sayfa 76

Merfû‘âtın yedincisi; cinsinden hükmî nefy için olucu “lâ”nın haberidir ve bunun hükmü dahî mübtedânın haberinin hükmü gibidir. “Lâ ğulâme raculin câlisin ‘indenâ” misillü. Ahkâm mülâhaza oluna.

(Ve’s-sâminu ismu mâ ve lâ el-muşebbehetejni bi-leyse ve hukmuhu ke-hukmi’l-mubtede’i.)

Ma‘mûl-i merfû‘un sekizincisi (leyse) ye müşâbih olan “mâ” ile “lâ”nın ismidir. Ve bu ismin hükmü, mübtedânın hükmü gibidir. Ya‘nî ‘atıfsız te‘addüdi câ’iz olamaz. Kezâlik asl olan mukaddem olmak ve şartı dahî ma‘rife yâhûd nekra-i muhassasa olmak ve sâ’ir husûsâtta dahî bi-‘aynihi mübtedâ gibidir, demek olur.

(Ve’t-tâsi‘u; el-mudâri‘u’l-hâlî ani’n-nevâsibi ve’l-cevâzimi nahvu; Yadribu ve yadribâni.)

Ma‘mûl-i merfû‘un dokuzuncusu; dört nevâsıbdan ve on beş cevâzımdan hiç biri üzerine dâhil olmayan fi‘il-i muzâri‘dir. İ‘râbı hareke ile olan “yadribu” harf ile olan “yadribâni” gibi tedebbür oluna.

(Ve emma’l-mansûbu fe-selâsete ‘aşara el-evvelu; el-mef‘ûlu’l-mutlaku ve huve ismun mâ fi‘luhu fâ‘ilu ‘âmilin mezkûrin lafzan ev takdîran nahvu; Darabtu darben ve darbeten ve dirbeten ve kad yekûnu bi-ğayri lafzihi nahvu; Ka‘adtu culûsen ve kad yuhzefu fi‘luhu li-kıyâmi karînetin nahvu; Eydan ey, âda eydan ve yecûzu takdîmuhu ‘alâ ‘âmilihî ve lâ- yelzemu’l-‘âmilu.)

İmdî ma‘mûl-i mansûb on üç olub, anlardan evvelkîsi; mef‘ûl-i mutlakdır. “Mef‘ûl-i mutlak” lafzan yâhûd takdîran zikr olunan ‘âmilin fâ‘ili işlediği ma‘nânın ismidir ki, buda üç kısımdır. “Te’kîdî”, darabtu darben gibi. Burada ‘âmil darabtu, fâ‘ili dârib olan zât işlediği ma‘nâ, ya‘nî mef‘ûl-i mutlak

Sayfa 77

darabe fi'ili olmuş olur. Nev'i dirbetun 'adedî darbetun gibi dahî ba'zı kere lafziyenin ğayrıyla, ya'nî murâdifiyle olur ve bu da yâ mâtde cihetiyle olur. "Ka'adtu culûsen" gibi yâ bâb cihetiyle olur. "Enbete'llâhu nebâten" gibi. Ve eğer ta'yîn-i mahzûfe karîne bulunursa, mef'ûl-i mutlakın fi'ili hazf olunabilür. Meselâ, eydan gibi ki âda eydan demektir. Ve bu mef'ûl-i mutlakı 'âmili üzerine takdîm etmek câ'iz olur. Fakat şu hüküm yalnız te'kîdi de cârî olamaz. Zîrâ mü'ekkid, mü'ekkedden evvel bulunmak hilâf-ı vâkı'adır. Ve bu 'âmil ba'zı kere terk olunabilürsede lâkin zikri evvelî görülmüştür.

(**Ve's-sânî; el-mef'ûlun bihi ve huve ismun mâ-vaka'a 'aleyhi fi'li'l-fâ'ili ve huve 'alâ kismeyni; 'âmun ve huve'l-mecrûru bi'l-harfî ve hâssun bi'l-müte'addî ve kad merra ve yecûzu takdîmuhu 'alâ 'âmilihi nahvu; Zeyden darabtu ve hazfuhu mutlakın ve hazfu fi'lihi li-kiyâmi karînetin nahvu; Zeyden limen kâle men edribu.)**

Mansûbâtın ikincisi; mef'ûl-i bihdir. Mef'ûlun bih fâ'ilin fi'ili, ya'nî hadesi kendü üzerine vâkı' olan şey'in ismidir. İmdî mef'ûlun bih iki kısımdır ki, biri fi'l-i lâzım ve müte'addiye şâmil olur. Ve bu kısım fi ve lâm ve bunların ma'nâlarına olan harf-i cerrin mâ-'adâsıyla mecrûr olandır. Zîrâ fi ve fi ma'nâsına olan harf-i cer ile mecrûr mef'ûlun fih ve lâm bunun ma'nâsına olan câr ile mecrûr dahî mef'ûlun leh itlâk olunur. Kısım-ı diğeri fi'il-i müte'addiye mahsûsdur. Fi'il-i lâzım ile fi'il-i müte'addî ânifen beyân olunduklarından burada tekrâr ta'rîfe hâcet yoktur. Ve mef'ûlün bihi 'âmili üzerine takdîm etmek câ'iz olur. Zîrâ darabtu gibi eğer karîne

Sayfa 78

bulunursa ‘âmilini hazfde câ’iz olur. Meselâ “men edribu” diyen kimseye cevâben ‘âmil olan “edribu” kelimesini terkle yalnız “Zeyden” denildiği gibi.

(Ve’s-sâlisu el-mef’ûlun fihi ve huve ismun mâ-fa‘ale fihi mazmûnu ‘âmilihî min zamânin ev mekânin ve şartu nasbihî lafzan ve takdîru fî ve kad merra şartu takdîrihî ve yecûzu takdîmuhu ‘alâ ‘âmilihî ve lev kâne ma’nâ fî’lin ve hazfuhu mutlakan ve hazfu ‘âmilihî bi-karînetin.)

Mansûbâtın üçüncüsü; mef’ûl-i fihdir. Mef’ûl-i fih kendüsünde ‘âmilin delâlet etdüğü mazmûnun işlendiği zaman veyâ mekândan ‘ibâretdir. Bunun takdîran mansûb olmasında şart lâzım değildir. Fakat lafzan mansûb olmasının şartı fî’yi takdîr etmenin sahîh olmasıdır. Nitekim harf-i cer bahsinde beyân olundu. Ve bunu ‘âmil üzerine takdîm câ’izdir. O ‘âmil gerek fî’il olsun ve gerek ma’nâyı fî’il olsun ve mef’ûlün fihi hazf dahî câ’iz olur. Ve eğer ta’yîn-i mahzûfe karîne bulunursa bu sûrette ‘âmilî hazf olunabilir. Bu ta’bîrden mef’ûlün fih ile ‘âmilinin bir terkîbde ikisinin berâber hazfî zihne gelmesün. Zîrâ ikisinin berâber hazfî terkîbin hazfî demek olub, bu ise büsbütün dâ’ire-i bahsin hâricindedir.

(Ve’r-Râbi‘u el-mef’ûlun lehu ve huve ismun mâ fu‘ile li-eclihî madmûnu ‘âmilihî ve şartu nasbihî lafzan takdîru’l-lâmi ve kad merra şartu takdîrihî ve yecûzu takdîmuhu ‘alâ ‘âmilihî ve terkîhî ve hazfu ‘âmilihî li-karînetin.)

Mansûbâtın dördüncüsü; mef’ûl-i lehdır. (Mef’ûl-i leh) ‘âmilinin mazmûnu kendüsü için yapılan şeyden ‘ibâretdir. Bunun takdîran nasb olunmasında şart yoktur.

Sayfa 79

Lâkin lafzan mansûb olmasının şartı lâmi takdîr etmenin sıhhatidir. Nitekim bu dahî harf-i cer bahsinde geçti. Ve bu mef'ûl-i lehi 'âmili üzerine takdîm ba'zen kendüsünü ve terk dahî câ'iz olur. Ve eğer karîne bulunursa, bu sûretde yalnız 'âmilinin hazfi de câ'iz olmak umûr-ı mu'tenâ bihâdandır.

(**Ve'l-hâmisu; el-mef'ûlu ma'ahu ve huve'l-mezkûru ba'de'l-vâvi li-musâhabeti ma'mûlu 'âmilin nahvu; Ci'tu ve Zeyden ve lâ-yecûzu takdîmuhu 'alâ 'âmili ve lâ 'ale'l-ma'mûli'l-musâhibi ve lâ tu'addiduhu.)**

Ma'mûl-i mansûbun beşincisi; mef'ûl-i ma'ahdır. İmdî (mef'ûl-i ma'ah) 'âmilin ma'mûlüne karîn ve musâhib olsun için vâvdan sonra zikr olunan şeydir. "Ci'tu ve Zeyden" gibi ki, burada mef'ûl-i ma'ah "Zeyden" kelimesidir. Zîrâ "Zeyden" kelimesi "Câ'e" nin ma'mûlü bulunan nefsi mütekellime ma'iyet ve musâhabet kesb etsün için vâvdan sonra zikr olunmuşdur. Ve bunu 'âmili üzerine veyâ musâhibi bulunan ma'mûl üzerine takdîm etmek câ'iz olamaz ve te'addüd dahî câ'iz değildir.

(**Ve's-sâdisu; el-hâlu ve huve mâ yubeyyinu hey'ete'l-fâ'ili evi'l-mef'ûle bihi lafzan ev ma'nân, mislu; darabtu Zeyden kâ'imen ve hâzâ Zeydun kâ'imen ve 'âmiluhâ el-fi'lu ev şibhuhu ev ma'nâhu ve şartuhâ en-tekûne nekraten ve lâ tetekaddemu 'ale'l-'âmili'l-ma'neviyyi ve lâ 'ala zi'l-hâli'l-mecrûri fe lâ-yukâlu merartu câlisen bi-Zeydin ve lev kâne sâhibuhâ nekiraten mahdaten vecebe takdîmu'l-hâli 'aleyhâ nahvu; Câ'enî râkiben raculun.)**

Mansûbâtın altıncısı; hâldir. Hâl fâ'il veyâ mef'ûlün bihin hey'etini beyân eden şeydir. Ve bu fâ'il ile mef'ûlün bih gerek lafzen olsunlar ve gerek ma'nen olsunlar

Sayfa 80

Lafzan fâ‘ilin veyâ mef‘ûlün bihin hey’etini beyân etdiğine misâl; “darabtu Zeyden kâ’imen”, ma‘nan fâ‘ilin hey’etini beyân ettiğine misâl; “hâzâ Zeydun kâ’imen” gibi mülâhaza oluna. Ve bu hâlin ‘âmili yâ fi‘il yâ şibh-i fi‘il veyâ mâ‘nevî fi‘il olur. Şartı dahî nekra olmaktır. Ve ‘âmil-i ma‘nevî üzerine, ya‘nî ‘âmilî ma‘nâ-yı fi‘il olursa ânın üzerine hâl takaddüm edemez. Ve eğer hâlin sâhibi mecrûr olursa, bunun üzerine dahî yine hâl takaddüm edemez. Meselâ “merartu câlisen bi-Zeydin” denilemez, ammâ eğer sâhibi sırf nekra olursa, bu sûrette hâlin işbu sâhibi üzerine takdîmi vâcib olur. “Câ‘enî râkiben raculun” gibi.

(**Ve tekûnu cumletun haberiyyetun felâ-budde fihâ min râbitin ve huve’d-damîri fakad fi’l-mudâri‘i’l-müsbeti nahvu; Câ‘enî Zeydun yerkebu ev me‘a’l-vâvi evi’l-vâvu vahdehu evi’d-damîru vahdehu fi ğayrihî lâkinne’l-ġâlibe fi’l-ismiyyeti el-vâvu nahvu; Câ‘enî Zeydun lâ-yerkebu ev velâ yerkebu, ev velâ yerkebu ‘Amrun, ev rakibe ev ve rakibe ev ve rakibe ‘Amrun ev huve râkibun ev ve huve râkibun.)**

Şu dahî nihân olmaya ki, hâl ba‘zı kere cümle-i haberiyye olur ve bu cümlede hâli zi’l-hâle rabt eder. Bir râbit lâzımdır ki, o râbit mudâri‘i müsbetde yalnız zamîr-i müstetirden i‘bâretidir. Bunun ğayrısında vâv ile berâber zamîr yâhûd yalnız vâv yâ yalnız zamîr olur. Lâkin cümle-i ismiyyede çok kere râbit zamîrsiz veyâ zamîrle berâber vâv bulunur. Metinde zikr olunan misâller tatbîk oluna.

(**Ve yecûzu te‘addudu’l-hâli nahvu; Câ‘enî Zeydun râkiben, dâhiken ve hazfu ‘âmilihi bi-karînetin nahvu;**

Sayfa 81

râşiden mehdiyyen limen kâle urîdu's-sefera.)

Ve bu hâlin te'addüdi câ'iz olur. Meselâ “Câ'enî Zeydun râkiben dâhiken” ve ğayru zâlike, ya'nî böyle birkaç hâl birbiri akîbinde gelebilir. Ve eğer karîne bulunursa bu sûretde 'âmilini hazf câ'iz olur. Meselâ “Urîdu's-sefera” diyen bir âdeme cevâben 'âmil olan “izheb” kelimesini hazfle yalnız “râşiden mehdiyyen” demek gibi karîne zâhirdir.

(Ve's-sâbi'u; et-temyîzu ve huve mâ yerfa'u'l-ibhâmu 'an zâtin mezkûratin tâmmetin bi-ahadi'l-eşyâ'i'l-hamseti ve kad sebeka ev mukadderaten fî cumletin nahvu; Tâbe Zeydun nefsen, ey tâbe şey'u Zeydin ev mâdâhâhâ nahvu; el-Havdu mumteli'un mâ'en ve'l-ardu mufecceratun 'uyûnen ve Zeydun tîbe eben ve ubuvveten ve dâran ve hasune vechuha ve efdalu min 'Amrin 'ilmen ev fî idâfetin nahvu; A'cebenî tîbuhu eben ve ubuvveten.)

İmdî ma'mûl-i mansûbun yedincisi temyîzdir. Temyîz beş şey'in biriyle tamâm olan zât-ı mezkûreden müfredde ibhâmı ref' eden isimdir. Meselâ “işrûne dirhemen” kezâlik minvâni semnen gibi veyâ zât-ı mukaddereden cümlede veyâ cümlenin müşâbihi bulunan ism-i fâ'il ve mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe ve ism-i tafdüilde yâhûd izâfetde ibhâmı ref' eden isimdir. Meselâ; cümlede zât-ı mukaddereden ibhâmı ref' etdiği gibi. Tâbe Zeydun nefsen gibi ki, tâbe şey'u Zeydin nefsen demektir. Eşyâ-i hamse-i mezkûre ism-i mübhem-i tâm bahsinde beyân olundu. Metindeki sâir misâller tatbîk oluna.

(Ve hâzâ't-temyîzu fâ'ilun fî'l-ma'nâ fe-li-hâzâ lâ-yetekaddemu 'alâ 'âmilîhi ve't-temyîzu lâ-yekûnu illâ nekraten.)

Dahî şu temyîz ma'nâda fâ'il i'tibâr olunduğundan, fâ'il gibi bu da 'âmilinin üzerine tekaddüm edemez. Ve bu temyîz ma'rife olmayub belki dâ'imâ nekra olması lâzımedendir.

(Ve's-sâminu; el-mustesnâ ve huve nev'âni; muttasilun

Sayfa 82

ve huve'l-muharracu 'an mute'addidin bi-illâ ev ihdâ ahavâtiâ ve munkati'un ve huve'l-mezkûru ba'duhâ ğayru muharracin.)

Mansûbâtın sekizincisi; müstesnâdır ki o da, iki nev' olub, anlardan biri muttasıldır. Müstesnâ-yı muttasıl illâ veyâ illânın ahavâtından, ya'nî hâşâ, halâ, 'adâ, mâhalâ, mâ'adâ, leyse, lâyekûnu kelimelerinin biriyle müte'addidden ya'nî müstesnâ-i minhden çıkarılan şeydir. Câ'eni'l-kavmu illâ Zeyden gibi ve diğeri dahî munkati'dır. Müstesnâ-yı munkati' müte'addidden hurûcu tasavvur olunmayarak illâ veyâ ahavâtından sonra zikr olunan şeydir. Zîrâ bunda müstesnâ, müstesnâ-yı minh de dâhil değildir ki, hattâ ihrâcı lâzım gelsün. "Câ'eni'l-kavmu illâ himâran" gibi mülâhaza oluna.

(Ve'l-mustesnâ mansûbun izâ kâne ba'de illâ ğayran li-sifatin fi kelâmin mûcibin tâmmîn nahvu; Câ'eni'l-kavmu illâ Zeyden, ev mukaddemen 'ale'l-mustesnâ minhu nahvu; Mâ câ'enî illâ Zeyden ahadun ev munkati'an nahvu; Câ'eni'l-kavmu illâ himâran ev kâne ba'de halâ ev 'adâ fi'l-ekseri ev mâhalâ ev mâ'adâ ev leyse ev lâ-yekûnu.)

Dahî "müstesnâ" müstesnâ minhin mezkûr olduğı kelâm-ı müsbetde bulunub, sıfat ma'nâsına olmayan, ya'nî istisnâ ma'nâsına olan "illâ" dan sonra vâki' olursa, yâhûd müstesnâ minh üzerine mukaddem veyâ istisnâ-i munkati' sûretinde bulunursa veyâ istisnâ ma'nâsına oldukları vakitte "halâ", "'adâ" kelimelerinden sonra yâhûd "mâhalâ", "mâ'adâ", "leyse", "lâyekûnu" kelimelerinden sonra bulunursa, suver-i mezkûrede istisnâ'iyet üzere mansûb olur. Metinde mezkûr misâller gibi.

(Ve yecûzu fihî'n-nasbu 'ale'l-istisnâ'i ve yehtâru'l-bedelu fi kelâmin ğayri mûcibin, ve'l-mustesnâ minhu mezkûrun nahvu; Mâ câ'eni'l-kavmu illâ Zeyden

Sayfa 83

ev illâ Zeydun ve yu‘rabu ‘alâ hasebi’l-‘avâmili izâ kâne’l-mustesnâ minhu ğayra mezkûrin nahvu; Mâ câ’eni illâ Zeydun ve mahfûdun ba‘de ğayri ve sivâ ve sivâ ve hâşâ fi’l-ekseri ve halâ ve ‘adâ fi’l-akalli.)

Ve eğer kelâm “müsbet” olup, müstesnâ minh dahî mezkûr olursa, bu sûretde müstesnânın bedel olması muhtâr ve a‘lâdır. “Fakat istisnâ’iyyet üzere mansûb olması dahî câ’iz olur. Mansûb olduğuna göre “mâ-câ’eni’l-kavmu illâ Zeyden”, bedel olduğuna göre “mâ-câ’eni’l-kavmu illâ Zeydun” gibi. Ammâ eğer müstesnâ minh mezkûr olmazsa bu sûretde müstesnâ ‘avâmilin iktizâ ediği i‘râb üzere mu‘rab olur. “Mâ-câ’eni illâ Zeydun” gibi, yâhûd “Mâ-ra’eytu illâ Zeyden” ve yâhûd “Mâ-marartu illâ bi-Zeydin” gibi mülâhaza oluna. Ve bu sûrette istisnâ-i müferrağ derler ki bu misillü istisnâ kelâm-ı müsbetde pek nâdir bulunur. Ve eğer müstesnâ ğayru, sivâ, sivâ, hâşâ, ‘adâ, halâ kelimelerinden sonra bulunursa, o hâlde ba‘zen mecrûr olması mukarrer bulunmuşdur.

(Ve aslu ğayru en yekûne sifaten ve yahmilu ‘alâ illâ fi’l-istisnâ’i ve yu‘rabu ke-i‘râbi’l-mustesnâ bi’l-a‘le’t-tafsîli ve aslu ille’l-istisnâ’e ve yahmelu ‘alâ ğayrin fi’s-sifati izâ te‘azzera’l-istisnâ’u fe-yekûnu mâ ba‘duhâ sifaten lâ mustesnâ nahvu Kavlihi Te‘âlâ; “Lev-kâne fihimâ âlihatun illâ’llâhu le-fesedetâ” ey ğayru’llâhi.)

Şu dahî hafî olmaya ki, “ğayru” kelimesinde asl olan sıfat olmaktır. Lâkin istisnâ bâbında bulunduğundan kendüsünden “illâ” ma‘nâsı alınur. Ve bu sûretde bunun i‘râbı yukarıda ber-vech-i tafsîl beyân olunan “illâ” ile vâki‘ müstesnânın i‘râbı gibi olur. “Kezâlik”, “illâ” kelimesinde dahî asl olan istisnâ

Sayfa 84

ma'nâsıdır. "Lâkin sıfat bâbında bulunduğu vakitte istisnâ ma'nâsı mümkün olamadığı sûrette kendüsünden "ğayri" ma'nâsı alınur. Ve bu takdîrce bunun mâ-bâ'di müstesnâ olamaz. Belki sıfat olur. Ya'nî mevsûfunun i'râbı gibi mu'rab olur, demektir. Metinde zikr olunan âyet-i kerîmede olduğu gibi.

(**Ve't-tâsi'u; haberu bâbi kâne ve emruhu ke-emri haberi'l-mubtede'i ve yecûzu hazfu kâne düne ğayrihi 'inde karînetin nahvu; en-Nâsu meczyyûne bi-a'mâlihîm inne hayran fe-hayrun ve inne şerran fe-şerrun. Ve yecûzu fî mislihi erba'atu evcuhin.)**

Mansûbâtın dokuzuncusu; kâne ve ahavâtının haberidir. Ve bu haberin hükmü mübtedânın haberinin hükmü gibidir. Ya'nî "vâhid" olur, "müte'addid" olur, "müfred" olur, "cümle" olur. Hülâsa anda zikr olunan ahkâm burada dahî icrâ olunabilir, demektir. Ve bu kâne bâbında ta'yîn mahzûfe karîne bulunduğu vakitte, yalnız bunun hazfî câ'iz olur. Diğer ahavâtının hiçbir vakitte hazfî câ'iz olamaz. Karîne bulunduğundan "kâne" nin hazfî câ'iz olduğuna misâl "en-Nâsu meczyyûne bi-a'mâlihîm inne hayran fe-hayrun ve inne şerran fe-şerrun" gibi ki; "in kâne 'ameluhu hayran fe-cezâ'uhu hayrun", "ve in kâne 'ameluhu şerran fe-cezâ'uhu şerrun" demektir. Ve bu gibi yerlerde, ya'nî "in" den sonra ismi, sonra in sonra yine ismi, bu sûretle vâki' olan terkîbde dört vecih câ'iz olur. Ya'nî evvelki mansûb ikinci merfû' yâhûd bunun 'aksi veyâ ikisi de mansûb veyâ ikisi de merfû' olmak câ'iz olur. Tatbîki âşikârdır. Lâkin ikisi bile mecrûr olmak ancak simâ'a

Sayfa 85

maksûrdur.

(**Ve'l-‘âşir; ismu bâbi inne ve huve ke'l-mubtede'i lâkin lâ-yecûzu hazfuhu.)**

Maksûbâtın onuncusu; “inne” ve ahavâtının ismidir. Ve bu ismin ahkâmı mübtedânın ahkâmı gibidir. Lâkin şu kadar var ki bunun hazfı, mübtedâ gibi câ'iz olamaz. Zîrâ bu ismin inne bâbına ma'mûl olması; ancak kendüsünde i'râbın zâhir olmasıyla bilinür. Hâlbuki mahzûf olunca i'râbın zuhûru fevt olur. Bunun için hazfî câ'iz olamaz.

Ve'l-hâdî ‘aşara; lâ elletî li nefyi'l-cinsi nahvu; Lâ-ğulâme raculin câlisun ‘indenâ ve kad yuhzefu ‘inde vucûdi'l-haberi nahvu; Lâ ‘aleyke ey lâ be'se.)

Ma'mûl mansûbun on birincisi; cinsinden hükmî nefy için olıcı lâ' nın ismidir. “Lâ-ğulâme raculin câlisun ‘indenâ” gibi. Ve bunun haberi mevcûd olduğu vakitte ismi hazf olunabilür. “Lâ-‘aleyke” gibi ki, “Lâ be'se ‘aleyke” demektir. Nitekim ismi bulunduğunda haberinin hazfî câ'iz olduğu gibi.

(**Ve's-sânî ‘aşara; haberu mâ ve lâ el-muşebbeheteyni bi-leyse ve huve mislu haberi'l-mubtede'i.)**

Mansûbâtın on ikincisi; leyseye müşâbih olan “mâ” ile “lâ” nın haberidir ki, bu haber ezher cihet mübtedânın haberi gibidir. Ya'nî mübtedânın haberinin ahkâmı burada dahî kâmilen icrâ olunur, demektir. Ahkâm-ı mezkûre ânifen beyân olundu. Mülâhaza oluna.

(**Ve's-sâlise ‘aşara el-mudârî'u'd-dâhilu ‘aleyhi ihda'n-nevâsibi nahvu; len yadribe.)**

Ma'mûl-i mansûbun on üçüncüsü; “dört” harf-i nâsıbdan biri üzerine dâhil olan fi'il-i muzâri'dir. “Len yadribe” gibi.

(**Ve amma'l-mecrûru fe-ismânî; el-evvelu'l-mecrûru bi-harfi'l-cerri ve kad merra beyânuhu.)**

İmdî ma'mûl-i mecrûr iki olub,

Sayfa 86

ikiden evvelkîsi harf-i cer ile mecrûr olandır ki, harf-i cer bahsinde beyân olundu. Meselâ “bi-Zeydin”, “ ‘ale’s-sathi”, “mine’l-Basrati” gibi.

(**Ve’s-Sânî; el-mecrûru bi’l-idâfeti velâ-yecûzu takdîmuhu ve lâ ma’mûluhu ‘ale’l-mudâfi illâ en yekûne’l-mudâfu lafza ğayri, fe-yecûzu takdîmu ma’mûlu’l-mudâfi ileyhi ‘aleyhi, nahvu; Ene Zeyden ğayra dâribin li-kevnihî bi-ma’nâ lâ-dâribun ve le’l-faslu beynehumâ bi-şey’in fi’s-si’ati ğayri mâ-sumi’a ve lâ-yukâsu ‘aleyhi ve lâ fi’d-darûreti illâ bi’z-zarfi.)**

Ma’mûl-i mecrûrdan ikincisi; izâfetle mecrûr olandır. İmdî muzâf-1 ileyhi veyâ ma’mûlunu muzâf üzerine takdîm etmek câ’iz olamaz. Zîrâ izâfetde ittisâl şartdır. Lâkin eğer muzâf ğayri lafzî olursa bu sûretde muzâf-1 ileyhin ma’mûlünü muzâf üzerine takdîm câ’iz olur. Zîrâ “ğayr” kelimesi lâ-yı nâfiye ma’nâsına olduğundan, izâfet sûretinden hâric demek olmağla takdîm-i mezkûr câ’iz olabilir. Ve muzâf ile muzâf-1 ileyih beynini vüs’at, ya’nî zarûret olmadığı vakitte diğeri bir şeyle fasl etmek câ’iz olamaz. Ancak ‘Arabdan işidilüb kıyâs kabûl etmeyen yerde bu sûret câ’iz olur. Zarûret vaktinde dahî câ’iz olamaz, belki yalnız (zarf) ile fasl etmek câ’iz olabilir. Meselâ “li’llâhi derru’l-yevmi men lâmehâ” gibi ki, burada beynleri “el-yevm” kelimesiyle fasl olunmuştur.

(**Ve kad yuhzefu’l-mudâfu fe-yu’tî i’râbuhu li’l-mudâfi ileyhi ve huve’l-kıyâsu, nahvu kavlihi Te’âlâ; “Ve’s’eli’l-karyete”, ey ehlu’l-karyeti ve kad yebkâ mecrûran ‘ale’n-nudûri, nahvu kavlihi Te’âlâ; “Yurîdu’l-âhireti” bi-cerri’l-âhireti ‘alâ kırâ’etin, ey sevâbu’l-âhireti.)**

İmdî ba’zı kere kâ’ideten (muzâf) hazf olunub

Sayfa 87

i'râbı muzâf-ı ileyhe verilür. "Ves'e'li'l-karyete" âyet-i kerîmesinde olduğu gibi ki, "ves'el ehle'l-karyeti" demektir. Tatbîki âşikârdır. Ve ba'zen dahî yine muzâf hazf olunur. Fakat bu sûretde i'râbı muzâf-ı ileyhe verilmeyüb belki "muzâf-ı ileyh" yine mecrûr olduğu hâlde kalur. Ve bu sûret pek nâdir ve şâz olarak bulunur. Ez-cümle tenzilde vâki' (âhire) kelimesinin âhirini cer ile kıra'at eden imâma göre, "yurîdu'l-âhireti" gibi ki, "yurîdu sevâbe'l-âhireti" demek olur.

(**Ve kad yuhzefu'l-mudâfu ileyhi ve yebkâ'l-mudâfu 'alâ hâlihî in 'utife 'aleyhi mâ udîfe ilâ misli'l-mahzûfi nahvu; Beyne zirâ'ay ve cebheti'l-esedi ev kerrere mudâfun ilâ misli'l-mahzûfi nahvu; Yâ tîmu tîmu'adiyye ve illâ fe-yunevvenu'l mudâfu 'ivedan 'anhu in lem yekun el-mudâfu ğâyeten nahvu kavlihi Te'âlâ; "Ve kullen âteynâhu" *(Enbiyâ',21/79) ve nahvu; Hîne'izin ve yevme'izin ey kullu vâhidin ve hîne'izin kâne kezâ ve yevme izin kâne kezâ, ve in kâne ğâyeten ve huve'l-cihâtu's-sittu ve hasbu ve lâ ğayru ve leyse ğayru menviyen fiha'l-mudâfu ileyhi yubnâ 'ale'd-dammi.)**

Nihân olmaya ki ba'zen dahî muzâf-ı ileyh hazf olunur, bu sûretde bunun i'râbı muzâfa verilmeyüb, belki muzâfın i'râbı ne ise yine o hâl üzere kalur. Ve bu kâ'ide mahzûf olan muzâf-ı ileyhin misline muzâf olan şey'i muzâfın üzerine "atf" olunduğu veyâ o şey'in tekrâr kılındığı sûretde icrâ olunur. Sûret-i evvele misâl; "Beyne zirâ'ay" ve "cebheti'l-esedi" gibi ki, beyne zirâ'ay el-esedi ve cebheti'l-esedi" demektir. Sûret-i sâniye misâl; yâ tîmu tîmu 'adiyye gibi ki yâ tîmu 'adiyye tîmu adiyye demektir, bunları tatbîke hâcet yokdur. Ve eğer şu iki sûretten hiç biri bulunmayubda,

Sayfa 88

muzâf dahî ğâyet, ya'nî mesâfe ma'nâsına olmazsa, bu sûretde (muzâf-ı ileyh) hazf olunub, bundan `ivad muzâfa bir tenvîn verilür. Metinde zikr olan misâller tatbîk oluna. Ve eğer muzâf ğâyet ma'nâsına, ya'nî cihât-i sitte ve "hasbu" ve "lâ ğayru" ve "leyse ğayru" kelimeleri ma'nâlarına olub, muzâf-ı ileyh dahî hazfî menvî , ya'nî bütün bütün zihinden dahî terk olunmayub, belki yalnız lafızdan tay olunursa, bu sûretde "muzâf" damme üzere mebnî kılınur. Meselâ "kâlehu Zeydun lâ-ğayru" gibi ki "lâ-ğayra Zeydin" demekdir.

(**Ve emma'l-meczûmu fe-fi'lun mudâri'un dahalehu ihda'l-cevâzimi'l-mezkûrati sâbikan. Fe-in kânet kelmu'l-mucâzâti taktadî şartan ve cezâ'en. Fe-in kânâ mudâri'ayni evi'l-evvelu mudâri'an bi-ğayri fâ'in fe'l-cezmu fi'l-mudâri'i vâcibun. Ve in kâne'l-evvelu mâdiyen ve's-sânî mudâri'an câze'l-cezmu ve'r-ref'u fi's-sânî.)**

İmdî ma'lûm ola ki, ma'mûl meczûm ancak bir bir nev'i olub, o da yalnız zikr olunan on beş cevâzimden biri üzerine dâhil olan fi'l-i muzâri'dir. Ve cevâzim-i mezkûra ma'lûm olduğu vecih üzere iki kısım olub, bir kısmı yalnız bir fi'ili, diğerk kısmı iki fi'ili cezm eder ki, o fi'illerin evvelkisi şart ve ikincisi cezâ ta'bîr olunur. Ve bu iki fi'li cezm edenler on bir 'aded kelimedirler. İmdî bunlardan beheri bulunduğu terkîbde hem şart ve hem dahî cezâ iktizâ eder. Bu sûretde eğer cezm ettiği fi'illerin, ya'nî şart ile cezânın ikisi de muzâri' yâhûd evvelki "fâ" sız muzâri', ikinci mâzî olursa, bu takdîrce muzâri'

Sayfa 89

mezcûm olmak lâzımdır. Ve eğer evvelki mâzî ikinci muzâri‘ olursa, bu sûretde sâni‘de, ya‘nî muzâri‘de cezimde câ‘iz, ref‘ de câ‘iz olur. Misâlleri istihrâc oluna.

(**Ve in kâne‘l-cezâ‘u mâdiyen mutasarrifan bi-ma‘nâ‘l-mudâri‘i ev mudâri‘an menfiyyen bi-lem ev lemmâ felâ yecûzu duhûlu‘l-fâ‘i fihî nahvu; İn darabte, darabtu ev lem edrib.)**

Ve eğer cezâ muzâri‘ ma‘nâsına olub, sîgalanur. Fi‘illerden mâzî vâki‘ olursa, yâhûd lem veyâ lemmâ ile menfî muzâri‘ olursa, bu iki sûretde dahî cezâyâ fâ‘nın duhûli câ‘iz olamaz. Metinde zikr olunan misâller gibi.

(**Ve in kâne‘l-cezâ‘u cumleten ismiyyeten ev mâdiyyeten ğayra mutasarrifetin ev bi-ma‘nâhu felâ-budde hîne‘izin min kad zâhiraten ev mukadderaten ev mudâri‘an mukterinen bi’s-sîni, ev sevfe ev len, ev mâ, ev fi‘liyyetin inşâ‘iyyetin ke‘l-emriyyeti ve‘n-nehyyeti ve‘l-istifhâmiyyeti ve‘du‘â‘iyyeti yecibu duhûlu‘l-fâ‘i fihî nahvu in darabte fe-ente madrûbun ve nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Ve men yef‘al zâlike fe-leyse mina‘llâhi fi şey’in” *(Âli ‘İmrân, 3/28), “Fe-in kerihumûhunne fe-‘asâ en tekrahû şey’en” *(Nisâ, 4/19), “Ve in kâne kamîsuhu kudde min kubulin fe-sadakât” *(Yûsuf, 12/26), “Ve in te‘âsertum fe-seturdi‘u lehû uhrâ” *(Talâk, 65/6), “Ve men yebteĝi ğayra‘l-İslâmi dînen fe-len yukbele minhu” *(Âli ‘İmrân, 3/85), ve nahvu; in darabeke Zeydun fe‘dribhu, ev felâ tadribuhu, ev fe-hel tadribuhu, ve in tukrimnî fe-yukrimke‘llâhu”.)**

Ve eğer cezâ cümle-i ismiyye veyâ sîĝalanmayan mâzî cümlesi, yâhûd mâzî olub da muzâri‘ ma‘nâsına deĝil, belki kendi ma‘nâsında bulunursa, bu takdîrce cezâda takdîran veyâ lafzan “kad” kelimesinin bulunması lâzımdır. Ve eğer cezâ “sîn” yâ “sevfe”

Sayfa 90

ya len ve yâhûd mâ harflerinden birine mukâren muzâri‘ vâki‘ olursa ve yâhûd cümle-i fi‘iliyye-i inşâ’iyye olursa, meselâ cümle-i emriyye veyâ nehyiyye veyâ istifhâmiyye veyâ du‘â’iyye gibi, bunların kâffesinde kendüsüne fânın duhûli vâcibdir. Suver-i mezkûrenin her birerleri için metinde misâl îrâd olundu. Evvel, evvele sâni, sâniye sâlis, sâlise ilâ âhirihi. Bu tertîb üzere tatbîkâtı icrâ olunmalıdır.

(Ve in kâne mudâri‘an bi-ğayrihâ musbeten ev menfiyyen, bilâ fe-yecûzu’l-fâ’u ma‘a’r-ref‘i ve hazfihi ma‘a’l-cezmi nahvu; İn tadrîb adrib, ev fa’drib ve lâ adrib ev felâ adrib.)

Ve eğer cezâ şu zikr olunan “sîn, sevfe, len, mâ” harflerinden birine mukâren olmayarak müsbet yâhûd lâ ile menfî muzâri‘ vâki‘ olursa bu sûretde bunda ref‘ ile fânın duhûli ve cezm ile fâ’nın hazfî câ’iz olur. Metinde îrâd olunan misâller gibi.

(Ve amma’l-ma‘mûlu bi’t-tebe‘iyyeti fe-hamsetun, velâ yecûzu takdîmu şey’in minhâ ‘alâ metbû‘ihâ ve ‘âmiluhâ ‘âmilun metbû‘uhâ ve i‘râbuhâ ke-i‘râbihi.)

İmdî ma‘mûlun bi’l-asâleyi bildikden sonra, ma‘lûm ola ki, ma‘mûlu bi’t-tebe‘iyye beşdir. Bunların hiç birini metbû‘ı üzerine takdîm etmek câ’iz olamaz. Ve metbû‘ının ‘âmili ne ise, bu ta‘bîlerin dahî ‘âmili oldur. İ‘râbları dahî metbû‘ında olan i‘râb gibidir.

(el-Evvelu; es-sifatu ve hiye tâbi‘un yedullu ‘alâ ma‘nân fî metbû‘ihi mutlakan. Ve yecûzu te‘adduduhâ nahvu; “Câ’eni’r-raculu’l-‘âlimu’l-fâdilu” Ve yecûzu vasfu’n-nekirati bi’l-cumleti’l-haberîyyeti ve yelzemu fiha’d-damîru nahvu; “Câ’eni’r-raculun kâme ebûhu” Ve kad yuhzefu li-karînetin.)

Sayfa 91

Beş ma'mûl metbû'ının evvelkisi sıfatdır. Sıfat şol tâbi'dirki, mutlakâ, ya'nî zamâna nisbeti mülâhaza olunmayarak metbû'ının medlûlünde sâbit olan bir ma'nâyâ delâlet eder ki; metbû'î o ma'nâyâ delâlet etmiyor. Ve bu sıfatın te'addüdü câ'izdir. "Câ'enî'r-raculu'l-âlimu'l-fâdilu" gibi. Dahî nekrayı cümle-i haberiyye ile vasıflamak câ'iz olur. Ve bu sûrette sıfatı mevsûfa rabt için bu cümlede bir zamîr bulunmak lâzımdır. "Câ'enî raculun kâme ebûhu" gibi. Zîrâ râbıt olmazsa "tâbi'" ecnebî zan olunur. Ve bu zamîr karîne olduğu vakitte hazf olunabilür.

(**Ve yûsafu bi-hâli'l-mevsûfi ve bi-hâlin mute'allakuhu fe'l-evvelu yetba'uhu fi't-ta'rîfi ve't-tenkîri ve'l-ifrâdi ve't-tesniyeti ve'l-cem'i ve't-tezkîri ve'te'nîsi nahvu; Câ'enî raculun 'alimun, ve câ'etnî imra'etun sâlihatun.)**

Ma'lûm olaki "sıfat" ba'zen mevsûfun hâliyle ve ba'zen dahî mevsûfunun müte'allakının hâliyle vasıflanur. İmdî mevsûfun hâliyle vasıfladığı terkîbde mevsûfuna on şeyde mutâbık olması lâzım gelür. Ve buna "sıfatun cerat 'alâ men hiye lehû" ta'bîr olunur. İmdî bu on şey'in beher terkîbde dördü mevcûd olmak lâzımdır ki, eşyâ'i 'aşera, "ma'rifelik", "nekralık", "ifrâd", "tesniye", "cem'", "tezkîr", "te'nîs", üç de i'râb, ya'nî ref', nasb, cer bunlardan 'ibâretidir. "Câ'enî raculun 'âlimun", "Câ'etnî imra'etun sâlihatun" gibi mutâbakat-ı cüz'î mülâhaza ile bulunur.

(**Ve's-sânî fi'l-evvelîne fakad nahvu; Câ'enî ricâlun râkibun ğulâmehum.)**

Ber-vech-i ma'rûz sıfat iki kısım olub, anlardan evvelkisi

Sayfa 92

“mevsûfun” hâli ile vasıflanan idiğe beyân olundu. İkincisi dahî mevsûfun müte‘allakının hâli ile vasıflanandır ki, buna “sifatun cerat ‘alâ ğayri men hiye lehû” ta‘bîr ederler. Ve bunda ancak sıfat ile mevsûf beyninde iki şeyde, ya‘nî (ma‘rife) veyâ (nekra) olmada mutâbakat şarttır. İmdî metindeki misâlde “rukûb” sıfatıyla ricâlin müte‘allakı olan “ġulâm” vasıflandığından ve yalnız ta‘rîf veyâ tenkîrde mutâbakat lâzım geleceğinden bu terkîbde “ricâl” ile “râkib” kelimelerinde tenkîrde mutâbakat bulunub, matlûb sâbit olmuş olur. İ‘râbda dahî mutâbakat bulunacağı bedîhî olduğundan zikr olunmadı. Bu sûrette sıfatın bu kısmının beher terkîbinde beş şeyde mutâbakat aranub, anlardan yalnız ikisi mevcûd olmak lâzimedden bulunmuşdur.

(**Ve'l-ma'rifetu mâ vudi'a li-şey'in bi-'aynihî ve'n-nekratu mâ vudi'a li-şey'in lâ bi-'aynihi.)**

Ma‘lûm ola ki ma‘rife şol bir lafızdır ki, mütekellim ile muhâtab beyninde ma‘lûm olan bir şey'e bi-'aynihi vaz' oluna. Meselâ; er-Racul kelimesi mütekellim ile muhâtab beyninde ma‘lûm bir şahısdan veyâ bir cinsden 'ibâret olduğundan mu'ayyen ve ma‘rife olmuş olur. Dahî nekra şol bir lafızdır ki, ğayr-i mu'ayyen bir şey'e vaz' oluna. Meselâ “racul” kelimesi efrâd-ı ricâlden beherine mevdu' olub, bundan ma'hûd Ahmed veyâ Mehmed murâd olunamamakla bu lafız ğayr-i mu'ayyen ve nekra olmuş olur.

(**Ve'l-ma'rifetu sittetu envâ'in, el-evvelu; el-mudmirâti ve hiye erba'atu aksâmin, el-evvelu; merfu'un muttasilun ve kad sebeka, ve'l-kismu's-sânî; merfu'un munfasilun ve huve, huve, hiye, humâ, hum, hunne, ente, entumâ, entum, entunne, ene, nahnu. Ve'l-kismu's-sâlis; muşterikun beyne mansûbin mutasilin ve mecrûrin muttasilin nahvu; Darabehu, darabehâ, darabehumâ,**

Sayfa 93

darabehum, darabehunne, darabeke, darabeki, darabekumâ, darabekum, darabekunne, darabenî, darabenâ ve nahvu; Lehu ilâ âhirihi. Ve'l-kismu'r-râbi'u; mansûbun munfasilun ve huve iyyâhu, iyyâhâ, iyyâhumâ, iyyâhum, iyyâhunne, iyyâke, iyyâki, iyyâkumâ iyyâkum, iyyâkunne, iyyâye, iyyânâ.)

İmdî ma'lûm ola ki, yukarıda ta'rîf olunan ma'rife altı nev'idir. Anlardan evvelkîsi; "zamirler"dir ki, bunlar dört kısım olub, "evvelkîsi" zamîr-i merfû' muttasıldır. Nitekim fâ'il bahsinde geçdi. Ya'nî fâ'ilden 'ibâret bulunan zamîrlerdir. "İkincisi" merfû' munfasıldır ki, anlarda huve, hiye ilâ âhirihi metinde zikr olunan zamirlerden 'ibâretdir. "Üçüncüsü" mansûb muttasıl ile mecrûr muttasıl beyninde müşterekdir. Bunlar dahî darabehu, darabehâ, ilâ âhirihi metinde zikr olunan zamirlerdir. "Dördüncüsü" mansûb munfasıldır ki, bu dahî iyyâhu, iyyâhâ ilâ âhirihi zamirlerinden 'ibâret bulunmuşdur.

(Ve'n-nev'u's-sânî; el-'alemu ve huve kismâni 'alemu şahsin nahvu; Zeydun, ve 'alemu cinsin nahvu; Usâme ve Subhân.)

Ma'rifenin altı nev'inden ikincisi; "alemdir" ki o da iki kısım olub, anlardan biri 'alem-i şahısdır. Ya'nî şahsa ve zâta mevzû' olandır. Meselâ "Zeydun" gibi ve biri dahî 'alem-i cinsdir. Ya'nî cinse mevzû'dur ki, o da yâ "ayn" olur. "Usâme" lafzı gibi, Arslan demektir. Yâ "ma'nan" olur. "Subhân" lafzı gibi ki, ma'lûm olan tesbîhin ma'nâ-yı hakîkîsidir.

(Ve'n-nev'u's-sâlisu; esmâ'u'l-işârâti ve hiye zâ li'l-müzekkeri ve li-musennâhu zâni ve zeyni ve li'l-mu'ennesi tâ ve zî ve tî ve tihî ve zihî ve tihî ve li-musennâhu tâni ve teyni ve li-cem'ihimâ ûlâ'i medden ve kasran.)

Ma'ârifden üçüncüsü "esmâ'i işâret"dir ki, müzekkeri

Sayfa 94

“zâ”, bunun tesniyesi “zâni , zeyni” gelür ve mü’ennesi “tâ”, “zî”, “tî”, “tîhi”, “zihi”, “tîhi” ve bunun tesniyesi “tâni” ve “teyni” gelür. Müzekker ile mü’ennesin cem‘ilerinde (med) ve (kasır) la “ûlâ’i” denilür. İmdî tasrîfâtı “zâ, zeyni, ûlâ’i”, “tâ, teyni, ûlâ’i” demek olur. Ve kis ‘aleyhi’l-bevâkî

(**Ve yulhaku evâ’iluhâ harfu’t-tenbîhi nahvu; Hâzâ, ve yattasilu bi-evâhirihâ kâfi’l-hitâbi fe-yukâlu zâke, zâki, zâkumâ, zâkum, zâkunne ve kezâ el-bevâkî.)**

Ba‘zı kere esmâ’i işâretin evveline (harfi tenbîh) lâhık olup, “hâzâ” denilür. Ve ba‘zen dahî âhirlerine “kâf-ı hitâb muttasıl olup, “zâke” denilür. Bâkî esmâ’i işâretlerde de ahkâm böyledir.

(**Ve yecma‘u beynehumâ nahvu; hâzâke ve yukâlu tilke ve ûlâ’ike ve zânneke ve tânneke müşeddideyeni li’l-ba‘îdi ve emmâ semme ve hunâ ve hâhunâ ve hunâlike fe-li’l-mekâni hâssatin.)**

Ve ba‘zı kere dahî harf-i tenbîh ile kâf-ı hitâb bir ismi işâretde cem‘ olup, “hâzâke” denilür. İmdî “tilke”, “ûlâ’ike” “zânneke”, “tânneke” isimleri ile ba‘îde işâret olunub, fakat “semme”, “hunâ”, “hâhunâ” “hunâlike” isimleri mekâna mahsûs ve mevzû’durlar. Ya‘nî bunlar ile ancak mekâna işâret olunmak emri mukarrerdir.

(**Ve’n-nev‘u’r-râbi‘u; el-mevsûlu velâ budde lehu min silatin cümletin haberiyetin ma‘lûmetin li’s-sâmi‘i fihâ, damîrun ‘â’idun ile’l-mevsûli ve yecûzu hazfuhu ‘inde karînetin ve huve’l-lezî li’l-vâhidi ve li-musennâhu ellezâni ve’llezeyni ve li-cem‘ihi ellezîne fi’l-ahvâli’s-selâsi, ve’l-letî li’l-vâhideti ve li-musennâhâ elletâni ve elleteyni ve li-cem‘ihâ ellevâtî ve-llâ’î ve’l-lâyî ve’l-lâtî ve’l-lâtî ve ellevâ’î.)**

Elletî nev‘i ma‘ârifden dördüncüsü “ism-i mevsûl” dur. Ve bu mevsûle behemehâl bir sıladan lâzımdır ki, o sıla,

Sayfa 95

cümle-i haberiyye olub, sâmi‘i, ya‘nî muhâtab ‘indinde ma‘lûm olmalı. Ve bu cümlede mevsûlû sılaya rabt için mevsûle râci‘ bir zamîr bulunmalı ve ba‘zı kere, ya‘nî karîne olduğu vakitde bu zamîr hazf olunabilür. İmdî müfred müzekkere mevzû‘ olan ism-i mevsûl “ellezî tesniyesi” “ellezâni”, “ellezeyni” cem-i ahvâl-ı selâsede, ya‘nî ref‘ ve nasb ve cer hâllerinde, ellezîne gelür, bunlardan ‘ibâretdir. Ve müfred mü‘ennese mevzu‘ olan ism-i mevsûl “elletî” kelimesi olub, tesniyesi elletâni, elleteyni, cem‘i ellevâtî, ellâ‘î, ellâyı, ellâtî, ellâti, ellevâ‘î bunlardan ‘ibâret bulunmuşdur.

(Ve zâ ba‘demâ li‘l-istifhâmi ve men ve mâ ve eyyu ve eyyetu ve‘l-elifu ve‘l-lâmu fî ismi‘l-fâ‘ili ve‘l-mef‘ûli bi-ma‘nâ ellezî ev elletî.)

Mevsûlâtдан biri de mâ dan sonra zikr olunan “zâ” dır ki bu sûretde istifhâm için olur. Dahî zevi‘l-‘ukûl için “men”, ğayrı için “mâ”, müzekker için “ey”, mü‘ennes için “eyyetu” ve ism-i fâ‘il ile ism-i mef‘ûl üzerine dâhil olan “elif-lâm”, müzekkerinde “ellezî”, mü‘ennesinde “elletî” ma‘nâlarına. Bunların cümlesi mevsûlâtдан ma‘dûd bulunmuşdur.

(Ve‘n-nev‘u‘l-hâmisu; el-mu‘arrafu bi‘l-lâmi, sevâ‘un kâne li‘l-‘ahdi nahvu; Câ‘enî raculun, fe-ekramtu‘r-racule, ev li‘l-cinsi nahvu; er-Raculu hayrun mine‘l-mer‘eti ve bi-harfi‘n-nidâ‘i izâ kusida bihî mu‘ayyenun nahvu; Yâ raculu.)

Ma‘rife elletî nev‘i olub anlardan beşincisi “lâm” ile mu‘arrif olan isimdir. Ve bu lâm gerek ‘ahd için olsun ve gerek cins için olsun zikr olunan misâllerde olduğu gibi. Kezâlik harf-i nidâ ile mu‘arraf olan isimdir

Sayfa 96

ki bu isimden murâd kendüsüyle ma‘lûm ve mu‘ayyen kâsd olunan isimdir. Meselâ, “Yâ raculu” gibi. Ammâ kendüsüyle mu‘ayyen kâsd olunmazsa, bu sûretde ma‘rife olmaz. Belki nekra olacağı bedîhîdir.

(en-Nev‘u’s-sâdisu; el-mudâfu ilâ ahadi hâzihi’l-hamseti idâfeten ma‘neviyyeten nahvu; Ğulâmu Zeydin.)

Ma‘ârifin altı nev‘inden altıncısı zikr olunan şu beş ma‘rifeden birine izâfet-i ma‘neviyye sûretiyle muzâf olan isimdir. Meselâ, “Ğulâmu Zeydin” gibi ki, burada “ğulâm” kelimesi ‘alem şahıs bulunan “Zeyd” e muzâf olmağla ma‘rife olmuştur.

(Ve’s-sânî; el-‘atfu bi’l-hurûfi ve huve tâbi‘un yetevassatu beynehu ve beyne metbû‘ihi ahadu’l-hurûfi’l-‘aşrati ve hiye’l-vâvu ve’l-fâ’u ve summe ve hattâ ve ev ve emmâ ve em ve lâ ve bel ve lâkin.)

Ma‘mûl-i metbû‘ın ikincisi; harf ile ma‘tûf olandır. Ve bu “ma‘tûf” bertâbi‘dir ki, kendüsüyle metbû‘ı beyinde âtîde beyân olunacak on harfin biri tevassut eder. Hurûf-i mezkûre, “vâv”, “fâ”, “summe”, “hattâ”, “ev”, emmâ”, “em”, “lâ”, “bel”, “lâkin” bunlardır.

(Ve izâ ‘utife ‘alâ’d-damîri’l-merfu‘i’l-muttasili, yecibu te’kîduhu bi-munfasilin nahvu; darabtu ene ve Zeydun illâ en-yeka‘a faslun, fe-yecûzu terkuhu nahvu; Darabtu’l-yevme ve Zeydun, ve izâ ‘utife ‘ale’d-damîri’l-mecrûri u‘îde’l-hâfidu nahvu; Merartu bike ve bi-Zeydin, ve’l-mâli beynî ve beyneke, ve’l-ma‘tûfu fî hukmi’l-ma‘tûfi ‘aleyhi fimâ yecibu ve yemteni‘u lehu.)

Eğer zamîr-i merfu‘ muttasıl üzerine bir şey’i ‘atf murâd olunursa, evvelâ “zamîr” merfu‘ munfasıl* ile tekrâr edüb sonra ‘atf etmek lâzımdır. Zîrâ “merfu‘” muttasıl fâ‘ilden ‘ibâret olub, fâ‘il-i muttasıl dahî fi‘ilden, ya‘nî kelimedden cüz’ olduğu

*(İshâk Nûrî Rizevî tarafından sehven muttasıl olarak yazılmıştır.)

Sayfa 97

ve kelimenin cüz-ine ise bir şey'i 'atf câ'iz olmadığından, ibtidâ zamîr-i munfasıl ile te'kîd evlâ ve ahsen görülmüşdür. "Darabtu ene ve Zeydun" gibi. Lâkin ma'tûf ile ma'tûf-ı 'aleyh beyni diğer bir şey' ile fasl olunursa, bu sûretde munfasıl ile te'kîde hâcet yoktur. "Darabtu'l-yevme ve Zeydun" gibi. Ve eğer zamîr mecrûr üzerine bir şey'i 'atf etmek murâd olunursa, bu sûretde ma'tûfda dahî harf-i cerri getürmek lâzımdır. Zikr olunan misâller gibi. Ve şu dahî nihân olmaya ki, nefis-i kelime i'tibâr olunmayarak belki mâ-kabline nazaran gerek vücûben ve gerek imtinâ'en, ma'tûf-ı 'aleyde bulunan ahkâm, ma'tûfda dahî bulunmak lâzımdır. Meselâ ez-cümle ma'tûf-ı 'aleyh mâ-kabline sıla vâki' olursa, bu sûretde kendüsünün cümle olması ve kendüsünde mavsûle râci' bir zamîr bulunması lâzım geldiği gibi, ma'tûf dahî bu misillü olmak, kezâlik ma'tûf-ı 'aleyh rubbe kelimesine mecrûr vâki' olduğu sûretde, nekra olması lâzım geldiği gibi, ma'tûf dahî nekra olması el-hâsıl bu misillü ahkâmda berâber olmaları lâzımdır, demektir. Yoksa zâtına nazaran ma'tûf ile ma'tûf-ı 'aleyh beyninde kemmiyet veyâ keyfiyet cihetiyle müsâvât lâzım demek değildir.

(**Ve yecûzu 'atfu şey'eyni bi-harfin vâhidin 'alâ ma'mûley 'âmilin vâhidin bi'l-ittifâki nahvu; Darabe Zeydun 'Amran ve Bekrun Hâliden velâ-yecûzu 'alâ ma'mûley 'âmileyni muhtelifeyni illâ 'inde tekaddumi'l-câri 'alâ re'yin nahvu; Fi'd-dâri Zeydun ve'l-hucreti 'Amrun.)**

Ma'lûm ola ki, bir 'âmilin iki ma'mûlleri üzerine bir harf-i 'âtîf ile iki şey'i 'atf etmek bi'l-ittifâk câ'iz olur. Metinde zikr olunan misâl

Sayfa 98

gibi ki burada Bekir ile Hâlid ma‘mûlleri sâbıkda “darabe” nin ma‘mûlleri bulunan Zeyd ile Amr üzere yine yalnız vâv ile ‘atf olunmuşlardır. Lâkin muhtelif ‘âmillerin ma‘mûlleri üzerine bu yolda, ya‘nî harf-i vâhid ile iki şey’in ‘atfi câ’iz olamaz. İllâ harf-i cer takaddüm ederse, bu sûretde ba‘zı mezhebe, ya‘nî Kisâ’î*, Ferra’*, Zeccâc*, Ahfeş* bu imâmın mezheplerinde câ’iz olur. Zikr olunan ikinci misâl gibi, tatbikâta hâcet yoktur.

(**Ves-sâlisu; et-te’kîdu ve huve kismâni, lafziyyun ve huve tekrîru’l-lafzi’l-evveli ev murâdifihî fi’d-damîri’l-muttasili ve yecrî fi’l-elfâzi kullihâ nahvu; Câ’enî Zeydun Zeydun ve darabte ente ve darabe darabe Zeydun ve Zeydun kâ’imun Zeydun kâ’imun.)**

Ma‘mûl-i bi’t-teb’iyyenin üçüncüsü te’kîd olup, o da iki kısımdır. Biri; te’kîd-i lafzîdir ki, evveli kezâlik zamîr-i muttasıl bulunduğu yerde, ânın murâdifini tekrâr etmekten ‘ibâretidir. Ve bu te’kîd-i lafzî elfâzın küllisinde, ya‘nî isim ve fi’il ve harf ve ma‘rife ve nekra kâffesinde cârî olur. Metinde zikr olunan misâller gibi.

(**Ve ma‘neviyyun mahsûsun bi’l-me‘ârifi ve huve nefsuhi ve ‘aynuhu ve kilâhumâ ve kiltâhumâ ve kulluhu ve ecma‘u ve ekte‘u ve ebte‘u ve ebsa‘u ve hâzihi’s-selâsetu etbâ‘un lâ-cem‘un. Velâ tetekaddemu ‘aleyhi velâ tuzkeru bi-dûnihî fi’l-fasîhi.)**

Te’kîdin iki kısmından ikincisi; te’kîd-i ma‘nevidir ki, ma‘rife olan isimlere mahsûs olup, sâ’ir elfâzda bulunamaz. Ve bu isimlerde “nefsuhu”, “aynuhu”, “kilâhuma”, “kiltâhumâ”, “kulluhu”, “ecma‘u”, “ekte‘u”, “ebta‘u”, “ebsa‘u” kelimelerinden ‘ibâretidir. Dahî bunlardan yalnız üç ‘adedi, ya‘nî ekte‘u, ebte‘u, ebsa‘u kelimeleri ma‘nan ifâde

* (Alî b.Hamza b.Abdillâh el-Kisâ’î el-Kûfî (d.120/738), (ö.189/805), yedi kıraat imamlarından ve nahiv âlimi) (Altıkulaç, 2002: 69).

* (Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ’ (d.144/761-2), (ö.207/822), Arap dili ve tefsir âlimi) (Tüccar, 1995: 406).

* (Ebû İshâk ez-Zeccâc, (ö.311/923), tefsir ve nahiv âlimi) (<http://www.doguedebiyati.com>).

* (Ebu’l-Hasen Sâid b. Mes‘ade el-Mucâşi‘î el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat (ö.215/830), Basra dil mektebinin tanınmış âlimi) (Koçak, 1988: 526).

Sayfa 99

etmede “ecma‘u” kelimesine tâbi‘dirler. Ve buldukları terkîbde dahî “ecma‘u” üzerine tekaddüm edemedikleri gibi, beyân olduğu vech üzere, cem‘iyet ma‘nâsını ifâde edemediklerinden “ecma‘u” kelimesi bulunmaksızın zikr olunmazlar. Ya‘nî evvelâ “ecma‘u” ve sonra bunlardan biri zikr olunmak lâzımdır. Meselâ, “Câ‘eni‘l-kavmu ecma‘u ekte‘u” denilür. Bâkîsi dahî buna mukayyesdir. Fakat “ecma‘u” olmaksızın bunların zikri câ‘iz olmadığı, ancak kelâm-ı fasîhedir. Yohsa fushâ kelâmının ğayrîsinde “ecma‘u” sız zikr olunabilürler.

(Ve‘r-râbi‘u; el-bedelu ve huve‘l-maksûdu bi‘n-nisbeti dūnehu ve aksâmuhu erba‘atun.)

Ma‘mûl-i bi‘t-teb‘iyyenin dördüncüsü; bedeldir. Bedel mübeddel minhin dūnunda olarak bi‘n-nisbe maksûd olur. Ya‘nî “fi‘il” mübeddel-i minhe isnâd olunmayub belki bedele isnâd ve nisbet olunur, demektir. Ve bu bedel zîrde irâ‘e olunacağı vecihle dört kısma munkasimdir.

(Ve bedelu‘l-kull mine‘l-kull in sadakâ ‘alâ vâhidin nahvu; Câ‘enî Zeydun ahûke.)

Bedelin aksâm-ı erba‘asından biri kullî kulden bedel kılmaktır ki, bedel ile mübeddelün minh ikisi bir şeyden ‘ibâret bulunduğu sûret demektir. Meselâ “Câ‘enî Zeydun ahûke” gibi. Zîrâ burada “Zeyd” ile “ah” ikisi bir şahsa sâdik olduklarından “ahî”, “Zeyd”den bedel kılmak “bedel-i küll mine‘l-kül” tarîkiyle olmuş olur.

(Ve bedelu‘l-ba‘du mine‘l-kull in kâne cuz‘u‘l-mubdelu minhu nahvu; Darabtu Zeyden ra‘sehu.)

Dört kısımdan biri dahî “kulden” ba‘zı bedel kılmaktır. Bu dahî (bedel) mübeddel minhden cüz-i vâki‘ olduğu sûrettedir. Meselâ “Darabtu Zeyden ra‘sehu” gibi. Zîrâ burada Zeyd’in ra‘si kendüsünden cüz’ vâki‘ olduğundan Zeyd’in ra‘sini

Sayfa 100

kendüsünden bedel kılmak ba‘zı külden bedel kılmak demek olur.

(**Ve bedelu’l-iştimâli in kâne beynehumâ te‘allukun bi-ğayrihimâ bi-haysu tantaziru’n-nefsu ba‘de zikri’l-evveli ve teteşavvaku ile’s-sânî nahvu; Selebe Zeydun sevbehu.)**

İmdî dört kısmın biri dahî bedel-i iştimâldir. Ya‘nî bedel ile mübeddelün minh beyninde zikr olunan külliyet ve cüz’iyyetin ğayrı bir ‘alâka ve münâsebet bulunduğu sûretidir. Şöyle ki mübeddelün minh zikr olunduktan sonra, mütekellimin murâdı ‘acabâ mübedelün minhin kendisi midir yoksa bunun şâmil olduğu şeylerden bir şey midir ve kangısıdır diyerek, bunu bilmeği sâmi‘ olan zât arzu ve teşevvuk edüb, sonra mütekellim murâdını söyleyince sâmi‘in şübhesi izâle olmakla buna bedel-i iştimâl denilür. Meselâ “Selebe Zeydun” terkîbinde “Zeyd” selb olundu denildikde, sâmi‘, ‘acabâ selb olunan Zeyd’in cildi midir yoksa sevbi midir yoksa başka bir şey midir? diyerek intizâr eder. İmdî mütekellim “sevbehu” diyince, selb olunan Zeyd’in sevbi olub, başka bir şey’i olmadığı âşikâr olmakla, işte bu sûretde bedel-i iştimâl olmuş olur.

(**Ve bedelu’l-ğalati in kâne zikru’l-mubdelu minhu ğalatan nahvu; Ra’eytu raculen himâran, velâ yeka‘u fî kelâmi’l-fusahâ’i bel yûrîdûnehu bi-bel.)**

Bedelin aksâm-ı erba‘asından bir kısmı dahî “bedel-i ğalat” dır. Ve bu bedel ancak mübeddelün minhu ğalat olarak zikr olunduğu sûretidir. “Ra’eytu raculen himâran” gibi. İmdî nihân olmaya ki, bedelin bu kısmı kelâm-ı fushâda bulunmayub, belki bu misillü bedeli mâ-kablîni terk ile mâ-ba‘dîni murâd etmek ma‘nâsını ifâde eden “bel” kelimesiyle îrâd ederler. “Ra’eytu raculen, bel himâran” gibi.

Sayfa 101

(**Ve yecibu vasfu'n-nekrati mine'l-ma'rifeti bedelu'l-kulli nahvu kavlihi Te'âlâ; Bi'n-nâsiyeti nâsiyetin kâzibetin.**)

Dahî ba'zı kere nekra ma'rifeden “bedel-i küll mine'l-küll” tarîkiyle bedel kılınur. Ve bu misillü bedel câ'iz olur. Lâkin bu sûretle bedel vâki' olan nekrayı bir şeyle tavsîf etmek lâzımdır. Meselâ Âyet-i Celîlede mârru'z-zikr tarîkiyle bedel vâki' olan “nâsiye” kelimesi “kâzibe” kelimesiyle vasıflandığı gibi.

(**Velâ yubeddelu'z-zâhiru mine'l-mudmari bedelu'l-kulli illâ mine'l-ğâ'ibi nahvu; Darabtuhu Zeyden.**)

Ve şu dahî hafî olmaya ki, ism-i zâhir, zamirden bedel-i küllün mine'l-kull tarîkiyle bedel kılınamaz. Belki bu sûretle bedel ancak zamîr-i ğâ'ibden vâki' olabilir. Zîrâ zamîr-i mütekellim ile muhâtabın ma'nâya delâletleri âşikâr olduğundan bunlardan bu yolda bedel kılmağa hâcet mes etmez. Fakat zamîr-i ğâ'ib bunlar gibi olmayub belki, bir derece delâletde kâsır bulunduğu bundan bedel-i küll tarîkiyle ism-i zâhiri bedel kılmada be's yokdur. Ve belki bi'l-âhere noksânı haber fâ'idesi hâsıl olur.

(**Ve'l-hâmisu; 'atfu'l-beyâni ve huve tâbi'un cî'e bihî lâ-yudâhu metbû'uhu ve lâ yedullu 'alâ ma'nân fî metbû'ihî nahvu; uksimu bi'llâhi Ebû Hafs 'Umerun.**)

Tevâbi'in beşincisi 'atf-ı beyândır ki, metbû'unda olan ma'nâya delâleti murâd olunmayub, ancak metbû'nı îzâh ve âşikâr eder bir tâbi'idir. Meselâ 'Umer b. el-Hattâb radiya'llâhu 'anhu Hazretlerini künyesiyle bilemeyen kimseye, o zât ger-müsemmatı dahâ îzâh makâmında 'Arabın “Uksimu bi'llâhi Ebu Hafs”, kavlinden sonra vâki' 'Umer lafzı gibi.

Sayfa 102

(**Fe-Cumû‘u mâ zekernâ mine‘l-ma‘mûlâti selâsûne.**)

İmdi buraya kadar zikr ettiğimiz ma‘mûllerin yekûnu 30 ‘adede bâliğ oldu. Zîrâ beyân olunduğu vecih üzere merfû‘ât 9 fâ‘il, nâ‘ib-i fâ‘il, mubtedâ, haber, kâne bâbının ismi, inne bâbının haberi, cinsinden hükmî nefy eden lânın haberi, leyseye müşâbih olan mâ ile lânın ismi. Nevâsıb ve cevâzimden hâlî olan fi‘l-i muzâri‘ dahî ma‘mûl-i mansûb 13 mef‘ûl-i mutlak, mef‘ûlün bih, mef‘ûlün fih, mef‘ûlün leh, mef‘ûlün ma‘ah, hâl, temyîz, müstesnâ, kâne bâbının haberi, inne bâbının ismi, cinsinden hükmî nefy eden lânın ismi, leyse‘ye müşâbih olan mâ ile lâ‘nın haberi. Nevâsıbdan biri üzerine dâhil olan fi‘il-i muzâri‘ ve mecrûr dahî 2 olub, harf-i cerle mecrûr, izâfetle mecrûr. Dahî ma‘mûl-i meczûm yalnız 1 ‘aded, o da cevâzimden biri üzerine dâhil olan fi‘il-i muzâri‘ ve ma‘mûlün bi‘t-tebe‘iyye 5, anlar dahî, sıfat, ma‘tûf, te‘kîd, bedel, ‘atf-ı beyân bu ma‘mûllerden ‘ibâret bulunmağla ma‘mûlâtın mecmû‘u matlûb olan otuz ‘adede bâliğ olmuş olur.

el-Babu‘s-Sâlisu Fi‘l-‘Îrâbi

(**Ve huve şey‘un câ‘e mine‘l-‘âmili yahtelifu bihi âhiru‘l-mu‘rabi.**)

Üçüncü bâb ‘irâbı beyân eder. Ma‘lûm ola ki, ‘irâb ‘âmil tarafından gelüb bulunduğu kelimenin, ya‘nî mu‘rab olan kelimenin âhîrinin lafzan veyâ takdîren ve yâhûd mahallen muhtelif olmasına sebep olan şeydir.

Sayfa 103

(**Ve lehu taksîmâtun erba‘atun mutedâhilati’t-taksîmi el-evvelu bi-hasebi’z-zâtî ve’l-hakîkatu fe-nekûlu huve immâ hareketun ev harfun ev hazfun ve’l-hareketu selâsetun, dammetun ve fethatun ve kesratun nahvu; Câ’eni Zeydun ve ra’eytu Zeyden ve merartu bi-Zeydin. Ve’l-harfu erba‘atun; vâvun ve elifun ve ya’un nahvu; Câ’eni ebûhu ve ra’eytu ebâhu ve merartu bi-ebîhi ve nûnun nahvu; Yadribâni. Ve’l-hazfu selâsetun; hazfu’l-hareketi nahvu; Lem yadrib ve hazfu’l-âhar nahvu; Lem yağzu ve hazfu’n-nûni nahvu; Lem yadribâ, fe’l-mecmû‘u ‘aşratun.)**

Şu dahî nihân olmaya ki, ‘irâb için birkaç taksîm olub, anlar her ne kadar yekdiğeriyle mütedâhil iselerde, lâkin i‘tibâr-ı cihetleri muhtelif bulunduğundan taksîmât-ı mezkûre biri diğesine mübâyin ve muhâlif değildir. İmdî taksîm-i evvel zât ve hakîkat i‘tibâriyledir. Ve buna “zât-ı i‘râb” ta‘bîr olunur ki, on ‘aded i‘râbdan ‘ibâretdir. Zîrâ i‘râb bi-hasebi’z-zât yâ hareke olur ki o da üçtür; “damme”, “fetha”, “kesra” harekeleridir. Veyâ harf olur, bu dahî dördür; vâv, yâ, elif, nûn harflerinden ‘ibâretdir. Ve yâhûd hazf olur ki, bu dahî üçdür; harekeyi hazf, âhiri hazf, nûnu hazfdan ‘ibâretdir. İmdî bu sûretde zât-ı i‘râbın mecmû‘u on ‘aded olmuş olur. Emsile-i mezkûre tasavvur oluna.

(**Ve’t-taksîmu’s-sânî bi-hasebi’l-mahalli, fe-huve immâ bi’l-hareketi’l-mahdati ev bi’l-hurûfi’l-mahdati ev bi’l-hareketi ma‘a’l-hazfi ev bi’l-hurûfi ma‘a’l-hazfi.)**

İkinci taksîm mahal ‘itibâriyledir. Ve buna dahî “mahalli i‘râb” ta‘bîr ederler ki, dokuz ‘aded mahalden ‘ibâret bulunmuşdur. Zîrâ bu i‘râb ya yalnız hareke ile veyâ yalnız harf ile

Sayfa 104

ve yâhûd harekeyi hazfle veyâ harfî hazfle olur. Her birinin misâli âtîde zikr olunacaktır.

(**Ve'l-evvelu immâ tâmmu'l-i'râbi bi'l-harekâti's-selâseti bi'd-dammeti ref'an ve'l-fethati nasben ve'l-kesrati cerran fe-huve'l-ismu'l-mufredu ve'l-cem'u'l-munkesiru'l-munsarifu nahvu; Câ'enî raculun ve ricâlun ve ra'eytu raculen ve ricâlen ve merartu bi-raculin ve bi-ricâlin.)**

İmdi yalnız hareke ile olan i'râb iki kısım olub, anlardan biri "tâm" i'râbdır ki, hâlet-i ref'i damme, nasbı fetha, cerri kesra ile olur. Bu da ismi müfred munsarif ile cem'i mükesser munsarif olan kelimelerde bulunur. Metindeki emsile gibi, dikkat oluna.

(**Ev nâkisu'l-i'râbi bi'l-hareketeyni immâ bi'd-dammeti ref'an ve'l-fethati nasban ve cerran nahvu; Câ'enî Ahmedu ve ra'eytu Ahmede ve merartu bi-Ahmede. Ve immâ bi'd-dammeti ref'an ve'l-kesrati nasben ve cerran ve huve cem'u'l-mu'ennesi's-sâlimu nahvu; Câ'enî muslimâtun ve ra'eytu muslimâtin ve merartu bi-muslimâtin.)**

Yalnız hareke ile olan i'râb iki kısım idi, anlardan diğeri "nâkıs" i'râbdır ki, bu da iki kısım olub biri, hâlet-i ref'i damme ile ve hâlet-i nasbı ile cerri fetha ile olur ki, o da ğayri munsarifde bulunur. Diğeri hâlet-i ref'i "damme" ile ve hâlet-i nasbı ve cerri "kesra" ile olur ki, bu dahi, cem'i mü'ennes-i sâlim'den 'ibâretdir. Metinde zikr olunan misâller gibi.

(**Ve's-sânî eydan immâ tâmmu'l-i'râbi bi'l-hurûfi's-selâseti bi'l-vâvi ref'an ve'l-elifi nasben ve'l-yâ'i cerran. Fe-huve'l-esmâ'u's-sittetu'l-mudâfetu ilâ ğayri yâ'i'l-mutekellimi'l-mufredeti'l-mukebbirati.)**

Mahalli i'râbın kısımlarından ikincisi, ya'nî yalnız harf ile olan i'râb dahî iki kısımdır. Zîrâ bu ya tâm i'râb

Sayfa 105

olur, ya'nî hâlet-i ref'i "vâv" ile nasbı "elif" ile cerri "yâ" ile olur ki, bu da mütekellim yâ'sının ğayrıya muzâf olub, ism-i tasğîr sîğasında olmayarak müfred olan altı 'aded isimden 'ibâretdir. Ve anlar dahî "eb", baba, "ah", karındaş, "ham" zevcenin zevci tarafından yakîn kimseye, "hunne" zikri geriye olan şey, "fem" ağız, "zû" sâhib ma'nâlarında bulunan isimlerdir.

(**Ve immâ nâkisu'l-i'râbi bi'l-harfeyni immâ bi'l-vâvi ref'an ve'l-yâ'i nasben ve cerran, fe-huve cem'u'l-muzekkeri's-sâlimu ve ûlû ve 'işrûne ve ahavâtihâ nahvu; Câ'enî muslimûne ve ûlû mâlin ve 'işrûne ve ra'eytu muslimûne ve ûlî mâlin ve 'işrûne ve merartu bi-muslimûne ve ûlî mâlin ve 'işrûne ev bi'l-elifi ref'an ve'l-yâ'i nasben ve cerran fe-huve'l-musennâ ve isnâni ve kilâ mudâfen ile mudmarin nahvu; Câ'enî muslimâni ve isnâni ve kilâhumâ ve ra'eytu muslimeyni ve'sneyni ve kileyhimâ ve merartu bi-muslimûne ve's-neyni ve kileyhimâ.)**

İmdî yalnız harf ile olan i'râbın ikinci kısmı, nâkıs i'râbdır ki, bu da iki kısımdır. Birinin hâlet-i ref'i "vâv" ile nasbı ile cerri "yâ" ile olur. O dahi cem'i müzekker-i sâlim olur. 'İşrûne ve 'işrûnenin ahavâtı, ya'nî selâsûne ve erba'ûne ilâ âhirihi bunlardan 'ibâretdir. Diğer hâlet-i ref'i "elif" ile nasbı ve cerri yâ ile olandır ki, o dahî tesniye "isnâni" kelimeleriyle zamîre muzâf olduğu hâlde "kilâ" kelimesine mahsûsdur. Metinde zikr olunan misâller gibi.

(**Ve's-sâlisu lâ-yekûnu illâ tâmm'e'l-i'râbi ve huve kismâni li-enne mahzûfehu immâ hareketun ev harfun fe'l-evvelu el-fi'li'l-mudâri'i'llezî lem yettasil bi-âhirihi damîrun. Ve huve**

Sayfa 106

sahîhun fe-ref'uhu bi'd-dammeti ve nasbuhu bi'l-fethati ve cezmuhu bi-hazfi'l-hareketi nahvu; Yadribu ve len yadribe ve lem yadrib. Ve's-sânî; el-mudâri'u'l-mezkûru in kâne âhiruhu harfe 'illetin fe-ref'uhu bi'd-dammeti ve nasbuhu bi'l-fethati ve cezmuhu bi-hazfi'l-âhiri nahvu; Yağzû ve len yağzûve ve lem yağzu.)

Hareke ma'a'l-hazfla olan i'râb ancak tâm olur ki, o da iki kısımdır. Zîrâ bu mahzûf olan yâ hareke veyâ harf olur. İmdî harekeyi hazf âhiline zâmîr-i muttasıl olmayub, âhiri harf-i sahîh olan, fi'l-i muzâri'de bulunur ki, bunun hâlet-i ref'i zamme ile, nasbı fetha ile, cezmi âhinde bulunan harf-i sahîhin harekesini hazfledir. Zikr olunan misâllerde olduğu gibi. Diğeri dahî yine o fi'il-i muzâri'dir. Lâkin âhiri harf-i sahîh olmayub, belki harf-i 'illet olduğu sûrettedir. Ve bunun hâlet-i ref'i damme ile, nasbı fetha ile, cezmi âhinde bulunan harf-i 'illetin hazfiyle olur. Metinde mezkûr misâller tatbîk oluna.

(Ve'r-râbi'u; lâ-yekûnu illâ nâkise'l-i'râbi ve huve'l-fi'lu'l-mudâri'u'llezî ittasale bi-âhirihi damîrun merfû'un ğayra'n-nûni fe-ref'uhu bi'n-nûni ve nasbuhu ve cezmuhu bi-hazfihi nahvu; Yadribâni ve len-yadribâ ve lem yadribâ fe'l-mecmû'u tis'atun.)

Kezâlik harf-i ma'a'l-hazfle olan i'râb dahî ancak, nâkıs i'râb olur ve bu da, âhinde cem'i mü'ennes nûnunun ğayrı bir zamîr-i merfû' bulunan fi'il-i muzâri'dir ki, bunun hâlet-i ref'i nûn ile ve hâlet-i nasbı ile cezmi işbu, nûnu hazfledir. Metinde zikr olunan misâller gibi. İmdî buraya kadar beyân olunduğu vech

Sayfa 107

üzere i'râbın bulunduğu mahallerin mecmu'ü, dokuz 'aded olmuş olur ki, bunun nihâyetinde İnşâ'a'llâhu Te'âlâ hulâsa vecihle tekrâr beyân olunur.

(**Ve'l-murâdu bi'l-munsarifi mâ dahalehu'l-cerru ve't-tenvînu nahvu; Zeydun ve bi-ğayri'l-munsarifi ismun mu'rabun bi'l-hareketi lâ-yedhuluhu'l-cerru ve't-tenvînu.)**

Şu dahî hafî olmaya ki, i'râbı hareke ile olan isimlerden, cer harekeyi ve tenvîni kabûl eden, ya'nî bunlar kendüsünde bulunabilen isme munsarif denilür. Meselâ Zeydun gibi. Zîrâ Zeyd mahalline göre cerri, kezâlik tenvîni kâbil olur. Ve i'râbı hareke ile olub, cer ve tenvîni kâbil olamayan isme ğayri munsarif denilür ki, bundan sonra beyân olunacaktır.

(**Ve huve 'alâ nev'ayni semâ'îyyun nahvu; Uhâde ve mevhade ve sunâ'e ve mesnâ ve sulâse ve meslese ve rubâ'a ve merba'a ve uharu sifâtun ve cuma'u ve kuta'u ve bute'u ve busa'u cumû'an ve 'Umeru ve Zuferu ve Zuhalu ve Kuzahu a'lâmen.)**

Yukarıda beyân olunan ğayri munsarif iki kısım olub, anlardan biri, biri semâ'idir. Meselâ sıfat ma'nâsına olan uhâde ilâ âhirihi. Bunlar gibi ve cem'iyet ma'nâsına olan cuma'u ilâ âhirihi. Bu kelimeler gibi dahî her birerleri 'alem oldukları hâlde 'Umer ilâ âhirihi kelimeleri gibilerdir.

(**Ve kiyâsiyyun ve huve kullu 'alemin 'alâ veznin mahsûsin bi'l-fi'li ke-darabe ve şemara ve ictema'a ve inkata'a ve istahrace ev fî evvelihî ihdâ zevâ'idi'l-mudâri'i ğayri kâbilin li't-tâ'i nahvu; Yezîdu ve yeşkuru.)**

Ğayri munsarifin diğeri kısım kıyâsîdir ki, bu dahî fi'il vezinlerinden bir vezin üzere bulunan 'alemdir. Zikr olunan kelimeler gibi. Yâhûd tâ-i te'nîsi kabûl etmeyerek evvelinde mudâra'at harflerinden, ya'nî

Sayfa 108

hurûf-i eteyne'den biri bulunan 'ameldir. Metinde îrâd olunan misâller gibi.

(**Ve kullu ef'ali't-tafdîli ve's-sifati nahvu; Efdalu ve ebyadu.)**

Ve her kelime ki, "ef'al" vezninde olub, tafdîl ve sıfat ma'nâlarına mevzû'dur. Ğayri munsarif olur. Efdal ve ebyad kelimeleri gibi.

(**Ve kullu ismin a'cemiyyin ustû'mile fî evveli naklihi ile'l-'Arabi 'alemen ve huve zâ'idun 'ale's-selâseti ev muteharriku'l-evsati nahvu; Kâlûne ve İbrahîm ve Şeter.)**

Ve her bir isme ki 'acem lüğatinden 'Arab lüğatine nakl olunub, ibtidâ'i naklinde 'alem olarak isti'mâl olunmuşdur. Hâlbuki bu kelime üçden ziyâde harfli yâhûd üç harfli, lâkin ortası harekelidir. Böyle olan isimler dahî Ğayri munsarif olurlar. Metinde zikr olunan kelimeler gibi.

(**Ve kullu mu'ennesin bi'l-elifi maksûraten ev memdûdeten nahvu; Hublâ ve hamrâ'.)**

Ve her bir kelime ki, elif-i maksûra veyâ memdûde ile mü'ennes olmuşdur. Ğayri munsarif olur. Hublâ, hamrâ gibi.

(**Ve kullu 'alemin fihi tâ'u't-te'nîsi lafzan nahvu; Fâtîmatu ve Hamza, ev takdîren ve huve zâ'idun 'ale's-selâseti nahvu; Zeynebu, ev muteharriku'l-evsati 'alemen li-mu'ennesin nahvu; Kademu ismu imra'etin ve lev summiye bihî muzekkerun surrife ve lev kâne 'alemu'l-mu'ennesi sulâsiyan, sâkine'l-evsati yecûzu sarfuhu ve mene'ahu nahvu; Hindun.)**

Dahî her bir 'alem ki kendüsünde lafzan tâ-i te'nîs bulunur, Fâtîmatu, Hamza gibi, yâhûd takdîren mü'ennes olur ve bu takdîren mü'ennes olan dahî ya üçden ziyâde harfli bulunur. Zeynebu gibi, ve yâhûd mü'ennese 'alem olmak üzere üç harfli olur. Fakat ortası harekeli bulunur. Meselâ bir hâtun'un ismi olduğu hâlde kadem

Sayfa 109

kelimesi gibi. Bunların kâffesi ğayri munsarifdir. Lâkin “kadem” kelimesi müzekkere tesmiye olunursa, bu sûretde ğayri munsarif olmaz, belki munsarif olur. Ve eğer mü’ennese ‘alem olan kelime üç harfli olup, ortası dahî sâkin olursa, bu sûretde munsarif ve ğayri munsarif olması câ’iz olur. “Hind” kelimesi gibi, mülâhaza oluna.

(**Ve kullu ‘alemin murekkebin min ismeyni leyse ahaduhumâ ‘âmilen fi’l-âhiri velâ es-sânî savten velâ mutedamminen li-ma‘na’l-harfi nahvu; Ba‘lebekke ve hadramevtu.)**

Ve her bir ‘alem ki iki isimden mürekkebe olup, o isimlerin biri diğere ‘amel etmez. Ve ikincisi savt olmadığı gibi, harf-i ‘âtıf veyâ harf-i cer ma’nâsını dahî mutazammın olmazsa, bu misilli ‘alemlerde ğayri munsarif olurlar. “Ba‘lebekke ve hadramevtu” gibi.

(**Ve kullu mâ fihî elifun ve nûnun zâ’idatâni ‘alemen ev vasfen lâ-yedhuluhu et-tâ’u nahvu; ‘İmrânu ve Sekrânu ve Rahmânu.)**

Ve her bir isim ki âhirinde zâ’id olarak elif ve nûn bulunur. Gerek “‘alem” olsun ve gerek âhirine tâ dâhil olmayan “vasf” olsun, bunlar dahî ğayri munsarifden ‘ad olunmuşdur. ‘İmrânu, Sekrânu, Rahmânu isimleri gibi.

(**Ve kullu cem‘in ‘alâ vezni fe‘âlîl ev fe‘âlîl nahvu; Mesâcidu ve mesâbîhu.)**

Dahî her bir cem‘ ki “fe‘âlîl” yâhûd “fe‘âlîl” vezninde bulunur. Ğayri munsarifdir. “Mesâcid” gibi ki mescidin cem‘idir. Kezâlik mesâbîh gibi ki misbâhın cem‘idir. Mum ve kandîl gibi şeyler, ya’nî şavk ve ziyâ altı ma’nâsına.

(**Ve yecûzu sarfuhu li-darûreti’ş-şî’ri ev li’t-tenâsubi nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Selâsilen ve kavârîran.” *(İnsan, 76/4)*)**

Ma‘lûm ola ki, ğayri musarrifin hiçbir vakit munsarif

*(Bu âyet “Selâsilen ve kavârîran” şeklinde değil, “Selâsilen ve aġlâlen” şeklindedir. Muhtemelen matbaa hatasıdır.)

Sayfa 110

olması câ'iz olamaz. Lâkin zarûret-i şî'irde veyâ münâsebet murâd olunduğu vakitte munsarif olabilür. Münâsebetden için munsarif olduğuna misâl Te'âlâ Hazretlerinin "Selâsilen" kezâlik "kavârîran" kavî-i celîli gibi ki, burada fe'âlil ve fe'âlîl vezinlerinde bulunub, ğayri munsarif olan "selâsilen" kezâlik ba'zı kıra'ete göre tenvîn ile "kavârîran" kelimeleri sebkat eden âyet-i kerîmelere münâsib bulunsunlar için munsarif olarak îrâd buyurulmuşlardır.

(**Ve kullu mâ lâ yensarifu izâ udîfe ilâ şey'in ev dahalehu lâmu't-ta'rîfi unsurife nahvu; Merartu bi'l-ahmeri ve ahmerinâ.**)

Ve eğer ğayri munsarif olan isim bir şey'e muzâf olursa, yâhûd üzerine lâm-ı ta'rîf dâhil olursa bu iki sûretde dahî munsarif olur. el-Hâsıl ğayri munsarif yalnız 4 mevzu'da munsarif olabilür ki, anlar şu:

1. Zarûret-i şî'r
2. Münâsebet kâsd olunduğu
3. Bir şey'e muzâf kılındığı
4. Üzerine lâm-ı ta'rîf dâhil olduğu

mevzu'lardan 'ibâret bulunmuşdur. Metinde mezkûr misâller lef ü neşr-i müşevveş sûretiyle, ya'nî evvel sâniye ve sâni evvele misâl olarak tatbîk oluna.

(**Ve't-taksîmu's-sâlisu bi-hasebi'n-nev'i fe-huve erbe'atun; ref'un ve nasbun muşterikâni beyne'l-ismi ve'l-fi'li ve cerrun muhtassun bi'l-ismi ve cezmun muhtassun bi'l-fi'li.**)

İ'râbın üçüncü taksîmi bi-hasebi'n-nev'idir ve buna "nev-i i'râb" ta'bîr olunur. Bu da dört olub; biri ref' ve biri nasbdır ki, bunlar hem isimde ve hem fi'ilde bulunurlar. Ve biri cerdir ki, yalnız isimde bulunur. Ve biri dahî cezm dir ki, bu da yalnız fi'ilde bulunur.

(**Ve 'alâmetu'r-raf'i**

Sayfa 111

erba‘atun; dammetun ve vâvun ve elifun ve nûnun ve ‘alâmetu’n-nasbi hamsetun; fethatun ve kesratun ve elifun ve yâ’un ve hazfu’n-nûni ve ‘alâmetu’l-cerri selâsetun, kesratun ve fethatun ve yâ’un ve ‘alâmetu’l-cezmi selâsetun; hazfu’l-hareketi ve hazfu’l-âhiri ve hazfu’n-nûni.)

İmdî ‘alâmet-i ref‘ dört ‘aded olub, zamme, vâv, elif, nûn bunlardır. Nasb ‘alâmeti beşdir; fetha, kesre, elif, yâ, nûnun hazfi bunlardır. Dahî cer ‘alâmeti üçdür; kesra, fetha, yâ dır ki, kezâlik cezm ‘alâmeti dahî üç olub, harekeyi hazf, âhiri hazf, nûnu hazfden ‘ibâretidir.

(Ve’t-taksimu’r-rabi‘u bi-hasebi’s-sifati fe-huve selâsetun; lafziyyun yazheru fi’l-lafzi ve takdîriyyun ve mahallîyyun fe’l-nezkuri’l-âhîreyni hattâ yu‘lime enne mâ ‘adâhumâ lafziyyun.)

Dahî i‘râbın dördüncü taksîmi bi-hasebi’s-sıfat dır ki, buna “sıfat-ı i‘râb” ta‘bîr olunur. Ve bu da üç olub, anlardan biri i‘râb-ı lafzî dir ki lafızda zâhir olur ve biri takdîrî ve diğeri mahallîdir. İmdî burada evvelâ i‘râb-ı takdîrî ile i‘râb-ı mahallîyi beyân edelim ki, hattâ bunların mâ ‘adâsı i‘râb-ı lafzî olduğu zâhir olsun.

(Fe’t-takdîriyyu mâlâ yazheru fi’l-lafzi, bel yukadderu fî âhirihi li-mâni‘in fîhi ğayri’l-i‘râbi’l-hakîkiyyi velâ yekûnu illâ fî’l-mu‘rabi ke’l-lafzîyyi.)

Ma‘lûm ola ki, i‘râb-ı takdîrî lafızda zâhir olmayub, belki nefis-i kelimedede i‘râb-ı hakîkîden mâ ‘adâ bir mâni‘ bulunduğundan kelimenin âhîrinde mukadder kılınur. Ve bu i‘râb-ı takdîrî i‘râb-ı lafzî gibi istilâhan mu‘rab olan kelimedede bulunur.

(Ve zâlike fî seb‘ati mevâdi‘a; el-evvelu mufredun âhiruhu elifun ve in huzife li- iltikâ’i’s-sâkineyni fe-in kâne ismen fe-i‘râbuhu fî’l-ahvâli’s-selâseti takdîriyyun

Sayfa 112

nahvu; el-‘asâ ve ‘asâ ve in kâne fi‘len fe-ref‘uhu ve nasbuhu takdîriyyun ve cezmuhu lafziyyun nahvu; Yahşâ ve-len yahşâ ve lem yahşa.)

İmdî i‘râb-ı takdîrî yedi mevzû‘da bulunur ki evvelkîsi âhirinde elif bulunan müfreddir. Her ne kadar ictimâ‘-ı sâkineyni def‘ için bu elif hazf olunursa da, lâkin hazf-i ma‘nevî ile hazf olunduğundan melfûz hükmündedir. Eğer bu müfred isim olursa, ahvâl-i selâsede i‘râbı takdîrî olur. Meselâ el-‘asâ kezâlik ‘asâ gibi ki bunların i‘râbı lafzî olmasına mâ‘nî âhirlerindeki elif‘dir. Zîrâ o elife hareke vermek mümkün olamaz. Ve eğer müfred fi‘il olursa hâlet-i ref‘i ile nasbı takdîrî ve hâlet-i cezmi lafzî olur. Zikr olunan misâller gibi, dikkat oluna.

(Ve’s-sânî; mâ udîfe ilâ yâ‘i‘l-mutekellimi ğayri‘t-tesniyeti fe-in kâne cem‘u‘l-muzekkeri‘s-sâlimu, fe-ref‘uhu takdîriyyun fakad nahvu; Câ‘enî muslimî asluhu muslimevî ve in kâne ğayruhu fe‘l-kullu takdîriyyun nahvu; Câ‘enî ğulâmî ve ricâlî ve muslimâtî.)

İ‘râb-ı takdîrî bulunduğu mevzû‘lardan ikincisi tesniyenin ğayrî olub, yâ-i mütekellime muzâf olan isimdir. İmdî eğer bu isim cem‘i müzekkeri sâlim olursa, yalnız hâlet-i ref‘i takdîrî olub, nasbı ile cerri lafzî olur. Müslimî gibi ki, aslı müslimevî‘dir. Ve eğer cem‘i müzekkeri sâlimin ğayrı olursa, ahvâl-i selâsesinde i‘râb-ı takdîrî olur. Zikr olunan misâller gibi, mülâhaza oluna.

(Ve’s-sâlisu; mâ fî âhirihi i‘râbun mahkiyyun immâ cumleten menkûleten ile‘l-‘alemiyyeti nahvu; Te‘ebbata şerran

Sayfa 113

ev mufreden fî kavli'l-Hicâziyyi nahvu; Men Zeyden limen kâle darabtu Zeyden ve da'nî 'an temratâni limen kâle eleke temratâni.)

Yedi mevzu'dan üçüncüsü âhiri şimdiki hâlde i'râb olmayub, belki bundan sonra, ya'nî, ba'de't-tekellüm i'râb olacak harf veyâ hareke-i mahkiyye ile meşgûl olan isimdir. Ya'nî ibtidâ söylendiğinde ne i'râb üzere vâki' olduysa, sonra onu hikâye eder iken, yine o i'râb üzere okumaktan 'ibâretidir. Ve bu isim ya fi'l-asl cümle olub, şimdi, ya'nî söylendiği vakitte 'alemiyyete nakl olunmuşdur. Meselâ "te'ebbeta şerran" gibi. Yâhûd Kavm-i Hicâz mezhebinde müfred 'ad olunur. Meselâ "darabtu Zeyden" diyen adama su'âl olarak "men Zeyden" kezâlik "eleke temratâni" diyen adama su'âlen "da'nî 'an temretâni" denildiği gibi.

(Ve kezâ kullu 'alemin murekkebin cuz'uhu's-sânî ma'mûlun limâ lâ i'râbe lehu nahvu; İnne Zeyden ve hel Zeydun ve men Zeydun bi-hilâfin nahvu; 'Abdullah ve madrûbun gulâmehu fe-inne i'râbe'l-cuz'i'l-evveli minhumâ lafziyyun bi-hasebi'l-'âmili ve's-sânî meşgûlun bi-i'râbi'l-hikâyeti ev binâ'un mahkiyyun nahvu; Hamsete 'aşera 'alemen 'ale'l-eşhuri.)

Dahî her bir 'alem mürekkeb ki cüz-i sâni'si aslâ i'râbı olmayan şey'in ma'mûlü vâki' olur, bunun i'râbı da sâbıkda beyân olunan i'râb gibi takdîrîdir. Metinde zikr olunan misâller gibi her birerleri 'alemdir. Lâkin yine 'alem olduğu hâlde 'Abdullah kezâlik madrûbun gulâmehu gibiler böyle değildir. Zîrâ bunlarda cüz-i evvelin i'râbı 'âmilin iktizâ ettiği vecih üzere olub, cüz-i sâni ise i'râb-ı hikâye ile meşgûl bulunmuşdur. Dahî âhirinde

Sayfa 114

binâ'i mahkî bulunan kelimelerin i'râbı takdîrî olur. Meselâ şöhret üzere i'râbının takdîrî olması 'alem olduğu hâlde "hamsete 'aşera" terkîbi gibi.

(**Ve'r-râbi'u; mâ fi âhirihi yâ'un meksûrun mâ-kablehâ ve in huzifet li-iltikâ'i's-sâkineyni fe-in kâne ismen fe-ref'uhu ve cerruhu takdîriyyun nahvu; el-Kâdî ve kâdin ve in kâne fi'len fe-ref'uhu fakad takdîriyyun in lem yulhak bi-âhirihi damîrun merfû'un nahvu; Yermî ve termî ve ermî ve nermî.)**

Yedi mevzu'dan dördüncüsü âhirinde mâ-kablî meksûr bir yâ bulunan kelimedir ve bu yâ her ne kadar ictimâ'-i sâkineyni def' için hazf olunursa da, fakat hazfî ma'nevî olduğundan mezkûr hükmündedir. İmdî bu kelime eğer isim olursa, hâlet-i ref'i ile cerri takdîrî olub, hâlet-i nasbı lafzî olur. el-Kâdî ve kâdin gibi ve eğer fi'il olursa âhirine zamîr-i merfu' bulunmadığı sûretde, yalnız hâlet-i ref'î takdîri olub, hâlet-i nasbı ve cezmi lafzî olur. İrâd olunan emsile gibi, mülâhaza oluna.

(**Ve'l-hâmisu; fi'lun âhiruhu vâvun madmûmun mâ-kablehâ fe-ref'uhu fakad eydan takdîriyyun in lem yulhak bi-âhirihi damîrun nahvu; Yağzû ve tağzû ve ağzû ve nağzû.)**

Yedi mevzu'dan beşincisi; âhirinde mâ-kablî madmûm bir vâv bulunan fi'ildir. Bunun dahî âhirinde zamîr-i merfu' bulunmadığı sûretde, yalnız hâlet-i ref'i yukarıda geçtiği gibi takdîrî olub, hâlet-i nasbı ve cezmi lafzî olur. Metinde mezkûr misâller gibi.

(**Ve's-sâdisu; ismun i'râbuhu bi'l-hurûfî mulâkin li-sâkinin ba'dehu eyyu kelimetin fi evvelihâ hemzetu vaslin ve in kâne mine'l-esmâ'i's-sitteti'l-mezkûrati fe-i'râbuhu fi'l-ahvali's-selâsi**

Sayfa 115

takdîriyyun nahvu; Câ'enî Ebû'l-Kâsîmi ve ra'eytu Ebâ'l-Kâsîmi ve merartu bi-eEbî'l-Kâsîmi ve in kâne cem'u'l-muzekkeri's-sâlimu fe-in kâne mâ-kable harfî'l-i'râbi meftûhan nahvu; Mustafûne, ve mustafîne, fe-tuharreku'l-vâvu bi'd-dammeti ve'l-yâ'u bi'l-kesrati fe-yekûnu lafziyyen fi'l-ahvâli's-selâsi nahvu; Câ'enî Mustafû'l-kavmi ve ra'eytu Mustafî'l-kavmi ve merartu bi-Mustafî'l-kavmi.)

İmdî yedi mevzu'dan altıncısı; i'râbı harf ile olan isim der ki o i'râb harfinden sonra bir sâkin bulunur. Ya'nî i'râb harfinden sonra bir kelime gelür ki, o kelimenin evvelinde hemze-i vasl bulunur, demekdir. İmdî eğer bu isim mezkûr olan esmâ-i sitte'den olursa, ahvâl-i selâsede i'râbı takdîrî olur. Emsile-i mezkûrede olduğu gibi. Ve eğer cem'î müzekkeri sâlim olursa, bu sûretde eğer i'râb harfinin mâ-kablî meftûh olursa, ictimâ'-i sâkineyni def' için mezkûr harf vâv ise zamme ile yâ ise kesra ile harekelenüb, ahvâl-i selâsede i'râbı lafzî olur. Metinde zikr olunan misâller gibi. Tatbîkâtı icrâ oluna.

(Ve in lem yekun meftûhan yuhzefâni fe-yekûnu takdîriyyen fi'l-ahvâli's-selâsi nahvu; Câ'enî dâribû'l-kavmi ve ra'eytu dâribî el-kavmi ve merartu bi-dâribî el-kavmi.)

Ve eğer i'râb harfinin mâ-kablî meftûh olmayub, belki sâkin olursa bu takdîrce ictimâ'-i sâkineyni def' için vâv ile yâ'dan her birerleri hazf olunub, ahvâl-i selâsede i'râb-ı takdîrî olur, metinde vâki' misâller gibi.

(Ve in kâne tesniyetun fe-ref'uhu takdîriyyun ve fî nasbihi ve cerrihi teharruki'l-yâ'i bi'l-kesri fe-yekûnu

Sayfa 116

lafziyyen nahvu; Câ'enî ğulâmâ ibnike ve ra'eytu ğulâmey ibnike ve merartu bi-ğulâmey ibnike.)

Ve eğer şu altıncı mevzu' tesniye olursa, hâlet-i ref'i takdîrî olub, fakad hâlet-i nasbı ile hâlet-i cerrinde yâ kesra ile harekelenüb i'râbı lafzî olur. Îrâd olunan emsilede olduğu gibi.

(es-Sâbi'u; el-mevkûfu 'aleyhi bi'l-iskâni mimmâ kâne i'râbuhu bi'l-hareketi fe-in kâne ğayru munevvenin bi-tenvîni't-temekkuni ev kâne fî âhirihi tâ'u't-te'nîsi fe-ahvâluhu's-selâsu takdîriyyun nahvu; Ahmedu ve dâribetun ve dâribâtin.)

Mevâzi-i seb'adan yedincisi; i'râbı hareke ile olub, üzerine sükûn ile vakf olunan mu'rabdır. İmdî eğer bu kelime tenvîn-i temekkünün gayrı bir tenvîn ile tenvînlenürse yâhûd âhirinde tâ-i te'nîs bulunursa bu iki sûretde dahî ahvâl-i selâsesinde i'râb-ı takdîrî olur. Üzerine sükûn ile vakf olunan, Ahmed gibi tenvînlenmeyüb âhirinde tâ-i te'nîs bulunan dâribetun gibi temekkünün gayrı tenvînle tenvînlenen dâribât gibi.

(Ve in kâne bi-ğayri hâ'in fe-ref'uhu ve cerruhu takdîriyyun dûne nasbihi nahvu; Zeydun.)

Ve eğer tenvîn-i temekkün ile tenvînlenüb fakad âhirinde tâ-i te'nîs ve yâhûd bu makâmda olan, hâ-i resmiyye bulunmaz ise, bu sûretde hâlet-i ref'i ile cerrî takdîrî, lâkin hâlet-i nasbında üzerine elif ile vakf olunduğundan i'râb-ı lafzî olur. Meselâ; Zeydun kelimesi gibi ki, bunun hâlet-i nasbında Zeyden dinür.

(Ve emmâ'l-mahalliyyu fe-fî mevdu'ayni ahaduhumâ el-ismu'l-mu'rabu'l-muşteğilu âhiruhu bi-i'râbin ğayri mahkiyyin nahvu; Merartu bi-Zeydin fe-innehu yuhkemu 'alâ mahalli Zeydin bi'n-nasbi 'ale'l-mef'ûliyyeti ve kezâ a'cebenî darbu Zeydin ve merra bi-Zeydin fe-Zeydun merfu'u'l-mahalli

Sayfa 117

‘ale’l-fâ‘iliyyeti fi’l-evveli ve’n-nâ’ibiyyeti fi’s-sânî.)

İmdî i‘râb-ı takdîriyi bildikden sonra, ma‘lûm ola ki, i‘râb-ı mahallî iki mevzû‘da bulunur. Anların biri âhiri i‘râb-ı gayrı mahkî ile meşgûl olan (isim) dir. Meselâ, merartu bi-Zeydin gibi ki, burada Zeyd’in i‘râbı mahallîdir. Zîrâ burada Zeyd mef‘ûliyyet üzere mahallen mansûbdur diyerek hükm olunabilür. Dahî “a‘cebenî darbu Zeydin”, “merra bi-Zeydin” terkîblerinde yine Zeyd’in i‘râbı mahallîdir. Zîrâ evvelki misâlde Zeyd fâ‘iliyyet üzere ve ikinci misâlde nâ‘ibi fâ‘iliyyet üzere mahallen merfu‘ bulunmuşdur.

(Ve’s-sânî; el-mebnîyyu ve huve mâ kâne hareketuhu ve sukûnuhu lâ yu‘âmelu bi-hilâfi’l-mu‘rabi fe-huve mâ-kâne hareketuhu ve sukûnuhu bi-‘âmilin.)

Dahî i‘râb-ı mahallînin iki mevzû‘undan ikincisi “mebnî ‘âriz” dir. İmdî mutlak mebnî gerek ‘âriz ve gerek asl olsun, şol bir kelimedir ki, hareke ve sükûni ‘âmil taraftan gelmeyüb belki kendüsünde asl olan sâkin olmaktadır. Mu‘rab ise, hareke ve sükûn kendüsünde asl olmayub belki, bu hareke ve sükûn kendüsüne ‘âmil sebebiyle gelen kelimedir. İmdî musannifin “el-bâbu’s-sâlisu fi’l-i‘râbi” dediği yerden buraya kadar kelâmından anlaşıldı ki, i‘râbın mecmû‘u 10 ‘aded olub, anlar dahî “zât-ı i‘râb” ta‘bîr olunan hareke harf-i hazfden ‘ibâret bulunmuşdur. Çünkü hareke üç olub; zamme, fetha, kesradır. Ve harf de 4 olub, anlar dahî vâv, yâ, elif, nûn harfleridir. Kezâlik hazf üç olub, harekeyi hazf, âhiri hazf, nûnu hazf bunlardan ‘ibâret bulunmakla, zâtî i‘râbın mecmû‘u 10 ‘adedden ‘ibâret olduğu

Sayfa 118

zâhir olmuş olur. Ve mütedâhil taksîmâtın ta‘bîrâtıyla ‘aded-i aksâmı tekrâr hülâsa vecihle burada beyân olunur. Zâtî i‘râb 10, 3 hareke, 4 harf, 3 hazf, mahalli i‘râb 9, ismi müfred-i munsarif ile cem‘i mükesser munsarif; ğayri munsarif, cem‘i mü’ennes-i sâlim, esmâ’i sitte’i mu‘telle, cem‘i müzekker-i sâlim ve ûlû ve ‘işrûne ve ahavâtihâ, tesniye ve isnâni ve kilâ, âhiri harf-i sahîh olub, zamîr-i muttasil olmayan fi‘il-i muzâri‘, âhiri harf-i ‘illet olûb zamîr-i muttasil olmayan fi‘li muzâri, ahirine cem‘i mü’ennes nûnunun ğayri zamîr-i merfu‘ muttasil olan fi‘il-i muzâri‘, nev‘î i‘râb 4; ref‘, nasb, cer, cezm. Sıfat-ı i‘râb üç, lafzî, takdîrî, mahallî.

(**Ve’l-mebniyyu ‘alâ nev‘ayni mebniyyu’l-asli ve mebniyyu’l-‘âridi ve’l-evvelu erba‘atun; el-harfu ve’l-mâdî ve’l-emru bi-ğayri’l-lâmi ‘inde’l-Basriyyîne ve’l-cumletu.)**

Ma‘lûm ola ki, mebnî iki nev‘i olub, anlardan biri mebniyyu’l-asl, diğeri ‘ârizdir. Mebniyyu’l-asl dahî dördttür. Biri harf ve biri mâzî ve biri Basriyyüne göre lâmsız emir ve biri dahî cümledir.

(**Ve’s-sânî eydan ‘alâ nev‘ayni; lâzimun ve ğayru lâzimin, ve’l-lâzimu mâ lâ-yenfekku ‘ani’l-binâ’i ve huve’l-mudmarât ve esmâ’u’l-işârâti ve’l-mevsûlâtu ğayru ey ve eyyetu fe-innehumâ mu‘ribâni ve esmâ’u’l-ef‘âli ve kad sebekat ve mâ kâne ‘alâ fi‘âli masdaran ke-ficâri ev sifatin nahvu; Yâ fisâki ev ‘alemen li’l-mu’ennesi nahvu; Hizâmi ‘inde ehli’l-Hicâzi.)**

Hafî olmaya ki, mutlak mebnî iki nev‘i olduğu gibi, mebnî ‘âriz dahî iki nev‘i olub, anlardan biri mebnî lâzım; diğeri ğayri lâzımdır. İmdî mebnî ‘âriz-i lâzım aslen mebnîlikden ayrılmayan şeydir ki, o da mudmarât, esmâ’i işârât kezâlik ey ile eyyetu isimlerinin ğayri

Sayfa 119

olan mevsûlât. Zîrâ ey ile eyyetu kelimeleri mebnî değil, belki mu‘rabdırlar. Dahî esmâ’-i ef‘âl ki, yukaruda beyân olundu. Ve masdar yâhûd sıfat ma‘nâsına olarak fi‘âl vezninde bulunanlar. Meselâ ficâra gibi ki, masdar ma‘nâsına fücûr demek, kezâlik “yâ fisâk” gibi ki, sıfat ma‘nâsına “yâ fâsika” demektir. Dahî ehl-i Hicâz’a göre mü’ennese ‘alem olduğu hâlde “hizâm” gibi. Ve bunların mâ-bâkîsi bundan sonra beyân olunur ki, bunların kâffesi mebnîyi ‘âriz-i lâzımdandır.

(Ve’l-asvâtu ve huve kullu lafzin hukiye bihi savtun ke-ğâk ev savtun bihi li’l-behâyimi ke-nah.)

Mebnî ‘âriz-i lâzımın aksâmından biri dahî asvâtdır. Asvât bir lafızdır ki, ma‘nâya mevzu‘ olmayub, ancak kendüsüyle savt hikâye olunur. Meselâ ğurâbın “ğâk” savtı gibi, yâhûd behâyim ve hayvânâta çağrılan sadâ, meselâ deveye çökmesi içün çağırılan nah savtı gibi.

(Ve ba‘du’l-murekkebâti ve huve kullu kelimeteyni leyse ihdâhumâ ‘âmiletên fi’l-uhrâ ce‘aletâ ismen vâhiden fe-in kâne’s-sânî savten buniyâ ve kesru’s-sânî ve fetu’l-evveli nahvu; Sibeveyhi.)

İmdî mebnî ‘âriz-i lâzımdan biri dahî ba‘zı mürekkebâtdır. Zîrâ mürekkebâtın ba‘zı diğeri mu‘rab olur. Ba‘zı mürekkebât şundan ‘ibâret oluyor ki, meselâ iki kelime terkîb olunub, biri diğerine ‘âmil olmaz ve bunların ikisi mecmû‘u bir isim hükmünde ‘alem olur. Eğer bu iki kelimenin ikincisi savtdan ‘ibâret olursa, ikisi dahî mebnî olub, evvelki meftûh ikinci meksûr kılınur. “Sibeveyhi” gibi ki burada terkîbin cüz-i sânişi bulunan “veyhi” savtdan ‘ibâret olduğundan, cüz-i sâni kesr ve cüz-i evvel feth üzere mebnî kılınmış olur.

(Ve in lem-yekun savten buniye’l-evvelu ‘ale’l-fethi in

Sayfa 120

kâne âhiruhu harfen sahîhan nahvu; Ba‘labekke ve Hadramevte ve ‘ale’s-sukûni in kâne âhiruhu harfe ‘illetin nahvu; ma‘dikeribe ve i‘râbu’s-sânî ğayru munsarifin ‘ale’l-luğati’l-fasîhati.)

Ve eğer cüz-i sâni savtdan ‘ibâret olmazsa, bu sûretde eğer cüz-i evvelin âhiri harf-i sahîh olursa, cüz-i evvel feth üzere mebnî kılınur. “Ba‘labekke” gibi ki Şâm’da bir beldenin ismi olan Ba‘al ile işbu belde sâhibinin ismi olan “bek” den mürekkebe bir isim hükmünde ‘alem olduğu hâlde kalmışdır. Dahî “Hadramevt” gibi ki, biri belde ve diğeri kabîle ismi olub, sonra ikisi bir isim hükmünde mürekkebe ve ‘alem olmuşdur. Ve eğer cüz-i evvelin âhiri harf-i ‘illet olursa, sukûn üzere mebnî kılınub, cüz-i sâni lügat-i fasîhada ğayri munsarif olarak i‘râb olunur. “Ma‘dikeribe” gibi.

(Ve in lem tec‘alâ ismen vâhiden ve lâkin tedammenu’s-sânî harfen fe-in lem yekun el-ûlâ lafzun isneyni buniyâ ‘ale’l-fethi in kâne âhiruhumâ harfen sahîhan ve ‘ala’s-sukûni in kâne harfu ‘illetin nahvu; Ahade ‘aşera ve ihdâ ‘aşrate ve selâsete ‘aşera ve selâse ‘aşrate ve hâdiye ‘aşera ve hâdiyete ‘aşerate ilâ tis‘a ‘aşrate ve tâsi‘ate ‘aşrate ve nahvu; huve cârî beyte beyte ve beyne beyne.)

Ve eğer mürekkebin iki cüz-i bir isim hükmünde olmayub, lâkin cüz-i sâni harf-i cer veyâ harf-i ‘atıf ma‘nâsını tezammun ederse, bu sûretde eğer mürekkebin cüz-i evveli isneyni lafzından ‘ibâret bulunmayub ve fakat ikisinin de âhiri harf-i sahîh olursa, feth üzere mebnî kılınurlar. Ve eğer âhirleri harf-i ‘illet olursa, sukûn üzere mebnî kılınurlar. İrâd olunan misâller gibi. “Huve cârî beyte beyte” misâlinin ma‘nâsı, ya‘nî fulân

Sayfa 121

kimse benim pek yakın komşumdur, hattâ beyti benim beytime muttasıldır, demektir. Misâl-i sâni, falân şey' falân ve filân beyninde vâki' demektir.

(**Ve in kâne'l-ûlâ lafzun isneyni buniye's-sânî ve u'ribe'l-evvelu ve huzife nûnuhu nahvu; câ'enî isnâ 'aşera raculen ve ra'eytu isney 'aşera raculen ve merartu bi-isney 'aşera raculen.)**

Ve eğer cüz-i evvel isneyni lafzından 'ibâret bulunursa, bu sûretde cüz-i sâni mebnî kılınur. Ve cüz-i evvelin nûnu hazf olunub, mu'rab olur. Zıkr olunan misâller gibi, tetkîk oluna.

(**Ve ba'du'l-kinâyâti ve huve kem yekûnu li'l-istifhâmi fe-yansibu mâ ba'dehu 'ale't-temyîzi nahvu; kem raculen, ve li'l-haberiyeti bi-ma'nâ't-teksîri fe-yudâfu ilâ mâ ba'dehu nahvu; Kem raculin ve kezâ li'l-'adedi ve yunsabu mâ ba'dehu 'ale't-temyîzi nahvu; 'İndî kezâ dirhemen ve keyte ve zeyte li'l-hadîsi ve'l-kelimâti'l-mutedammineti bi-ma'nâ enne ve'l-istifhâmu ğayra eyyi ve eyyeti.)**

Şu dahî nihân olmaya ki mebnî 'âriz-i lâzımın aksâmından biri dahî ba'zı kinâyâtdır. Zîrâ kinâyâtın ba'zı diğeri mebnî olmaz, belki mu'rab olur. İmdî ba'zı kinâyâtdan biri istifhâm-ı 'aded için evvelîci "kem" dir ki, mâ-ba'dini temyîziyet üzere nasb eder. "Kem raculen?" gibi ve ba'zen teksîr ma'nâsına olarak haberiyet için olur. Ve bu sûretde mâ-ba'dine muzâf olub, anı cer eder. "Kem raculin" gibi, ve biri dahî 'aded için evvelîci "kezâ" kelimesidir ki, bu da mâ-ba'dini temyîziyet üzere nasb eder. Meselâ, 'indî kezâ dirhemen" gibi ve diğeri dahî hadîsden kinâyeye, ya'nî "kâle" kelimesine makûl vâki' olan keyte ile zeyte kelimeleridir. Ve bunlar dâ'imâ vâv-ı 'âtife ile tekrâr kılınarak

Sayfa 122

isti'mâl olunurlar. Meselâ "Kâle fulân keyte ve keyte" dahî "kâne mine'l-emri zeyte ve zeyte" dinür. Kezâlik şol kelimeler ki, "en" ve "istifhâm" ma'nâlarını mütezammin olurlar. Mebnî 'âriz-i lâzımdan ma'dûddurlar. Yalnız istifhâm ma'nâsına olan "ey" ile "eyyete" kelimeleri mebnî olamaz. Belki bunlar mu'rab olurlar. Nitekim kirâran beyân olunmuşdur.

(Ve ba'du'z-zurûfi nahvu; emsi ve kattı ve 'avdu ve muz ve munzu ve izâ ve iz ve lemmâ ve metâ ve ennâ ve eyyâne ve keyfe ve haysu ve ledeyye ve ledun ve ledü ve'l-kâfu ve 'alâ ve 'ani'l-ismiyyeti.)

Kezâlik ba'zı zurûf mu'rab olub, fakat diğêr ba'zısı mebnî olur ki, anlar metinde zikr olunan kelimelerden 'ibâretidir. Lâkin nihâyetde bulunan kâf, 'alâ, 'an şu üç kelime harf-i cer olmayub, burada, ya'nî mebnî 'âriz-i lâzım bâbında isim i'tibâr olunmuşlardır. Zîrâ harfiyet i'tibâriyle mebnîyi asıldan olacakları ma'lûm-ı erbâb-ı mutâla'a bulunmuşdur.

(Ve ğayru'l-lâzimi mâ-kuti'a 'ani'l-idâfeti menviyyen fihi'l-mudâfu ileyhi nahvu; kable ve ba'de ve tahte ve kuddâme ve halfe ve verâ'e ve lâ ğayre ve leyse ve hasbe ve'l-âne.)

İmdî mebnî 'ârizin ikinci kısmı "ğayri lâzım" dır. Ve bu mebnî birkaç nev'i olub, anlardan biri "mudâf-ı ileyh", kendüsünden harf-i menvî ile mahzûf olarak izâfetden munkatı' olandır. Metinde zikr olunan kelimeler gibi ki, makâmına göre meselâ "kable Zeydin", "ba'de 'Amrin", "tahte'l-ardi", takdîrinde olurlar ve kis 'aleyhâ'l-bevâkî.

(Ve'l-munâdâ'l-mufredu'l-ma'rifetu fe-innehu mebniyyun 'alâ mâ-yurfa'u bihi in lem-yulhak bi-âhirihi elifu'l-istiğâseti evi'n-nudbeti velâ bi-evvelihi lâmun nahvu; Yâ Zeydun ve Yâ muslumâni

Sayfa 123

ve Yâ muslimûne.)

İmdî mebnî ‘âriz-i ğayri lâzımın biri dahî müfred ve ma‘rife olan, münâdâdır. Zîrâ bu münâdânın âhirine “elif-i istiğâse” yâhûd “elif-i nudbe” lâhık olmayub, evveline dahî lâm dâhil olmazsa bu sûretde, ref‘uhu ‘alâmet olan hareke, ya‘nî damme üzere mebnî kılınur. “Yâ Zeydun” gibi veyâ harf üzere mebnî kılınur. “Yâ müslimâni, Yâ müslimûne” gibi.

(Ve in kâne mudâfen ev muşâbihen bihi ev nekraten yunsabu bi-fi‘lin mukadderin nahvu; Yâ Abdallah ve Yâ hayran min Zeydin ve Yâ raculen.)

Ve eğer münâdâ muzâf veyâ muzâfa müşâbih yâhûd nekra olursa, suver-i selâsede mukadder fi‘il vâsıtasıyla mansûb olur, metinde zikr olunan misâller gibi ki, “Ud‘û ‘Abdallah” “Ud‘û hayran min Zeydin”, “Ud‘û raculen” takdîrinde bulunmuşlardır. Tedebbür lâzımdır.

(Ve in lahika bi-âhirihi elifun buniye ‘ale’l-fethi nahvu; Yâ Zeydâh ve in ittasele bi-evvelihi lâmun yecibu cerruhu nahvu; Yâ le-Zeydin.)

Eğer münâdânın âhirine elif-i istiğâse yâhûd nudbe lâhık olursa, elif mâ-kablîni meftûh iktizâ ettiğinden, mâ-kablî feth üzere mebnî kılınur. Yâ Zeydâh gibi. Ve eğer münâdânın evveline lâm-ı cârre muttasıl olursa, bu sûretde, münâdânın mecrûr olması lâzımdır. “Yâ le-Zeydin” gibi.

(Ve’l-bedelu ve’l-ma‘tûfu’l-hâlî ‘ani’l-lâmi ve hukmuhu hukmu’l-munâdâ nahvu; Yâ Raculu Zeydin ve Yâ Zeydun ve ‘Amrun.)

İmdî bedel ile lâm-ı cârreden hâlî olan ma‘tûf bunlar dahî mebnî ‘âriz-i ğayri lâzımdan ‘ad olunmuşlardır ve bunların hükmü, münâdâ-yı müfred ve ma‘rifenin hükmü gibidir ki, beyân olundu. İrâd olunan misâller mülâhaza oluna.

(Ve hurûfu’n-nidâ’i yâ ve eyâ ve heyâ ve an ve eyyu ve’l-hemzetu ve vâ muhtassun bi’n-nudbeti.)

Ma‘lûm

Sayfa 124

ola ki, hurûf-i nidâ ancak metinde zikr olunan harflerdir. Fakat yalnız nihâyetindeki vâv harf-i nudbeye mahsûs olub, başka yerde isti‘mâl olunmaz. Ya‘nî bükâ-ı meytde ve bu gibi yerlerde isti‘mâl olunur, demektir.

(Ve ismu lâ li-nefyi‘l-cinsi izâ kâne mufreden nekraten muttasilaten bilâ ğayri mukerreretin nahvu; Lâ racule.)

Dahî cinsinden hükmî nefy için evvelîci, lânın ismi eğer müfred ve nekra olub, kendüsüne muttasil ve ğayri mükerrer sûretde bulunursa, mebnî ‘âriz-i ğayri lâzımdan ‘ad olunur. Metinde mezkûr misâlde olduğu gibi.

(Ve‘l-mudâri‘u‘l-muttasilu bihi nûnu cem‘i‘l-mu‘ennesi ev nûnu te‘kîdin nahvu; Yadribne ve tadribne ve hel yadribne ve hel tadribne ve hâzihi‘l-elfâzu yecibu binâ‘uhâ.)

Kezâlik bir fi‘il muzâri‘ ki, âhirine cem‘i mü‘ennes nûnu yâhûd nûn-i te‘kîd bulunur, bu misilli muzâri‘de mebnî ‘âriz-i ğayri lâzımdır. Îrâd olunan misâller gibi. İmdî musannifin “kable ve ba‘de” dediği yerden buraya kadar zikr eylediği kelimelerin kâffesi mârru‘z-zikr şartları tahakkuk ederse mebnî olmaları umûr-i lâzımeden bulunmuşdur.

(Ve immâ câ‘izu‘l-binâ‘i fe‘z-zurûfu‘l-mudâfetu ile‘l-cumleti ve iz fe-innehâ yecûzu binâ‘uhâ ‘ale‘l-fethi nahvu kavlihi Te‘âlâ; “Yevme yenfa‘u‘s-sâdikîne sidkuhum” *(Mâ‘ide, 5/119) ve hîne‘izin ve yevme‘izin ve kezâ mislu ve ğayru ma‘a mâ ve in ve en.)

İmdî mebnî olması vâcib olanı bildikden sonra, ma‘lûm ola ki, binâsı câ‘iz olan dahî şunlardan ‘ibâretdir ki, zikr olunur. Meselâ cümleye veyâ “iz” kelimesine muzâf olan zarfın feth üzere mebnî olması câ‘iz olur. Âyet-i Kerîmede vâki‘ “yevm” zarfı gibi. Kezâlik “hîne‘izin”, “yevme‘izin” zarfları gibi. Zîrâ burada hîne ile yevm

Sayfa 125

zarfları “iz” kelimesine muzâf olduklarından feth üzere mebnî kılınmışlardır. Dahî “misle” ile “ğayra” kelimeleri “mâ” yı masdariyye veyâ en-i masdariyye ve yâhûd “enne” kelimelerinden birine muzâf oldukları hâlde bunlarında feth üzere mebnî olmaları câ’iz olur. Dikkat lâzımdır.

(**Ve ismun la’l-mukerreretu’l-muttasile bihâ’l-mufredu’n-nekratu nahvu; Lâ-havle ve lâ-kuvvete illâ bi’llâhi. Fe-innehu yecûzu binâ’uhâ ‘ale’l-fethi ve ref’uhumâ ve fethu’l-evveli ma’a nasbi’s-sânî ve ref’uhu ve ref’u’l-evveli ma’a fethi’s-sânî ve hâzihi hamsetu evcuhin tecûzu fî emsâlihi.)**

Kezâlike lâ-i mükerrerenin ismi kendüsüne muttasıl olub, müfred ve nekra olduğu sûretde o ismin dahî feth üzere mebnî olması câ’iz olur. İrâd olunan misâl gibi. Ve bu misillülerde, ya’nî “lâ” tekrâr kılınub, isim dahî müfred ve nekra olarak kendüsüne muttasıl olduğu terkîbde beş vecih câ’iz olur ki, vücûh-i hamse zîrde irâ’e olunur;

1. lâ-havle ve lâ-kuvvete,
2. lâ-havlun ve lâ kuvvetun,
3. lâ-havle ve lâ-kuvveten,
4. lâ-havle ve lâ-kuvvetun,
5. lâ-havlun ve lâ-kuvvete,

bu sûretlerden ‘ibâretdir.

(**Ve sifatu ismi lâ el-mebnîyyi’l-mufredeti’l-muttasileti bihî fe-innehu yecûzu binâ’uhâ ‘ale’l-fethi nahvu; Lâ-racule zarîfun ve i’râbuhâ ref’an ve nasben nahvu; Lâ-racule zarîfun ve zarîfen.)**

Ve eğer mezkûr “lâ” nın mârru’l-beyân mebnî olan isminin sıfatı dahî müfred olub, o isme muttasıl bulunursa, bu sûretde mezkûr sıfatında feth üzere mebnî olması câ’iz olur. “Lâ-racule zarîfe” gibi. Ve bu sıfatın ref’an ve nasban i’râbı murâd olunursa, şu yolda kırâ’at olunur, “lâ-racule zarîfun” kezâlik “lâ-racule zarîfen!” Temmet.

Sayfa 126

Ta‘bîrât

Kendüsü mübtedâ i‘râbı ref‘dir. Ta‘bîri haber i‘râbı ref‘ “kim” ve “ne” ta‘bîri fâ‘il i‘râbı ref‘ “kime” ve “niye”. Ta‘bîri mef‘ûlün bih i‘râbı nasb “nerde”. Ta‘bîri mef‘ûlün fih i‘râbı nasb “ne ecli çün” ta‘bîri mef‘ûlün lehu i‘râbı nasb “ne ile berâber”. Ta‘bîri mef‘ûlu ma‘ah i‘râbı nasb “nasıl”. Ta‘bîri mef‘ûlu mutlak i‘râbı nasb “ne hâlde”. Ta‘bîri hâl i‘râbı nasb “ne yönünden”. Ta‘bîri temyîz i‘râbı nasb “mustesnâ”. Ta‘bîri müstesnâ aşağıdan yukarı ma‘nan vermek. İzâfet muzâf-ı ileyhın i‘râbı cer öylesine. Ta‘bîri sıfat i‘râbı mevsûfuna tâbi‘ dahî. Ta‘bîri ‘atf i‘râbı ma‘tûf-ı ‘aleyhe tâbi‘ bir şey’i tekrâr etmek te’kîd i‘râbı mü’ekkede tâbi‘ bedel. Ta‘bîri bedel i‘râbı mübeddel-i minhe tâbi‘ “kim o”. Ta‘bîri ‘atf-ı beyân.

İ‘râb hareketleri; “ref‘”, “nasb”, “cer”, “cezm”.

Binâ hareketleri; “damme”, “fetha”, “kesra”, “sukûn”.

Ba‘du Ta‘rifât

‘Âmil; lügatde, mü‘essir, ya‘nî te’sîr edici, ıstılâhda “mâ evcebe bi-vâsitati kevni âhiri’l-kelime” ‘alâ vechin mahsûsin mine’l-i‘râbi. Ya‘nî vâsita ile kelimenin âhirinin i‘râbdan vech-i mahsûs üzere olmasını iktizâ eden şeydir.

Ma‘mûl; lügatde “müte‘essir” ya‘nî eseri kabul edici, ıstılâhda “mâ yûcedu fihî eseri’l-‘âmili lafzan ev takdîran ev mahallen”. Ya‘nî kendüsünde lafzan veyâ takdîran ve yâhûd mahallen ‘âmilin eseri bulunan şeydir.

İ‘râb; lügatde “İzâletu’l-fesâdi ‘ani’ş-şey’i”, ya‘nî bir şeyden kötülüğü gidermek. İstılâhda “Şey’un câ’e mine’l-‘âmili yahtelifu bihi âhiru’l-mu‘rabi”. Ya‘nî ‘âmil tarafından gelüb mu‘rabin âhirinin muhtelif olmasına sebep olan şeydir.

Merfu‘; “Mâ iştemele ‘ala ‘alemi’l-fâ‘iliyyeti”, ya‘nî fâ‘iliyyet ‘alâmetine şâmil olan şeydir.

Sayfa 127

Mansûb; “Mâ iştemele ‘ala ‘ilmi’l-mef’ûliyyeti”, ya’nî mef’ûliyyet ‘alâmetine şâmil olan şeydir.

Mecrûr; “Mâ iştemele ‘ala ‘ilmi’l-idâfeti”, ya’nî izâfet ‘alâmetine şâmil olan şeydir.

Ma’mûlun bi’t-tebe’iyyeti; “Kullu sânin bi-i’râbi sâbikihi”. Ya’nî i’râbı sâbıkının i’râbı üzere bulunan her bir müte’ahhir demektir.

Ba‘du Fevâ'id

Fi‘il fâ‘ilsiz olmaz. Mübtedâ habersiz olmaz. ‘Âmil ma’mûlsuz olmaz. Hâl zi‘l-hâlsiz olmaz. Muzâf-ı ileyh muzâfsız olmaz. Sıfat mevsûfsuz olmaz. Sıla mevsûlsuz olmaz. Müstesnâ müstesnâ minhsiz olmaz. Tâbi‘ metbû‘suz olmaz. Tenvîn 6; “temekkun”, “tenkîr”, “ivad”, “mukâbele”, “terennüm”, “ğâlî”.

Mef‘ûlun Leh

“Husûlî” lâmin medhûli zihinde müte‘allakına ‘illet ve müte‘allakı hâricde medhûlüne ‘illet olduğu sûrettedir. Misâli “Darabtu Zeyden te’dîben.”

“Tahsîli” lâmin medhûli hem zihinde ve hem de hâricde müte‘allakına ‘illet olduğu sûrettedir. Misâli “Ka‘adtu ‘ani’l-harbi cebenen”.

Masdar Fâ‘iline Mudâf Mef‘ûlune Mudâf

“Muzâf-ı ileyh” mübtedâ masdarın ism-i fâ‘ili ana haber edilür. Bu sûretde eğer haml sahîh olursa, ya’nî ma‘nen vâkı‘a mutâbık bulunursa, masdar fâ‘iline muzâf demektir. “Darbu Zeydin”, “Zeydun dâribun” gibi ve eğer bu sûretle ma’âl-i vâkı‘a muvâfık olmazsa, bu takdîrce masdarın ismi mef‘ûlü haber kılınur. Mef‘ûlüne muzâf demek olur. “Darbu Zeydin”, “Zeydun madrûbun” gibi.

Mef‘ûlun Bih Sarîh; Ğayri Sarîh

Mef‘ûlün bih eğer lâm ve fi bunların ma‘nalarına olan harf-i cerden mâ ‘adâ

Sayfa 128

hurûf-i cârreden hâlî bulunursa, “sarîh” tesmiye edilür. “Ra’eytu Zeyden” gibi ve eğer lâm ve fî ve bunların ma’nâlarına olan harf-i cerden mâ ‘adâ hurûf-i cârreden biri üzerine dâhil olursa “ğayri sarîh” tesmiye edilür. “Merartu bi-Zeydin” gibi.

Merfû‘atda aslolan “fâ‘il” dir. Mâ-sivâsı onun fer‘idir. Mansûbâtta aslolan “mef‘ûl” dür. Mâ-sivâsı ânın fer‘idir. Mecrûrâtta aslolan “mudâf-ı ileyh” dir. Mâ-sivâsı ânın fer‘idir.

İsim ile Fi‘ilin Farkı

İsim üç zamandan birine mukârin olmaz. Fi‘il üç zamânın birine mukârin olur. Bunlar ile harfin farkı, bunlar mefhûmiyetde müstakildirler. Harf mefhûmiyetde müstakil değildir.

Kelâm ve Cümle

Elfâz-ı müterâdifiedendirler. Yâhûd iki kelime beynindeki nisbet, maksûd li-zâtihi alınursa “kelâm” ve eğer o nisbet mutlak i‘tibâr olunursa, “cümle” denilür. (Elif lâm ile tenvîn bir kelimedede, ya‘nî bir isimde cem‘ olamaz. Meselâ “el-kelîmetun” demek câ‘iz olamaz. Zîrâ elif-lâm-ı ta‘rîfe ve tenvîn tenkîre delâlet eder. Ta‘rîf ile tenkîr ise, bir yerde cem‘ olamazlar. Muzâfin âhirine tenvîn gelmez. Zîrâ izâfet ittisâle ve tenvîn infisâle delâlet eder. Kelime-i vâhidede ise, hem ittisâl ve hem de infisâl bulunamaz. Ya‘nî “ed-Diddâni lâ-yectemi‘âni”.

‘İlâve

(‘İlm-i Nahv;) İ‘râb ve binâ cihetiyle kelime ile kelâmdan bahs eder. Lâm-ı ta‘rîfin dört ma‘nâsı vardır.

1. Cins, 2. İstiğrâk, 3. ‘Ahdi Hâricî, 4. ‘Ahdi Zihnî.

Sayfa 129

Cins

Bu lâm ile medhûlünün nefis mefhûmuna işâret olunur. “er-Raculu hayrun mine’l-mer’eti” gibi ki, cins-i racul cins-i mer’eden hayırlıdır, demektir.

İstiğrâk

Ve bu lâm ile medhûlünde bulunan mefhûmun cemi ‘i efrâdına işâret olunur. “el-İnsânu nâtikun” gibi ki “cem’ i-i efrâd-ı insân nâtıktır” demek olur.

Ahdi Hâricî

Bununla dahî medhûlünün mefhûmunun ferd-i mu‘ayyenine işâret olunur. “Câ’eni raculun, fe-ekramtu’r-racule” gibi ki, ikinci raculden murâd zikri sebkâ etmekle ma‘lûm ve mu‘ayyen olan raculun, demektir.

Ahdi Zihnî

Ve bu lâm ile dahî medhûlünün mefhûmundan ferd-i ğayri mu‘ayyene işâret olunur. “Udhulu’s-sûka” gibi. Ya’nî sokaklardan bir sokağa sen dâhil ol ki o sokâk kangı sokâk olursa olsun, demektir.

İstihdâm zamîrin kendisinden bir ma’nâ merci‘inden diğeri ma’nâ murâd etmekden ‘ibâretidir. Misâl; “İzâ nezele’s-semâ’u bi-erdi kavmin ra’aynâhu ve in kânû ğidâben”.

Ba‘du Esmâ’i ‘Arabiyye

‘Arabî	Turkî	‘Arabî	Turkî
Ebun	Baba	İbnun	Erkek evlâd
Bintun	Kız evlâd	Ahun	Erkek karındaşı
Uhtun	Kız karındaşı	‘Ammun	Babanın erkek karındaşı
‘Ammetun	Babanın kız karındaşı	Hâlung	Ananın erkek karındaşı
Hâletun	Ananın kız karındaşı	Ceddun	Ana ile babanın babaları
Ceddetun	Ana ile babanın anaları	Ummun	Ana

Sayfa 130

‘Arabî	Turkî	‘Arabî	Turkî	‘Arabî	Turkî	‘Arabî	Turkî
Re’s	Baş	‘Ayn	Göz	Uzun	Kulak	Vech	Yüz
Enf	Burun	Fem	Ağız	Hâcib	Kaş	Şârib	Bıyık
Ricl	Ayak	Yed	El	İsba‘	Parmak	Zufr	Tırnak
Sadr	Göğüs	Zahr	Arka	‘Azm	Kemik	Lahm	Et
Ka‘b	Topuk	Lihye	Sakal	Sinn	Diş	Lisân	Dil

Esmâ’u Hayvânât

‘Arabî	Turkî	‘Arabî	Turkî	‘Arabî	Turkî
Bakar	Sığır	Himâr	Eşek	Feres	At
Bağal	Katır	Selvâ	Bıldırcın	Ğurâb	Karga
İbl	Deve	Ğanem	Koyun	Ma‘iz	Keçi
Erneb	Tavşan	Bergûs	Pire	Esed	Arslan
Sa‘leb	Tilki	Dîk	Horos	Zaby	Geyik
Kelb	Köpek	Hirre	Kedi	Fa’re	Sıçan
Hayye	Yılan	Difda‘	Kurbağa	Semek	Balık
Decâce	Tavuk	Tayr	Kuş	Kebş	Koç
Zunbûr	Arı	Neml	Karınca	Zubâb	Sinek

Esmâ’u Cemâdât

Arabî	Turkî	‘Arabî	Turkî	‘Arabî	Turkî
Semâ	Gök	Ard	Yeryüzü	Hacer	Taş

Sayfa 131

Şecer	Ağaç	Bâb	Kapu	Miftâh	Anahtar
Semer	Meyve	Bahr	Deniz	Berr	Denizin hârici
Nehr	Irmak	Kasr	Köşk	Dâr	Ev
Mâ'	Su	Milh	Tuz	Nebât	Ot
Dem	Kan	Hubz	Ekmek	Cebel	Dağ
Hatab	Odun	Turâb	Toprak	Matar	Yağmur
Sele	Kar	Leyl	Gece	Nehâr	Gündüz
Fecr	Sabah Vakti	Zuhr	Öğle Vakti	'Asr	İkindi Vakti
'Îşâ	Yatsu Vakti	Mağrib	Ahşâm Vakti	Duhâ	Kuşluk Vakti
Şems	Güneş	Kamer	Ay	Kevkeb	Yıldız
Rîh	Rüzgâr	Hinta	Buğday	Şa'îr	Arpa
Rummân	Nar	Beyd	Yumurta	Seyf	Kılıç
Levha	Tahta	Firâş	Döşek	Varak	Yaprak
Semn	Yağ	'Asel	Bal	Dakîk	Un
Sukker	Şeker	Zehre	Çiçek	Nâr	Ateş
Fidda	Gümüş	Sevâd	Kararenk	Hamr	Kırmızı renk
Sufr	Sarı renk	Nuhâs	Bakır	Hadîd	Timur (Demir)
Cidâr	Duvar	'Îmâd	Direk	'Îmâme	Sarık
Kamîs	Gömlek	Şefe	Dudak	'Asâ	Değnek

Sayfa 132

İfâde-i Mahsûsa

Bi-tevfikihi Te‘âlâ İmâm Birgivî -‘aleyhi rahmetu’l-Bârî- Hazretlerinin beyne’n-nâs müte‘âref ve mütedâvel olan “İzhâr” nâm kitâb-ı fazîlet nisâbının çiçekli kavisler dâhili metin ve hârici ana şerh olmak tarzıyla hülâsaten teşrîh ve tercemesine sâye’i terakkiyâ tevâye’i cenâb-ı hilâfet-penâhîde hizâne’i vus‘atda meknûz-ı nükûd-i iktidârîn-i bezl ve nisâra ictisâr etmiş olan muharreru’l-hurûf Rizevî İshak Nûri ‘afâ ‘anhu ve ‘an vâlideyhi’l-Bârî ke-mibdâ‘ihinin hilâl-i sutûrda nûn-i kalem-i sehv-i rakamından mutekaddira olan galatâtın udebâ-yı ûli’n-nühâdan lütf ve ‘âtâ ile hak ve imhâ buyurulması mercûv ve mütemennâdır. Ve huve hasbunâ ve ni‘me’l-mevlâ, Ve’s-selâmu ‘alâ men istekâme ‘alâ nehci’l-Hudâ. Ve’l-Hamdu ‘alâ âlâ’i rabbine’l-a‘lâ. Fe-kad vaka‘a’l-ferâğu min nukûşi tercemeti hâze’l-kitâbi’l-mustetâbi bi-‘inâyeti’l-Meliki’l-‘Azîzi’l-Vehhâbi, fî evâhiri Rebi‘i’l-âhiri li-seneti ihdâ ve selâsemi’etin ba‘de’l-elfi min hicretin men lehu kemâlu’l-‘izzi ve nihâyetu’ş-şerefi Salla’llâhu Te‘âlâ ‘aleyhi ve ‘alâ âlihi ve sellem teslîmen kesîrâ.

İKİNCİ BÖLÜM

İSHÂK NÛRÎ RİZEVÎ'NİN “ZUBDETU'L- İZHÂR” ADLI ESERİNİN ARAPÇA DİLBİLGİSİ ÖĞRETİMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

2.1. Günümüzde Yazılan Arapça Kitaplarıyla Karşılaştırılması

1. Bâb : ‘Âmil

1.1. Lafzî

İshâk Nûrî Rizevî'nin eseri; “‘Âmil”, “Ma‘mûl” ve “İ‘râb” bölümlerinden oluşur. İlk bölüm “‘Âmil” konusudur. Girişte kelimenin fi‘il, isim ve harf olmak üzere üç kısma ayrıldığını belirtir. Fi‘il ve özellikleri, isim ve özellikleri, harfın ne olduğu üzerinde kısaca durduktan sonra, ‘âmilin tanımını verir. Ayrıca ‘âmilin “Lafzî” ve “Ma‘nevî” diye iki çeşit olduğunu ifade eder. Lafzî ‘âmilin de semâî ve kiyâsî iki bölüm olduğunu vurgular.

Karaman, Nahiv Kitabının ilk bölümünde “Mebnîler” konusunu ele alır. İkinci bölümde “Lâzım mebnîler”e ve üçüncü bölümde de “Ârız mebnîler”e değinir. Dördüncü bölümde “Mu‘rab” başlığı altında “‘Âmil ve i‘râb” konusunu inceler. Bu bölümde ‘âmilin kısa bir tanımını verir. Detaylara yeri geldikçe değinileceğini ifade eder.

Maksudoğlu'nun kitabı üç kısma ayrılır. Birinci bölüm; harfler, harekeler ve belirlilik takısı gibi bazı alt başlıklardan oluşan “Giriş” bölümüdür. İkinci bölüm; fi‘il, isim ve harfdan oluşan “Morfoloji” bölümüdür. Üçüncü bölüm ise “Sentaks” bölümüdür. Maksudoğlu eserinde ‘âmil başlığı altında herhangi bir bölümden bahsetmez.

Çörtü, kitabının ilk bölümünde “Nahiv ve Nahvin Ta‘rifi”, ikinci kısmında ise “Mu‘rab ve Mebnî” üzerinde durur. “‘Âmiller ve Ma‘mûlleri konusuna ise kitabının elli sekizinci bölümünün sonlarında değinir. ‘Âmil ve ma‘mûlun tanımını yapar. ‘Âmilin bölümlerinden örnek cümleler vermeden kısaca bahseder.

Güler, kitabının ilk bölümünde “Kelime Çeşitleri”, “Cümle Çeşitleri” üzerinde durur. Kelime çeşitlerinden biri olan harf konusunda ise, bazı harflerin başlarına geldikleri sözcüklerde meydana getirdikleri hareke değişikliklerine değinir. Ancak ‘âmil başlığını taşıyan müstakil bir başlık kitapta yer almaz.

1.1.1. Semâî

1.1.1.1. ‘Âmil Fi’l-İsm

1.1.1.1.1. ‘Âmil Fî İsm Vâhid/ Hurûfu’l-Cerr ve Hurûfu’l-İdâfe

İshâk Nûrî Rizevî eserinde; ‘âmili lafzînin bir çeşidi olan “Semâî”nin kendi içinde iki kısma ayrıldığını belirtir. Bunlardan birinin “‘Âmil Fi’l-İsm” olduğunu; bunun da ikiye ayrıldığını aktarır. Birincisinin; “‘Âmil Fî İsm Vâhid” yani sadece bir ismi cerr eden harfler olduğunu anlatır. Bu harfleri “Hurûfu’l-Cer ve Hurûfu’l-İdâfe” diye adlandırır. Yirmi tane olduğunu belirtip her birinin yanında ne için kullanıldığına dâir bilgi aktarır. Harf-i cer ve mute‘allakından, istisnâ harflerinin mecrûrlarından, mute‘allakın bazen hazf edildiğinden, bazen de harf-i cerrin hazf edildiğinden bahseder.

Karaman, kitabının yirmi ikinci bölümünde “Harf-i cerli mecrûrlar” adı altında hurûfu’l-cerr ve hurûfu’l idâfeyi hem isim hem zamir başına gelenler, yalnız ismin başında bulunanlar ve sadece zamir başında bulunanlar diye üç kısma ayırır. Harf-i cerrin hazfî konusuna değinir. Ayrıca detaylar için mef‘ûl bih, mef‘ûl fih, mef‘ûl leh konularını içeren bazı sayfalara bakılmasını ister. Yakınlık cerrî, harf-i cerlerin mute‘allâkı, zarf-i mustekarr, zarf-i lağvi gibi konulara değinir. Bundan başka harf-i cerlerin ma‘nâları için kitabın edatlar bölümüne bakılmasını ister.

Maksudoğlu, kitabının “Mecrûrlar” bölümünde cerr harfleri ve ma‘nâları konusuna değinir. Bu konuya harf-i cerrin ne olduğunu ve önemini vurgulayarak başlar. On bir tane harf-i cerrî anlamları ve örnek cümleleri ile anlatır.

Çörtü, kitabının elli birinci bölümünde “Harf-i Cerler” konusunu ele alır. Yirmi tanesini anlamları ve örnek cümleleri ile aktarır. Cerr harflerinin mute‘allakları, zarf-ı mustekar (şibih cümle), zarf-ı lağvi, harf-i cerlerin hazfî, zâid

harf-i cerler, cerru'l-civârî gibi konulara değinir. Bu konuların hepsini örnek birer cümle ile açıklar. En sonunda da harf-i cerlerin i'râbını verir.

Güler, sekizinci dersinde “Harf-i Cerler”in tanımını verir. On iki harf-i cerri anlamları ve örnekleri ile anlatır. Konuyu bir diyalog ve kısa bir metinle sonlandırır.

1.1.1.1.2. ‘Âmil Fî İsmeyn

1.1.1.1.2.1. Mansûbuhu Kable Merfû‘ihi

İshâk Nûrî Rizevî, “‘Âmil Fi’l-İsm” bölümünün ilkinin, “‘Âmil Fî İsmeyn” olduğuna değinir. Bu ‘âmilin de iki çeşit olduğunu açıklar. Birincisi “Mansûbuhu Kable Merfû‘ihi” olduğu ve bunların da sekiz harften ibaret olduğunu aktarır. Bu sekiz harfin; inne, enne, ke’enne, lâkinne, leyte, le‘alle, istisnâ-yı munkati‘, nefy için lâ olduğunu belirtir. İnne ve enne’nin cümlede buldukları yerleri örnek cümlelerle ifade eder. Ayrıca nerede inne, nerede enne okunacağı üzerinde detaylı bir şekilde durur. İnne ve ennenin tahfifine ayeti kerimelerden örnekler verir. Ke’enne ve lakinne kelimelerinin de bazen tahfif olabileceğine değinir.

Karaman, kitabının sekizinci bölümünde “Nevâsîh” başlığı altında “inne, enne, ke’enne, lakinne, leyte ve le‘alle” yi sıralar. İnne ve ennenin okunuşlarını örnek cümlelerle ve bu edatların tahfiflerini de örneklerle birlikte açıklar. Ayrıca istisnâ-yı munkati‘ konusuna bu bölümde değinmeyip on yedinci bölümde “Müstesnâ” konusunda iki örnekle kısaca anlatır. On sekizinci bölümde de “(ل) nın ismi” adı altında nefy için lâ konusunu örneklerle detaylı bir biçimde açıklar.

Maksudoğlu, kitabının “Merfûlar” bölümünün alt başlıkları arasında “İnne ve Benzerleri” konusunda inne, enne, ke’enne, lakinne, leyte ve le‘alle, lâ’nın yani yedi harfin ne anlamlara geldiklerini ve cümlede ne gibi değişiklik yaptıklarını kısaca birer cümle ile açıklar. Ancak istisnâ-yı munkati‘ konusuna burada değinmeyip mansûblar başlığı içinde mustesnâ konusunda ele alır. Örnek birkaç cümle ile diğer istisna edatlarını aktarır.

Çörtü, kitabının yirmi birinci bölümünde “Nevâsîh”da inne ve benzerleri diye kısaca değindikten sonra, yirmi beşinci bölümünde “(ل) ve Benzerleri” konusunu inne, enne, ke’enne, lakinne, leyte ve le‘alle olarak ele alır. Örneklerle konuyu

açıklar. İnnenin ve ennenin okunduğu yerler ve bu harflerin haberlerinin nasıl geldiklerini ve bu harflere mâ'nın birleşmesini aktarır. İinne ve benzerlerinin tahfifi, inne ve te'kid lâmi, inne ve benzerlerinin diğer özellikleri, damîru's-şân ve damîru'l-kissa, inne ve benzerlerinin i'râbı gibi konuları örnekleriyle detaylı bir şekilde izah eder.

Güler, kitabının yirmi dokuzuncu dersinde “İinne ve İinne'ye Benzeyen Harfler” konusunda inne, enne, ke'enne, lakinne, leyte ve le'alle harflerini Türkçe anlamları ve örnek cümleleri ile aktarır. Bu harflerin haberlerinin mufred ve cümle olarak gelmeleri hususunu örneklerle açıklar. Ayrıca bu harflerde haberin öne geçme durumunu izah eder. İinne ve ennenin tahfifini, yetmiş beşinci derste örneklerle açıklar. İstisnâ-yı munkati' konusunu ise otuz sekizinci ders “İstisnâ” konusunda kısaca aktarır. Örnek cümleler ile mustesna ve mustesna minhleri açıklar. Nefy için lâ yı, elli sekizinci ders “Cinsini Nefyeden 'Lâ'” konusunda örneklerle detaylı bir şekilde açıklar.

1.1.1.1.2.2. Merfû'uhu Kable Mansûbihi

İshâk Nûrî Rizevî, iki isimde 'âmil olanlardan ikincisi “Merfû'uhu Kable Mansûbihi” konusunu iki çeşit olarak ele alır. Bunlardan ilki “leyse” ye benzeyen mâ ve ikincisi “leyse” ye benzeyen lâdır. Örneklerle açıklar.

Karaman, kitabının sekizinci bölümü “Nevâsih”in üçüncü alt başlığı “(ليس) ye benzeyen (ما) ve (لا)” konusunu örneklerle aktarır.

Maksudoğlu, kitabının “Merfûlar” bölümünün alt başlıklarından “(ليس) ye Benzeyen Harfler” adı altında dört harfî yani lâte, in, mâ, lâ harflerini örnek cümlelerle izah eder.

Çörtü, kitabının yirmi altıncı bölümünde “(ليس) ye Benzeyen Harfler”i lâte, in, lâ ve mâ olarak toplam dört harf şeklinde ele alır. Örnek cümleler verir. Ayrıca bu harflerin leyse gibi amel etmesini ve özelliklerini tek tek anlatır. Leyse ye benzeyen harflerin diğer özellikleri ve i'râbları konularını da aktarır.

Güler, kitabının altmış yedinci dersinde “Leyse’ye Benzeyenler”i lâte, lâ, in, mâ olmak üzere dört harf ile açıklar. Örnek cümlelerle her bir harfi ayrı ayrı izah eder.

1.1.1.2. ‘Âmil Fi’l-Fi’li’l-Mudâri’

İshâk Nûrî Rizevî, semâî ‘âmilin iki çeşit olduğunu belirtir. Biri isimde ‘âmil, ikincisi “‘Âmil Fi’l-Fi’li’l-Mudâri’”dir. Bu ‘âmil, nasb eden ve cezm eden olmak üzere ikiye ayrılır. Nasb eden harfler; en, len, key, izen olmak üzere dört olduğunu ifade eder. Örneklerle kısa bir açıklama yapar. Mudâri’ fi’ili cezm eden edatların on beş olduğunu belirtir. Birer cümle ile kısa bir açıklama verir. Dört harfin bir fi’ili cezm ettiğini, on bir harfin ise iki fi’ili cezm ettiğini ifade eder.

Karaman, kitabının on dokuzuncu bölümünde “Mansûb muzâri’ler” adı altında nasb edatlarını verir. *Zubdetu’l-İzhâr* eserindeki dört harfe ilaveten lâmu’t-ta’lîl, lâmu’l-cuhûd, hattâ, ev, fâ’, vâvu’l-ma’iyye, vav ve fâ’ ve summe harflerini mudâri’yi nasb eden harfler olarak belirtir. Yirminci bölümde “Meczûm muzâri’ler” başlığında mudâri’yi cezm eden edatları örnek cümlelerle verir. Bu edatların dördünün bir mudâri’ fi’ili cezm ettiğini, on iki tanesinin de iki mudâri’ fi’ili cezm ettiğini belirtir. İki fi’ili cezm eden edatlardan izâmâ *Zubdetu’l-İzhâr*’da verilirken burada belirtilmeyip, “eyyâne” ve “keyfemâ” edatlarını açıklar ki *Zubdetu’l-İzhâr*’da bu iki edata yer verilmez. Ayrıca şart ve cevap cümleleri, i’râbı, cevabın başına fâ’ gelmesi gibi konuları örneklerle anlatır.

Maksudoğlu, kitabının “Mansûblar” bölümünün en son konusu “Mansûb Muzâri Fiil” adı altında en, len, izen, key, lâmu’t-ta’lîl ve lâmu’n- nefyi, hattâ, ev, fâ’, vâvu’l-ma’iyye harflerini ayrı ayrı örneklerle açıklar. Ayrıca “Meczûm” bölümünün ilk konusu “Meczûm Muzâri Fiil” başlığı altında bir mudâri’ fi’ili cezm eden dört edatı örneklerle anlatır. İki mudâri’ fi’ili cezm eden edatları ele alırken *Zubdetu’l-İzhâr*’da belirtilen edatlardan farklı olarak eyyâne harfine değinir. Ayrıca *Zubdetu’l-İzhâr*’da bulunan nasb edatlarından izâmâ edatına yer vermez.

Çörtü, kitabının kırk altıncı bölümünde “Mansûb Muzâri” konusuna yer verir. En, len, key, lâmu’t-ta’lîl, hattâ harflerini ayrı ayrı örneklerle açıklar. Ayrıca mudâri’

fi‘ili doğrudan nasb eden edatların en, len, key, izen olduğunu; gizli en ile nasb eden edatların da lâmu’t-ta‘lîl, lâmu’l-cuhûd, hattâ, ev, fâ’u’s-sebebiyye, vâvu’l-ma‘iyye olduğunu belirtir. Bu edatları ayrıntılı bir şekilde örnek cümlelerle verir. Mansûb mudâri’nin çekimi, i‘râbı üzerinde durur. Kitabın kırk sekizinci bölümünde “Meczûm Muzârî” başlığı altında bir mudâri‘ fi‘ili cezm eden edatlardan dördünü kısa bir açıklama ve örnek cümle ile verir. İki mudâri‘ fi‘ili cezm eden harflerden Zubdetu’l-İzhâr’da izâmâ hariç belirtilen edatların tümü ve ayrıca belirtilmeyen edatlardan da eyyâne ve keyfemâ harflerini birer örnek cümleyle açıklar. Bunlardan başka meczûm mudâri‘lerin diğer özellikleri, şart ve cevap cümlelerinin özellikleri, meczûm mudâri‘ fi‘ilin çekimi, i‘râbı gibi konuları da aktarır.

Güler, on üçüncü dersinde “Muzârî Fiili Naspeden Edatlar”, “Muzârî Fiili Cezmeden Edatlar” konusuyla ele alır. Mudâri‘ fi‘ili nasb eden edatlara en, len, key, likey, li, hattâ harflerini verir. Konuyu örnek cümlelerle inceler. Ayrıca masdarı muevvel konusunu kısaca açıklar. Mudâri‘ fi‘ili cezm eden edatlar konusunda ise sadece lem, lâ, li edatlarını örnek cümlelerle ele alır.

1.1.2. Kiyâsî

1.1.2.1. Mutlak Fi‘il

İshâk Nûrî Rizevî, “Kiyâsî” ‘âmilin dokuz olduğunu belirtir. Bunlardan birincisi olan “Mutlak Fi‘il”in ise lâzım ve mute‘addî diye ikiye ayrıldığını ifade eder. Mute‘addî fi‘ilin çeşitlerini örnek cümleler ile verir. Nâkis fi‘illerden de kısaca bahseder.

Karaman, kitabının onuncu bölümünde “Mef‘ûlün bih” başlığı altında fi‘illerin mef‘ûle göre altıya ayrıldığını belirtir. Ayrıca harfî cerr ile kullanılan fi‘illerin özellikleri, harfî cerrin hazfî, şibhi fi‘illerin mef‘ûlu gibi konulara değinir.

Maksudoğlu, kitabının “Sentaks” adlı üçüncü bölümünde “Fiil Cümlesi” konusunda mef‘ûl bihi anlatılırken mute‘addî fi‘ile kısaca değinir.

Çörtü, kitabının “Mef‘ûlün Bih” adlı otuzuncu bölümünde kısaca mute‘addî fi‘ile değinir. Ayrıntı için sarf kitabına bakılmasını tavsiye eder. Bir, iki ve üç mef‘ûlün bih sarîh alan fi‘illeri örneklerle izah eder. Mef‘ûlün bihin harfî cerleri,

harfî cerrin hazfî, şibhi fi‘illerin mef‘ûlleri, mef‘ûlun bihin yeri ve hazfî, mef‘ûlun bihin fi‘ilinin hazfî gibi konuları ele alır.

Güler, kırk ikinci derste “Lâzım ve Müteaddi Fiiller” konusunu örnek cümlelerle aktarır. Kimi fi‘illerin hem lâzım hem de mute‘addî olarak kullanılabilirdiğini vurgular.

1.1.2.2. İsmu’l-Fâ‘il

1.1.2.3. İsmu’l-Mef‘ûl

İshâk Nûrî Rizevî, kiyâsî ‘âmillerden ikincisinin “İsmu’l-Fâ‘il” olduğuna değinir. Ne anlama geldiğini ve nasıl amel ettiğini bir cümle ve bir örnekle açıklar. Kiyâsî ‘âmilin üçüncüsünün “İsmu’l Mef‘ûl” olduğunu belirtir. İsmu’l-fâ‘il ve ismu’l mef‘ûlu bir arada ele alır. Örnek cümlelerle açıklar. Her ikisi için ne şekilde gelirse nasıl ‘amel edeceği ile ilgili bilgileri aktarır.

Karaman, nahiv kitabında ismu’l-fâ‘il ve ismu’l-mef‘ûl konularına yer vermez. Ancak sarf kitabının üçüncü bölümünde “İsm-i fâil”i dördüncü bölümünde de “İsm-i mef‘ûl”u inceler. Her iki konuyu da kısa tanımları ve vezinleri ile açıklar.

Maksudoğlu, kitabının “Morfoloji” adlı ikinci bölümünde “Fiil” konusunun alt başlıklarından “İsmul Fâil”i ve ardından “İsmul Mef‘ûl”u ele alır. Her iki konunun tanımını verir. Sulâsi mucerred bir fi‘ilde ismu’l-fâil ya da ismu’l-mef‘ûl hangi vezinde olur ve diğer fi‘illerde nasıl gelir anlamlarıyla birlikte aktarır. İsmu’l-fâil bazen isim olarak kullanılabilirdiği, lâzım sulasî fi‘ilden ismu’l-mef‘ûl olmayacağı ve bazı bâbların da ismu’l- mef‘ûlu olmadığını açıklar.

Çörtü’nün Nahiv Kitabında ve Güler’in Arapça Dilbilgisi (Nahiv Bilgisi) kitabında ismu’l-fâil ve ismu’l-mef‘ûl konuları yer almaz.

1.1.2.4. es-Sifatu’l-Muşebbehe

İshâk Nûrî Rizevî, kiyâsî ‘âmilin dördüncüsünün “es-Sifatu’l-Muşebbehe” olduğuna değinir. Sıfat müşebbehenin ne olduğu ve hangi şartlarda nasıl amel ettiğini bir örnekle aktarır.

Karaman, nahiv kitabında sıfat müşebbehe konusuna değinmez. Fakat sarf kitabının beşinci bölümünde bu konuyu tanımı ile birlikte hangi vezinlerde kullanıldığını açıklar.

Maksudoğlu, kitabının “Morfoloji” adlı ikinci bölümünde “İsim” alt başlığında “es Sifatul Muşebbehetu” konusunu tanımı ve vezinleri ile örnekler vererek ele alır. Ayrıca bazı kelimelerin sıfat müşebbehe vezninde oldukları halde ma‘nâlarının ismu’l-mevsûl ma‘nâsı olabileceğini belirtir.

Çörtü’nün ve Güler’in Nahiv Kitaplarında sıfat müşebbehe konusu aktarılmaz.

1.1.2.5. İsmu’t-Tafdîl

İshâk Nûrî Rizevî, kiyâsî ‘âmilin beşincisinin “İsmu’t-Tafdîl” olduğuna değinir. İsmu’t-tafdîlin tanımını ve nasıl amel edebildiğini bir örnek cümle ile açıklar.

Karaman, Nahiv Kitabında bu konuya yer vermez. Ancak Sarf Kitabının yedinci bölümünde “İsm-i tafdîl” konusunda örneklerle açıklar.

Maksudoğlu, “Morfoloji” adlı ikinci bölümü “İsim” alt başlığında “İsmut Tafdîl” konusunu örneklerle ayrıntılı bir şekilde aktarır.

Çörtü ve Güler kitaplarında ismu tafdil konusuna yer vermez.

1.1.2.6. el-Masdar

İshâk Nûrî Rizevî, kiyâsî ‘âmilin altıncısının “el-Masdar” olduğunu vurgular. Masdarın fâilde ve mef‘ûlun bihde amel etmesinin şartını aktarır. Konuyu bir örnekle açıklar.

Karaman, Nahiv Kitabında mastar konusuna yer vermemekle birlikte sarf kitabının ikinci bölümü “Masdar” konusunda detaylı bir şekilde ele alır. Ancak nasıl amel ettiği konusunu işlemez.

Maksudoğlu, “Morfoloji” adlı ikinci bölümünde “Fiil” alt başlığında “Masdar” konusunu, tanımıyla birlikte vezinlerini de verir. Ancak nasıl amel ettiğine değinmez. Ayrıca aynı bölümün “İsim” alt başlığında “Mimli Masdar” konusunu ele alır.

Çörtü ve Güler’in kitaplarında masdar konusu yer almaz.

1.1.2.7. el-İsmu’l-Mudâf

İshâk Nûrî Rizevî, kiyâsî ‘âmilin yedincisinin “el-İsmu’l-Mudâf” olduğuna değinir. İsmu mudâfin nasıl amel ettiğini ve idâfetin ma‘nevî ve lafzî diye iki çeşit olduğunu örneklerle ifade eder.

Karaman, kitabının “Mecrûrlar” adlı yirmi birinci bölümünde “İzâfet” konusunu ve idâfenin anlamını verir. İdâfenin çeşitlerinden lafzî ve ma‘nevî idâfeyi aktarır. Konuyu örneklerle açıklar.

Maksudoğlu, kitabının “Sentaks” adlı üçüncü bölümünde ilk konu olarak “İsim Tamlaması”nı aktarır. Önce tanımını, sonra tamlamanın öğelerini ve örnek tamlamalarını verir. Mudâf, mudâfun ileyle tamlama oluştururken ne tür değişikliklere uğradığını anlatır.

Çörtü, kitabının ellinci bölümünde “İzâfet(İsim Tamlaması)” konusuna yer verir. İdâfe ve öğeleri, idâfenin çeşitlerinden lafzî idâfe ve ma‘nevî idâfe konularını örnekleriyle birlikte ayrıntılı olarak ele alır.

Güler, kitabının dokuzuncu dersinde “İsim Tamlaması (İzâfet Terkibi)” konusuna değinir. Tamlamanın anlamı ve öğeleri, mudâfin ve mudâfun ileyle cümledeki konumlarını örnek cümleler ile verir. Ancak mudâfin hep tekil halini verir. İkil ve çoğul durumları ve idâfe çeşitleri gibi konulara yer vermez.

1.1.2.8. el-İsmu’l-Mubhemu’t-Tâm

İshâk Nûrî Rizevî, kiyâsî ‘âmilin sekizincisinin “el-İsmu’l-Mubhemu’t-Tâm” olduğuna değinir. Nasıl ‘amel ettiğini örneklerle açıklar.

Karaman, kitabında on altıncı bölümü “Temyîz” konusunda ibhâma detaylı bir şekilde değinir. Temyîzin kullanılışı, kem in temyîzi, sayı isimlerinin temyîzi gibi konuları aktarır.

Maksudoğlu, kitabının “Mansûblar” bölümünde yedinci konu olarak “Temyîz” konusunu inceler. Temyîz, mumeyyez, melfûz mumeyyez, ağırlık için, hacim için, uzunluk veya alan için temyîzleri ayrı ayrı örneklerle ele alır.

Çörtü, kitabının otuz beşinci bölümünde “Temyîz” konusunu aktarır. Melfûz mumeyyez, melhûz mumeyyez örneklerle açıklar. Temyîzin diğer örneklerini anlatırken tek kelimedede ve ta‘accub ifade eden cümlelerde kapalılığın (mubhemliğin) nasıl olduğunu örneklerle açıklar.

Güler, kitabının otuz birinci dersinde “Temyiz” konusu ele alırken isimlerdeki kapalılığı ve cümlelerdeki kapalılığı anlatır. Konuyla ilgili örnekler verir.

1.1.2.9. Ma‘na’l-Fi‘il

İshâk Nûrî Rizevî, eserinde kiyâsî ‘âmilin dokuzuncusunun “Ma‘na’l-Fi‘il” olduğuna değinir. İsim fi‘illerden, ez-zarfı’l-mustakar dan, ismu’l-mensûbdan, el-ismu’l musta‘âr dan, sıfat ma‘nâsı anlaşılan her isimden, işaret isminden bahseder. Örnek cümleler verir.

Karaman, kitabında ma‘nâyı fi‘ile yer vermez.

Maksudoğlu, kitabında ma‘nâyı fi‘il adı altında bir konuya değinmez. Ancak “Morfoloji” bölümünde “İsmul Fi‘li” konusunda fi‘il ma‘nâsı veren bazı isimlere değinir.

Çörtü, kitabında ma‘nâyı fi‘il adı altında bir konuya değinmez. Ancak on birinci bölümde “Fiil İsimleri”nde fi‘il ma‘nâsında kullanılan bazı isimlerden bahseder. Örneklerle konuyu pekiştirir.

Güler, kitabında ma‘nâyı fi‘il konusunu ele almaz. Ancak altmış beşinci derste “İsim- Fiiller” konusunu örnek cümlelerle anlatır.

1.2. Ma‘nevî

İshâk Nûrî Rizevî, ‘âmilin ikinci çeşidi olan “Ma‘nevî” ‘âmili ele alır. Tanımını yapar. İki çeşit olduğunu belirtir. Birincisinin mubtedâ’ ve haberi ref’ eden ‘âmil, ikincisinin ise mudâri’ fi‘ili ref’ eden ‘âmil olduğuna değinir. Birer örnek cümle ile aktarır. En sonunda ‘âmillerin tamamını kapsayan özet şeklinde bilgi verir.

Karaman, kitabının yedinci bölümde “Mübtedâ’ ve haber” konusunu anlatır. Ancak mubtedâ’ ve haberin ref’ olduğuna değinmez. Mudâri’ fi‘ili ref’ eden konusuna da değinmez. Sadece sarf kitabının on yedinci bölümünde mudâri’ fi‘ili anlatır. Ancak ref’ olduğuna değinmez.

Maksudoğlu, kitabının “Sentaks” adlı üçüncü bölümünün “Merfûlar” adı altında “Mubtedâ, Haber”i aktarır. Ancak sadece bir cümle ile mubtedâ’ ve haberin merfû’ olduğuna değinir. Mudâri’ fi‘ili ref’ eden ‘âmil konusuna kitabında yer vermez.

Çörtü, kitabının yirminci bölümünde “Mübtedâ ve Haber” konusunu ayrıntılı bir şekilde açıklar. Mubtedâ’nın ve haberin merfû’ olduğunu söyler. Konunun sonunda mubtedâ’ ve haberin i‘râbını verir. Ayrı bir bölümde mudâri’ fi‘ili incelemez. Ancak elli sekizinci bölümde “Fi‘illerde İ‘râb” konusunda mudâri’ fi‘ilin i‘râbına değinir. On dördüncü bölümde “Muzâri Fiil” başlığı altında mudâri’ fi‘ilin mu‘rab ve mebnî olma durumlarını aktarır.

Güler, kitabının beşinci dersinde “İsim Cümlesi” konusunda mubtedâ’ ve haberin merfû’ olduğuna değinir. Merfû’ olma ‘alâmetlerini açıklar. Mudâri’ fi‘il konusunu ayrıca ele almaz.

2. Bâb: Ma‘mûl

İshâk Nûrî Rizevî, eserinde ikinci bölümün “Ma‘mûl” olduğunu açıklar. Burada asla ma‘mûl olmayanlar, daima ma‘mûl olanlar ve aslında ma‘mûl olmayıp daima ma‘mûl olanların yerinde bulunmakla ma‘mûl olanlar konusunu uzunca ele alır.

Karaman ve Maksudoğlu, kitaplarında ma‘mûl konusuna yer vermez.

Çörtü, kitabının elli sekizinci bölümünün sonlarına doğru “Âmiller ve Ma‘müller” adlı konuyu ele alır. Başlıca ‘âmiller deyip dokuz adet sıralar ve bunların ma‘müllerini belirtir. Her hangi bir örnek vermez.

Güler, kitabında ma‘mül konusuna değinmez.

2.1. Ma‘mül bi’l-Asâleti

2.1.1. Merfû‘

2.1.1.1. el-Fâ‘il

İshâk Nûrî Rizevî, ikinci bâb “Ma‘mül”ün iki çeşit olduğunu belirtir. İlkinin “Ma‘mül bi’l-Asâleti” olduğunu söyler. Bunun da merfû‘, mansûb, mecrûr, meczûm olmak üzere dört kısım olduğunu belirtir. “Merfû‘” ma‘mülün dokuz olduğunu ve ilkinin de “el-Fâ‘il” olduğunu üç örnekle açıklar. Örneklerden biri fi‘il cümlesi, ikincisi soru cümlesi, üçüncüsü de isimfiille başlayan cümledir. Bu örnek cümlelerde fâ‘il mufredir.

Karaman, kitabında “Merfû‘lar” adı altında beşinci bölümünde “Fâil (özne)”i ilk konu olarak ele alır. Açık (zâhir) fâ‘il, gizli (mudmâr) fâ‘il, fâ‘ilin yeri, muzekker ve muennes uygunluğu, nicelik bakımından uygunluk gibi konuları örneklerle aktarır.

Maksudoğlu, üçüncü bölüm “Merfû‘lar” başlığının ilk konusunu “Fâil” olarak ele alır. Fâ‘ilin merfû‘ olduğunu belirtir. Aynı bir isim olabildiği gibi zamir de olabileceğini vurgular. Fi‘ille fâ‘ilin muzekker muennes uygunluğu konusuna değinir. Örnekler verir. Fâ‘ili tekil, ikil ve çoğul olarak verir.

Çörtü, on yedinci bölümde “Merfû‘ât” adı altında ref‘ halindeki kelime ve cümlelerin dokuz kısım olduğunu belirtir. İlki fâ‘ildir. On sekizinci bölümde “Fâil (özne)” konusunu açıklar. Zahir fâ‘il, mudmar fâ‘il, fâ‘ille fi‘il arasındaki muzekker muenneslik uygunluğu, fâ‘il ve fi‘il arasında sayı bakımından uygunluk, fâ‘ilin yeri, fâ‘ilin diğer özellikleri ve fâ‘ilin i‘râbı gibi konuları örneklerle açıklar.

Güler, altıncı derste “Fiil Cümlesi ve Fiil- Fâil İlişkisi” konusunu ele alır. Fâ‘ilin merfû‘ olduğunu, yerini, fi‘ille muzekker muenneslik uyumunu örneklerle aktarır. Tekil, ikil ve çoğul fâ‘il ile ilgili örnek fi‘il cümleleri verir.

2.1.1.2. Nâ'ibu'l-Fâ'il

İshâk Nûrî Rizevî, merfû' 'âmillerden ikincisinin "Nâ'ibu'l-Fâ'il" olduğunu belirtir. Nâ'ibu'l-fâ'ilin tanımını örnek cümlelerle verir. Fâ'ili ve nâ'ibu'l-fâ'ili her ikisini birlikte ele alır. Detaylı bir biçimde örneklerle açıklar. Tekil, ikil ve çoğul, muzekker muennes kavramları üzerinde durur. Konuları örneklerle pekiştirir.

Karaman, "Merfû'lar" adı altında altıncı bölümde "Nâib-i fâ'il" konusunu aktarır. Tanımını verir. Mechûl fi'il ile nâ'ibu'l-fâ'il uyumu üzerinde durur. Konuyu birer ya da ikişer örnek cümleyle pekiştirir.

Maksudoğlu, üçüncü bölümde "Merfûlar" adı altında ikinci konu "Nâibul Fâil"i ele alır. Mute'addî bir fi'ilin mechûl yapılabildiğine değinir. Birden fazla mef'ûl alan ma'lûm fi'ilin, mechûl fi'il yapılması konusunu ele alır. Ma'lûm fi'il eğer lâzım fi'il ise; masdarı, zaman zarfı ve yer zarfı nasıl nâ'ibu'l-fâ'il olarak geldiğini aktarır.

Çörtü, on dokuzuncu bölümde "Nâib-i Fâil" konusunu işler. Ma'lûm fi'il birden fazla mef'ûl alıyorsa, mef'ûlü harfî cerr alıyorsa nâ'ibu'l-fâ'ilin nasıl geldiğini anlatır. Nâ'ibu'l fâ'ilin diğer özelliklerini ve i'râbını örneklerle anlatır.

Güler, otuz üçüncü dersinde "Nâib-i Fâil" konusunu anlatır. Edilgen cümle kurma formülüne değinir. Mef'ûlün bitişik zamir olduğu durumlarda nâ'ibu'l-fâ'ilin nasıl geleceğini aktarır. Birden fazla mef'ûl gelme konusunu ele alır. Nâ'ibu'l-fâ'ilin cerr mecrûr veya zamân ve mekân zarfı olarak gelme durumuna değinir. Konuları örnek cümlelerle pekiştirir.

2.1.1.3. el-Mubtedâ'

2.1.1.4. Haberu'l-Mubteda'

İshâk Nûrî Rizevî, merfû' 'âmillerden üçüncüsünün "el-Mubtedâ'" olduğunu belirtir. Mubtedâ'nın çeşitlerini örneklerle açıklar. Mubtedâ'nın belirli olması veya yarı belirli olması ile ilgili bir ayeti kerime verir. Mubtedâ'nın hazfîni örneklerle açıklar. Mubtedâ' konusundan hemen sonra merfû' 'âmillerden dördüncüsü "Haberu'l-Mubteda'"yı ele alır. Tanımını yapar. Çeşitlerini aktarır. Ma'rife ya da

nekra olmasından, haberin hazf edilmesinden ve haberin başına fâ'nın gelmesi ya da fâ'nın hazf edilmesinden bahseder.

Karaman, kitabında “Merfû‘lar” adı altında yedinci bölümünde “Mübtedâ ve haber”de ma‘rife ve nekra, mubtedâ’ ve haberin yeri, cümle olan haberler ve mubtedâ’nın hazfî gibi konulara değinir. Ayrıca övme ve yerme fi‘illeri, haberin hazfî, mubtedâ’ haber uygunluğu, bazı şibh-i fi‘illerin haberleri gibi konuları da ele alır. Mubtedâ’ ve haberi ayrı birer konu olarak değil, ikisini tek bir konu içinde inceler.

Maksudoğlu, kitabının “Sentaks” bölümündeki “Merfûlar” konusunun üçüncüsünü “Mubtedâ, Haber” olarak ele alır. Mubtedâ’nın tanımını yapar. Ma‘rife olduğuna değinir. Nekra olduğu durumlardan da söz eder. Haberin tanımını yapar. Merfû‘ ve nekra olduğunu anlatır. Dört çeşit olduğuna değinir. Mubtedâ’ haber uyumundan bahseder. Örneklerle aktarır.

Çörtü, kitabının yirminci bölümünü “Mübtedâ ve Haber” olarak ele alır. Mubtedâ’ nın tanımını verir. Örnek cümlelerle pekiştirir. Haberin tanımını yapar ve örnekleri aktarır. Haberin öne geçtiği yerleri, haberin ne şekillerde geldiğini, mubtedâ’ haber uyumunu verir. Mubtedâ’ nın nekra olma şartları, mubtedâ’ nın öne gelmesi gerektiği yerler, mubtedâ’ nın hangi şekillerde geldiği, damiru’l-fasl, mubtedâ’ ve haberin önüne gelen harfler, mubtedâ’ ve haberin hazfî, bazı şibh-i fi‘ilerin haberleri, mubtedâ’ ve haberin i‘râbı gibi konuları örneklerle izah eder.

Güler, kitabının beşinci dersinde “İsim Cümlesi”nde mubtedâ’ ve habere değinir. Ma‘rife nekra, mubtedâ’ haber arasındaki uyum, merfû‘ olması gibi konuları ele alır. Örnekler verir. Mubtedâ’nın mufred, tensiye, cem ve akılsızlara işaret eden çoğul olma durumlarını anlatır. Bu konuda haberden daha çok mubtedâ’yı vurgular. Yirmi beşinci derste ise “Haber Çeşitleri” üzerinde ayrıntılı bir biçimde durur. Haberin dört ayrı şekilde gelebildiğini örnek cümlelerle aktarır. Bundan başka yirmi altıncı derste ise “Haber’in Cümle Başında Gelmesi” üzerinde ayrıntılı bir şekilde durur. Üç ana başlıkta özetler. Örneklerle açıklar.

2.1.1.5. İsmu Bâbi Kâne

İshâk Nûrî Rizevî, merfû‘ ‘âmillerden beşincisinin “İsmu Bâbi Kâne” olduğuna değinir. Kâne grubunun ismi fâ‘ilin hükmü gibi olduğunu açıklar. Örnek vermez. Kânenin benzerlerini sıralamaz.

Karaman, kitabının sekizinci bölümünde “Nevâsîh” konusunda “Nâkîs” fi‘illeri verir. Kâne ve kardeşlerinin her birinin ne anlama geldiğini örnek cümlelerle açıklar.

Maksudoğlu, kitabının “Merfûlar” bölümünde “Eksik Fiiller” adı altında kâne ve kardeşlerini aktarır. Kânenin isim cümlesinin başına geldiğini ve yaptığı değışikliği açıklar. Örnekler verir.

Çörtü, kitabının yirmi birinci bölümünde “Nevâsîh” da kâne ve benzerleri olarak bir cümle ile değinir. Yirmi ikinci bölüm “Nâkîs Fiiller” konusunda ise detaylı bir şekilde örnekleriyle birlikte kâne ve benzerlerine, üslendikleri göreve değinir.

Güler, kitabının yirmi yedinci dersinde “Kâne ve Kâne’ye Benzeyen Fiiller” adı altında nâkîs fi‘illeri detaylı bir biçimde bol örnek cümlelerle aktarır. Cümlede yapmış oldukları değışiklikler üzerinde durur.

2.1.1.6. Haberu Bâbi İinne

İshâk Nûrî Rizevî, merfû‘ ‘âmillerin altıncısını “Haberu Bâbi İinne” olarak ele alır. İnnenin haberinin, mubtedâ’nın haberine benzer olduğuna değinir. Haber, zarf olursa, isminden önce gelmesi ile ilgili bir örnek verir.

Karaman, kitabında sekizinci bölüm “Nevâsîh” da “(ُ) ve benzerleri” konusunda inne nin haberinin tanımını yapar. Haberinin i‘râbına yer vermez.

Maksudoğlu, kitabında üçüncü bölüm “Merfûlar” adı altında “İinne ve Benzerleri” konusunda haberin merfû‘ olarak kaldığını belirtir. Örnek cümlelerle pekiştirir.

Çörtü, yirmi beşinci bölümde “(ُ) ve Benzerleri” konusunda inne nin haberinin i‘râbını örneklerle açıklar.

Güler, kitabının yirmi dokuzuncu dersinde “İnne ve İnne’ye Benzeyen Harfler” konusunda inne nin haberinin i‘râbına değinir.

2.1.1.7. Haberu Lâ li-Nefyi’l-Cins

İshâk Nûrî Rizevî, merfû‘ ‘âmillerin yedincisini “Haberu Lâ li-Nefyi’l-Cins” olarak ele alır. Kısaca açıklar. Bir örnek cümle verir.

Karaman, kitabının on sekizinci bölümünde “(لا) nın İsmi” konusunu örneklerle detaylı bir şekilde verir. Lâ’nın isminin i‘râbını açıklar.

Maksudoğlu, “Haberu lâ li-nefyi’l-cins” konusuna kitabında yer vermez.

Çörtlü, kitabının yirmi yedinci bölümünde “Umûmî Olumsuzluk Bildiren (لا)” konusunu açıklar. İ‘râbı üzerinde durur. Lâ’nın amel etmemesi, haberinin hazfî gibi konuları örneklerle ele alır.

Güler, kitabının elli sekizinci bölümünde “Cinsini Nefyeden ‘La’ ” olarak ele alır. Detaylı bir biçimde aktarır. İsmının i‘râbı, isminin mufred, mudâf ve mudâfa benzer oluşu, lâ’nın amel etmeyişi gibi konuları örnekleri ile açıklar.

2.1.1.8. İsmu Mâ Ve Lâ el-Muşebbeheteyni bi-Leyse

İshâk Nûrî Rizevî, merfu‘ ‘âmillerin sekizincisini “İsmu Mâ Ve Lâ el-Muşebbeheteyni bi-Leyse” olarak ele alır. Çok kısa bir şekilde aktarır. Herhangi bir örnek vermez.

Karaman, kitabının sekizinci bölümü “Nevâsîh”da “(ليس) ye benzeyen (ما) ve (لا)” konusunu örnek cümlelerle aktarır. Lâ ve mâ’nın leyse gibi kullanılması için gerekli şartlara değinir.

Maksudoğlu, kitabının “Merfûlar” bölümünde “ ليس ye Benzeyen Harfler” konusunu örnek cümleler ile ele alır. Lâ ve mâ’ya ilaveten in, lâte edatlarına da değinir.

Çörtü, kitabının yirmi altıncı bölümünde “(ليس) ye Benzeyen Harfler” konusunda mâ, lâ, in ve lâte harflerine örneklerle değinir. Her bir harfı ayrı ayrı aktarır.

Güler, kitabının altmış yedinci dersinde “Leyse’ye Benzeyenler” adı altında mâ, in, lâ ve lâte harflerini ayrı ayrı örnek cümlelerle izah eder.

2.1.1.9. el-Mudâri‘u’l-Hâlî Ani’n-Nevâsibi ve’l-Cevâzim

İshâk Nûrî Rizevî, merfû ‘âmillerin dokuzuncusunu “el-Mudâri‘u’l-Hâlî Ani’n-Nevâsibi ve’l-Cevâzim” olarak ele alır. Bir mudâri‘ fi‘ilin tekil ve ikil çekimini tek cümle ile izah eder.

“el-Mudâri‘u’l-Hâlî Ani’n-Nevâsibi ve’l-Cevâzim” başlığını taşıyan müstakil bir başlık diğer dört eserde yer almaz.

2.1.2. Mansûb

2.1.2.1. el-Mef‘ûlu’l-Mutlak

İshâk Nûrî Rizevî, “Mansûb” ma‘mûlun on üç olduğunu belirtir. Mansûb ma‘mûllerin birincisinin “el-Mef‘ûlu’l-Mutlak” olduğunu örnek cümlelerle açıklar.

Karaman, kitabının “Mansûblar” adı altında dokuzuncu bölümünde “Mef‘ûl-i mutlak” konusunu ayrıntılı bir şekilde örneklerle ele alır.

Maksudoğlu, kitabında “Mansûblar” adı altında ilk konuyu “Mutlak Mef‘ûl” olarak ele alır. Örnek cümleler ile detaylı bir şekilde anlatır.

Çörtü, kitabının yirmi dokuzuncu bölümünde “Mef‘ûl-i Mutlak” konusunu detaylı bir şekilde örnekleriyle birlikte aktarır.

Güler, kitabının kırk dördüncü dersinde “Mef‘ûl-ü Mutlak” konusunu bol örnek cümleler ile ayrıntılı bir şekilde izah eder.

2.1.2.2. el-Mef'ûl Bih

İshâk Nûrî Rizevî, mansûb ma'mûllerden ikincisi “el-Mef'ûl Bih” konusunu örnek cümlelerle anlatır.

Karaman, “Mansûblar” adlı onuncu bölümün ikinci konusu olarak “Mef'ûlün bih”i ele alır. Mef'ûlün bih alan fiiller, harf-i cer ve fiiller, şibhi fi'illerin mef'ûlu, mef'ûlün bihin yeri ve hazfî gibi konuları örnek cümleler ile aktarır.

Maksudoğlu, “Mansûblar” adı altında ikinci konu olarak “Mef'ûlün Bih”i örnek cümlelerle anlatır.

Çörtü, kitabının otuzuncu bölümünde “Mef'ûlün Bih” konusunu ayrıntılı bir şekilde örnek cümleler ile aktarır.

Güler, kitabının yedinci dersi “Mef'ûlün Bih” konusunu örnek cümleler ile anlatır.

2.1.2.3. el-Mef'ûl Fih

İshâk Nûrî Rizevî, mansûb ma'mûllerden üçüncüsü “el-Mef'ûl Fih” konusunu aktarır. Tanımını yapar ve kısaca değinir. Örnek vermez.

Karaman, kitabının “Mansûblar” adı altında on ikinci bölüm “Mef'ûlün fih” konusunu örnek cümlelerle kısaca ele alır.

Maksudoğlu, kitabının “Mansûblar” adı altında dördüncü olarak “el Mef'ûlu Fih” konusunu örnek cümleler ile inceler.

Çörtü, kitabının otuz ikinci bölümünde “Mef'ûlün Fih (Zarfu'z-Zaman ve Zarfu'l- Mekân)” konusunu aktarır. Örnek cümleler ile pekiştirir.

Güler, kitabının otuz beşinci dersinde “Mef'ûlün Fih (Zarflar)” konusunu örnek cümleler ile detaylı bir şekilde ele alır.

2.1.2.4. el-Mef'ûl Leh

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbâtın dördüncüsü “el-Mef'ûl Leh” konusunu kısaca ele alır. Örnek cümle vermez.

Karaman, kitabının “Mansûblar” adı altında on üçüncü bölümünde “Mef’ûlün leh” konusunu örnek cümleler ile kısaca ele alır.

Maksudoğlu, kitabında “Mef’ûl leh” konusuna değinmez.

Çörtü, kitabının otuz birinci bölümünde “Mef’ûlün Lieclihi (Leh)” konusuna detaylı bir şekilde örnek cümleler ile değinir.

Güler, kitabının kırk sekizinci dersinde “Mef’ûlün Leh (Li Eclih)” konusunu ayrıntılı bir biçimde anlatır. Bol örnek cümleler verir.

2.1.2.5. el-Mef’ûl Ma’ah

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbatın beşincisi “el-Mef’ûl Ma’ah” konusunu kısaca izah eder. Örnek vermez.

Karaman, kitabının on dördüncü “Mansûblar” bölümünde “Mef’ûlün maah” konusunu örnek cümleler ile kısaca aktarır.

Maksudoğlu, kitabının “Mansûblar” adı altında beşinci sırada “el-Mef’ûlu Maah” konusunu örnek cümleler ile kısaca anlatır.

Çörtü, kitabının otuz üçüncü bölümünde “Mef’ûlün Maah” konusunu ayrıntılı bir şekilde örnek cümleler ile aktarır.

Güler, kitabının altmış sekizinci dersinde “Mef’ûlün Maah” konusunu detaylı olarak örnek cümleleriyle izah eder.

2.1.2.6. el-Hâl

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbatın altıncısı “el-Hâl” konusu olarak aktarır. Tanımını verir. Hâlin şartı, hâlin sahibi, hâlin birden fazla olması gibi konulara değinir. Örnekler vererek detaylı bir şekilde izah eder.

Karaman, kitabının on beşinci bölümünde “Hâl” konusunu ayrıntılı bir şekilde verir. Hâl olan cümleler, hâlin çeşitleri gibi konuları örnekleri ile birlikte açıklar.

Maksudoğlu, kitabında “Mansûblar” adı altında altıncı sırada “Hâl” konusunu ele alır. Hâlin çeşitleri, hâl olarak kullanılan bazı tabirleri örnek cümlelerle açıklar.

Çörtü, kitabının otuz dördüncü bölümünde “Hâl” konusunu aktarır. Hâl, sâhibu'l-hâl, hâl çeşitleri, hâl olarak kullanılan bazı tâbirler ve i'râbı gibi konuları örneklerle açıklar.

Güler, kitabının otuz altıncı dersinde “Hâl (I)”, otuz yedinci dersinde “Hâl (II)” konularını ayrıntılı bir biçimde örnek cümlelerle ifade eder. Birinci bölümde mufred hâl, ikinci bölümde ise hâlin çeşitlerinden bahseder.

2.1.2.7. et-Temyîz

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbâtın yedincisi “et-Temyîz” konusunu ele alır. Konuyu birkaç örnek cümle ile kısaca aktarır.

Karaman, kitabının on altıncı bölümünde “Temyîz” konusunu ele alır. Temyîzin kullanılışı, sayı isimlerinin temyîzi gibi konuları örnek cümleler ile açıklar.

Maksudoğlu, kitabının “Mansûblar” adı altında yedinci sırada “Temyîz” konusunu ele alır. Temyîzin çeşitlerini örnek cümleler ile anlatır.

Çörtü, kitabının otuz beşinci bölümünde “Temyîz” konusunu ayrıntılı bir şekilde örnek cümleler ile aktarır.

Güler, kitabının otuz birinci dersinde “Temyiz” konusunu detaylı olarak örnekleri ile açıklar.

2.1.2.8. el-Mustesnâ

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbâtın sekizincisi “el-Mustesnâ” konusunu ele alır. Mustesnânın çeşitleri, mustesnâ minh ve edât istisnâ konularından örnek cümleler ile bahseder. Bir tane ayeti kerimeyi örnek verir.

Karaman, kitabının on yedinci bölümünde “Müstesnâ” konusunu ele alır. İstisnânın kısımları, mustesnânın i'râbı gibi konulara örnekleriyle birlikte değinir.

Maksudoğlu, kitabının “Mansûblar” adı altında on üçüncü sırada “Mustesnâ” konusunu ele alır. Çeşitli istisnâ edatları ile ilgili örnek cümlelerle konuyu aktarır.

Çörtü, kitabının otuz altıncı bölümünde “Müstesnâ” konusunu çeşitli istisnâ edatları, istisnânın kısımları, mustesnânın i‘râbı gibi konuları örnekleriyle birlikte ele alır.

Güler, kitabının otuz sekizinci dersinde “İstisnâ (I)” ve otuz dokuzuncu dersinde “İstisnâ (II)” konularını örnek cümleler ile detaylı bir biçimde inceler.

2.1.2.9. Haberu Bâbi Kâne

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbâtın dokuzuncusu “Haberu Bâbi Kâne” konusunu ele alır. Haberin i‘râbına değinir. Kâne’nin hazf edildiği durumla ilgili bir örnek verip açıklar.

Karaman, Maksudoğlu, Çörtü ve Güler’in kitaplarında kâne grubunun yalnızca haberini ele alan bir konuya rastlanmaz. Kâne ve benzerleri konusunda hem kânenin ismi hem de haberi ele alınır. Bu dört eserde nasıl açıklandığı hususuna, Zubdetu’l-İzhâr adlı eserin “İsmu Bâbi Kâne” konusunda değinilmiştir.

2.1.2.10. İsmu Bâbi İnne

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbâtın onuncusu “İsmu Bâbi İnne” konusunu ele alır. İ‘râbını örnek vermeden kısaca açıklar.

Karaman, Maksudoğlu, Çörtü ve Güler’in eserlerinde sadece innenin ismini ele alan bir konu bulunmaz. İnne ve benzerleri başlığı altında hem ismini hem de haberini inceler.

2.1.2.11. Lâ Elletî Li Nefyi’l-Cinsi

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbâtın on birincisi “Lâ Elletî Li Nefyi’l-Cinsi” konusunu ele alır. Konuyu kısaca açıklar. Haberin hazfi ile ilgili bir örnek verir.

Diğer dört eserde “lâ elletî li nefyi’l-cinsi” konusu, daha önceden Zubdetu’l-İzhâr’ın “Haberu lâ li-nefyi’l-cins” konusunda ele alınmıştır.

2.1.2.12. Haberu Mâ ve Lâ el-Muşebbeheteyni bi-Leyse

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbatın on ikincisi “Haberu Mâ ve Lâ el-Muşebbeheteyni bi-Leyse” konusunu kısaca aktarır. Mâ ve lâ’nın haberinin hükmü üzerinde durur. Örnek vermez.

Diğer dört eserde mâ ve lâ’nın haberi adı altında herhangi bir konuya yer verilmez. Ancak Zubdetu’l-İzhâr’ın “Leyse’ye benzeyen mâ ve lâ” konusu aktarılırken bu dört eserde gerekli bilgi açıklanmıştır.

2.1.2.13. el-Mudâri‘u’d-Dâhilu ‘Aleyhi İhda’n-Nevâsib

İshâk Nûrî Rizevî, mansûbatın on üçüncüsü “el-Mudâri‘u’d-Dâhilu ‘Aleyhi İhda’n- Nevâsib” konusunu mudâri‘ fi’li nasb eden olumsuzluk edatı ile ilgili bir örnek vererek çok kısa bir şekilde aktarır.

Diğer dört eserde bu konu daha önceden Zubdetu’l-İzhâr’da “‘Âmîlun fi’l-fi’li’l-Mudâri’” konusu açıklanırken ele alınmıştır.

2.1.3. Mecerûr

2.1.3.1. el-Mecerûr bi-Harfî’l-Cerr

İshâk Nûrî Rizevî, “Mecerûr”un iki çeşit olduğunu aktarır. İlkinin “el-Mecerûr bi-Harfî’l-Cerr” olduğuna değinir. Daha önceden harfî cerleri tek isimde ‘âmil olanlar konusunda aktardığı için burada üç örnekle kısaca açıklar.

Bu konunun diğer dört eserde nasıl ele alındığı Zubdetu’l-İzhâr’ın “‘Âmil Fî İsm Vâhid” konusu açıklanırken aktarılmıştır.

2.1.3.2. el-Mecrûr bi'l-İdâfe

İshâk Nûrî Rizevî, “Mecrûr” konusunun ikincisi olarak “el-Mecrûr bi'l-İdâfe” konusunu inceler. İdâfenin öğelerini aktarır. Mudâf ve mudâfun ileyhin hangi durumlarda hazf edildiği konusunu örneklerle ve ayrıca ayeti kerimelerden de üç örnek vererek detaylı bir şekilde ele alır.

Karaman, kitabının “Mecrûrlar” adı altında yirmi birinci bölümünde “İzâfet (isim tamlaması)” konusunu idâfenin çeşitleri, cümleye mudâf olanlar, mudâf ve mudâfun ileyhin hazfı gibi konuları detaylı bir şekilde örnekleriyle aktarır.

Maksudoğlu, kitabının “Mecrûrlar” adı altında ilk olarak “İsim Tamlaması” konusunu aktarır. İdâfenin çeşitlerini, idâfenin hangi manâları ifade etmek için kullanıldığını örneklerle ele alır.

Çörtü, kitabının ellinci bölümünde “İzâfet (İsim Tamlaması)” konusunu açıklar. İdâfenin çeşitleri, idâfenin diğer özellikleri, cümleye mudâf olan kelimeler, mudâf ve mudâfun ileyhin hazfı, şibhi idâfe gibi hususlarla birlikte detaylı bir şekilde aktarır.

Güler, kitabının dokuzuncu dersinde “İsim Tamlaması (İzâfet Terkibi)” konusunu; mudâfin muhteda’ olarak, haber olarak, fâ’il ve mef’ûl olarak geldiği durumları örnek cümlelerle izah eder.

2.1.4. Meczûm

İshâk Nûrî Rizevî, “Meczûm” konusunda mudâri‘ fi‘lin meczûm olmasını detaylı bir biçimde örneklerle aktarır. Beş ayeti kerimeyi de örnek olarak verir.

Karaman, kitabının yirminci bölümünde “Meczûm Muzâri’ler” konusunda şart ve cevâb, cevâbın başına fâ’nın gelmesi gibi konuları örnekleri ile aktarır.

Maksudoğlu, kitabının “Meczûm” adı altında “Meczûm Muzâri Fiil” konusunu bir mudâri‘ fi‘li cezmeden, iki mudâri‘ fi‘li cezmeden edatlar olarak ele alır. Örnekler verir.

Çörtü, kitabının kırk yedinci bölümünde “Meczûmât (Meczûm Olan Kelimeler)” konusunu, kırk sekizinci bölümünde ise “Meczûm Muzâri” konusunu bir

mudâri‘ fi‘li cezmeden, iki mudâri‘ fi‘li cezmeden edatlar şart ve cevâb cümleleri, şart ve cevâb cümlelerinin hazfî, meczûm mudâri‘lerin i‘râbı gibi konuları detaylı bir şekilde örnekleriyle anlatır.

Güler, kitabının kırk altıncı dersinde “Şart Edatları” konusunda şart ve cevâb cümleleri, iki mudâri‘ fi‘li cezmeden şart edatları, cezmetmeyen şart edatları gibi konuları detaylı bir şekilde aktarır.

2.2. Ma‘mûl bi’t-Tebe‘iyye

2.2.1. es-Sifa

İshâk Nûrî Rizevî, “Ma‘mûl bi’t-Tebe‘iyye” konusunda bağımlı ma‘mûlun beş tane olduğunu aktarır. Bunlardan ilkinin de “es-Sifa” olduğuna değinir. Sıfat mevsûf uygunluğu üzerinde uzunca durur. Örneklerle açıklar.

Karaman, kitabının yirmi üçüncü bölümünde “İ‘râbda tâbi’ olanlar” adı altında birinci olarak “Sıfat” konusunu ele alır. Sıfatın çeşitleri, mevsûf ile uygunluğu, sıfatın yeri gibi konuları örneklerle aktarır.

Maksudoğlu, kitabının üçüncü bölümünde “Sentaks” da ikinci konu olarak “Sıfat Tamlaması” konusunu ele alır. Sıfatın yerini, mevsûfla uygunluğunu örnek cümleler ile anlatır. Ayrıca “Uyanlar- التوابع” bölümünün ilk sırasında “Sıfat” konusunu ele alır. Sıfat ve mevsûf uyumunu örneklerle inceler. Gerçek sıfat, dolaylı sıfat konularına değinir.

Çörtü, kitabının elli üçüncü bölümünde “Sıfat”, “Hakîkî sıfat”, “Sebebî sıfat”, “Kat‘u’n-na‘t” gibi konularla sıfatı ayrıntılı bir biçimde örnekleriyle aktarır.

Güler, kitabının yirminci dersinde “Sıfat” konusunu sıfat ve mevsûf arasındaki uyumu detaylı bir şekilde örnek cümleler ile anlatır.

2.2.2. el-‘Atfu bi’l-Hurûf

İshâk Nûrî Rizevî, “el-‘Atfu bi’l-Hurûf” konusunu bağımlı ma‘mûlun ikinci konusu olarak ele alır. On adet harfdan bahseder. Birkaç örnek cümle verir.

Karaman, kitabının yirmi üçüncü bölümü “İ’râbda tâbi’ olanlar” konusunun beşincisi “Nesak atfı” konusunda atf edatlarından bahseder. Zubdetu’l-İzhâr’daki on harfin aynısıdır. Ma’tûf ile ma’tûfun ‘aleyh arasındaki uygunluğu örneklerle açıklar.

Maksudoğlu, kitabının “Uyanlar- التواع” bölümünün dördüncü sırasında “Atf” konusunu ele alır. Atfin ikiye ayrıldığını belirtir. “Atfu’n-Nesak” da on atf harfinden bahseder. Atf harflerinin her birini ayrı ayrı inceler. Örnek cümleler verir.

Çörtü, kitabının elli yedinci bölümünde “Atf-ı Nesâk” ve “Atf Harfleri” konularını örnekleriyle detaylı bir şekilde inceler. On atf harfinden ayrı ayrı bahseder. Ma’tûf ile ma’tûfun ‘aleyh arasındaki uygunluğa değinir. İ’râbını verir.

Güler, kitabının kırkıncı dersinde “Atf Harfleri” konusunda ma’tûf ve ma’tûf ‘aleyh arasındaki uygunluktan örneklerle bahseder. Dokuz tane ‘atf harflerini verir. Zubdetu’l-İzhâr’daki on atf harflerinden yalnızca “emmâ” edatına değinmez.

2.2.3. et-Te’kîd

İshâk Nûrî Rizevî, bağımlı ma’mûlun üçüncüsü olan “et-Te’kîd” konusunu lafzî ve ma’nevî çeşitleriyle birlikte örnekler vererek aktarır.

Karaman, kitabının yirmi üçüncü bölümü “İ’râbda tâbi’ olanlar” adı altında ikinci sırada “Te’kîd” konusunu lafzî te’kîd ve ma’nevî te’kîd çeşitlerini örneklerle açıklar.

Maksudoğlu, kitabının “Uyanlar- التواع” başlığı altında ikinci sırada “Te’kîd” konusunu lafzî ve ma’nevî te’kîd çeşitlerini örneklerle açıklar.

Çörtü, kitabının elli dördüncü bölümünde “Te’kîd” konusunu lafzî, ma’nevî çeşitlerini ve örnek cümleleriyle ele alır. Te’kîdin i’râbına değinir.

Güler, kitabının elli dokuzuncu dersinde “Lafzî Tekit”, “Mânevî Tekit” konusunu örnek cümlelerle detaylı bir şekilde inceler.

2.2.4. el-Bedel

İshâk Nûrî Rizevî, bağımlı ma’mûlun dördüncüsü “el-Bedel” konusunu bedelin dört çeşit olduğunu aktararak örnek cümlelerle ele alır.

Karaman, kitabının yirmi üçüncü bölümünde “İ’râbda tâbi’ olanlar” adı altında üçüncü sırada “Bedel” konusunu bedelin dört çeşidini vererek örnek cümleler ile aktarır.

Maksudoğlu, kitabının “Uyanlar- التواع” bölümünün üçüncü sırasında “Bedel” konusunu bedelin dört çeşit olduğunu vurgulayarak örnek cümlelerle ele alır.

Çörtü, kitabının elli beşinci bölümünde “Bedel” konusunu çeşitlerini vererek örnek cümleleriyle açıklar. Bedelin i’râbına değinir.

Güler, kitabının altmış dördüncü dersinde “Bedel” konusunu çeşitleri ile ilgili örnek cümleler vererek ele alır.

2.2.5. ‘Atfu’l-Beyân

İshâk Nûrî Rizevî, bağımlı ma’mûlun beşincisi “‘Atfu’l-Beyân” konusunu kısaca bir örnek cümle vererek açıklar.

Karaman, kitabının yirmi üçüncü bölümünde “İ’râbda tâbi’ olanlar” başlığı altında dördüncü sırada “Beyan atfi” konusunu örnek cümlelerle ele alır. Beyan atfi ile bedelin farkına değinir.

Maksudoğlu, kitabında “‘Atfu’l-beyân” adı altında bir konuya yer vermez.

Çörtü, kitabının elli altıncı bölümünde “Atf-ı Beyân” konusunda atf-ı beyân olan kelimeler ve cümle üzerinde durur. Örnekler verir. İ’râbını açıklar.

Güler, kitabında “‘Atfu’l-beyân” konusuna yer vermez.

3. Bâb: İ’râb

İshâk Nûrî Rizevî, üçüncü bölümde “İ’râb” konusunu ele alır. Tanımını verir. İ’râb’ın kaçta ayrıldığı konusuna uzun uzun değinir. Mu’rab üzerinde durur. Örnek cümleler ile açıklar. Mebnî konusunu ele alır. Mebnî kelimeleri açıklar. Örnekler verir. İ’râb konusunu oldukça detaylı aktarır.

Karaman, kitabının dördüncü bölümü “Mu’rab المعرب” adı altında “Âmil ve i’râb (العامل والاعراب)”, “İsimlerde i’râb”, “Fiillerde i’râb”, “Gayr-i munsarif ” غير)

, “Lâfzî ve takdîrî i'râb (الاعراب اللفظي والتقدير)”, “Mahallî i'râb”)
 (الاعراب المحلي), “İ'râbdan mahalli olan ve olmıyan cümleler” gibi konuları örnek cümleler ile aktarır. Ayrıca kitabının birinci bölümünde “Mebnîler” konusunu örneklerle ele alır.

Maksudoğlu, kitabının üçüncü bölümünde “Sentaks” adı altında “Mebni ve Mu'rab” konusunda isim, fiil ve harf türünden mebnî kelimeleri aktarır. Mu'rab konusunda ise “Mahallî İ'râb” ve “Gayrul Munsarif” konularına değinir. Konuyla ilgili örnekler verir.

Çörtü, kitabının elli sekizinci bölümünde “İ'râb” konusuna değinir. “İ'râb Alâmetleri”, “İ'râb Halleri”, “Lâfzî İ'râb”, “Takdîrî İ'râb”, “Mahallî İ'râb”, “İsimlerde İ'râb”, “Fiillerde İ'râb”, “Harflerde İ'râb”, “Cümlelerin İ'râbı”, “Gayr-i Munsarif”, “Mahkî İ'râb” gibi konuları etraflıca aktarır. Örneklerle izah eder.

Güler, kitabında “İ'râb” adı altında müstakil herhangi bir konuya yer vermez. Ancak konuları aktarırken hepsinde “İ'râb” ile ilgili gerekli açıklamalar yapar. Örnekler verir.

2.2. Zubdetu'l-İzhâr Adlı Eserin Arapça Dilbilgisi Öğretimi Açısından Değerlendirilmesi

Bu çalışmada, Osmanlı devletinin son dönemlerinde yaşamış olan ilim adamı Rizeli İshâk Nûrî Efendinin *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eseri konu edilmiştir. Ayrıca eserin Arapça dilbilgisi öğretimi açısından değerlendirilmesi yapılmıştır. 1883 (h.1301) yılında basılan bu eser, İmam Birgivî'nin *İzhâru'l-Esrâr* adlı eserinin şerhidir. Eserin Birgivî'ye ait olan Arapça metnini, cümle cümle Osmanlı Türkçesiyle şerh etmiştir. Önce çiçekli parantez içinde Arapça bir cümle vermiş, bu parantezden sonra Osmanlıca olarak o cümlenin açıklamasını yapmıştır. Bu şerh çok açık, seçik ve herkesin anlayabileceği bir tarzdadır. Araştırmacı da Arap harfleriyle yazılan bu eseri Latin harflerine aktararak kolay okunmasını hedeflemiştir.

İshâk Nûrî Rizevî'nin eserinde, hangi nahiv bilgisi hangi konunun içinde aktarıldığına dâir bir başlık sistemi bulunmadığı gibi, hangi sayfada yer aldığı konusunda da bir bilgi mevcut değildir. Araştırmacı bu eseri gün yüzüne çıkartarak eserin yol haritası olan “İçindekiler” bölümünü kendisi oluşturmuştur. Eserin vitrinini dizayn ederek, Arapça ile ilgilenen kişilere zaman açısından avantaj sağlayacağı düşünülmüştür.

Ayrıca bu eserin, günümüz nahiv bilgisi kitaplarıyla Arapça öğretimi açısından karşılaştırılması verilmiştir. Bu karşılaştırma yapılırken; İshâk Nûrî Rizevî'nin nahiv konusu ile ilgili açıklamasına ilk pragrafta yer verilmiştir. İkinci pragrafta Karaman'ın eserindeki bilgi akışı ele alınmıştır. Üçüncü pragrafta Maksudoğlu'nun konuya bakış açısı vurgulanmıştır. Dördüncü pragrafta Çörtü; beşinci pragrafta Güler gibi Arapça nahiv bilgisi alanında 2000'li yıllarda eser hazırlamış yazarlarımızın aynı konuyu aktarım biçimlerine ve ele aldıkları kronolojik sıralamaya dikkat çekilmiştir. Bu nahiv bilgisine, eserde ne kadar yer ayrıldığı hususu da belirtilmiştir.

İshâk Nûrî Rizevî, eserinde “Ma'na'l-Fi'l” ve “el-Mudâri'u'l-Hâlî ani'n-Nevâsibi ve'l-Cevâzim” gibi bazı dilbilgisi konularını aktarmış olmasına rağmen diğer yazarların bu konulara kitaplarında yer vermedikleri görülmüştür. “Âmil” konusunu sadece Karaman ve Çörtü kitaplarında aktarmıştır. “Ma'mûl” konusunu

yalnızca Çörtü kitabında yer vermişken; “es-Sifatu’l-Muşebbehe”, “İsmu’t-Tafdîl” ve “el-Masdar” gibi konuları sadece Maksudoğlu kitabında ele almıştır. “İsmu’l-Fâ’il” ve “İsmu’l-Mef’ûl” gibi konulara Karaman ve Maksudoğlu kitaplarında yer vermiştir. “el-Mef’ûl Leh” konusunu yalnızca Karaman, Çörtü ve Güler eserlerinde aktarmıştır. “Atfu’l-Beyân” konusunu Karaman ve Çörtü kitaplarında incelemiştir. “Îrâb” konusuna sadece Karaman, Maksudoğlu ve Güler kitaplarında yer vermişlerdir. Bunlardan başka İshâk Nûrî Rizevî’nin eserinde, ayrı bir konu olarak incelediği “Râfi’u’l-Mubteda’ ve’l-Haber”, “Râfi’u’l-Fi’li’l-Mudâri’”, “Haberu’l-Mubteda’”, “İsmu Bâbi Kâne”, “Haberu Bâbi İne”, “Haberu Lâ li-Nefyi’l-Cins”, “Haberu Mâ ve Lâ el-Muşebbeheteyni bi-Leyse”, “el-Mudâri’u’d-Dâhilu ‘aleyhi İhdâ’n-Nevâsib” ve “el-Mecrûr bi-Harfi’l-Cerr” gibi konular ise diğer yazarlar tarafından kitaplarında müstakil bir başlık olarak ele alınmamıştır. Ancak bu konuları başka bir başlık altında inceledikleri hususu araştırmacı tarafından tespit edilmiştir.

Nahiv bilgisi ile ilgili yaklaşık yüz yirmi beş yıl önce yazılmış eseri, günümüzdeki kitaplarla karşılaştırdığımızda; her iki süreçte öğretilen dil, aynı zamanda Kuran dili olması sebebiyle dilin, gramer kurallarında bir değişim olmadığı saptanmıştır. Konuyu öğretirken; ancak açıklama tarzının farklı olabileceği; tespit edilmiştir.

İshâk Nûrî Rizevî, kural dışı ve istisnâî durumlara girmeden yalın ve etkili bir şekilde Arapça gramerini kaleme almıştır. Günümüz Arapça dilbilgisi kitaplarında ise daha detaylı bilgiler, istisnâî durumlar ve bol örnek cümleler verilmiştir.

İshâk Nûrî Rizevî, basit örnek cümleler ile grameri öğretmeye çalışmıştır. Aynı cümleyi değişik konu ve konumlarda kendince gerekli değişikliği yaparak tekrarlamıştır. Bu durum, ileri seviyedeki öğrenciler için sıkıcı olabilir ama yeni öğrenenler tarafından ilginç bulunabilir. Diğer dört eserde ise, güncel sözcüklerle farklı örnek cümleler verilmiştir. Öğrenci bu kitaplarla dilbilgisi öğrenirken yeni sözcükleri de ezberleyebilir. Bundan dolayı bu kitaplarda genellikle cümlelerin Türkçe karşılığı aktarılmıştır.

İshâk Nûrî Rizevî, bir örnek cümle verdikten sonra bu örnekteki kapalılığı gidermek için “yani bu şu demektir” anlamında açıklama yapar. Bu durum günümüz kitaplarında da benzer cümlelerle ifade edilmiştir.

İshâk Nûrî Rizevî, yaptığı şerhlerde Arapça kurulan bir cümlenin Türkçeye birebir çevrildiğinde insanın yanılgıya düşebileceğini göz önünde bulundurarak “şöyle denir”, “şöyle denmez” ifadelerine yer vermiştir. Günümüz gramer kitaplarında örneklerin Türkçesi verilirken dil öğretiminde işlekliliğin ne kadar önemli olduğu vurgulanmıştır. Demek ki bu hususta da klasik tarzda kaleme alınmış eserle bugünkü kitaplar arasında bir paralellik olduğu tartışılmazdır.

İshâk Nûrî Rizevî, “kelime üç kısımdır”, “harfi cerler yirmidir” gibi ifadelerle nahvi sayısal bir yapıya dönüştürmüştür. Nahiv bilgilerini maddelere dökmek, öğrencide merak uyandırır ve bilgilerin sistematik bir şekilde zihinde kalıcı olarak yer almasını sağlar. Bugünün kitaplarında da bu tarz ifadelerle karşılaşmak mümkündür.

Kısacası *Zubdetu'l-İzhâr* adlı eser, Osmanlı devletinin son döneminde kaleme alınması sebebiyle İshâk Nûrî Rizevî'nin kendisinden önceki ilim adamlarının tecrübelerinden istifade ederek yaptığı bir şerh çalışmasıdır. Bu sebeple geçmişte olduğu gibi gelecekte de Arapça ile ilgilenen kişilerin dikkatini çekmeye değer bir eser olacaktır. İşte bu yüzden eserin çağdaş bir sayfa düzenlemesi yapılmıştır. “İçindekiler” bölümü oluşturulmuştur. Böylelikle bu değerli eserden Arapça öğrenmek isteyenlerin en iyi şekilde faydalanmalarına yardımcı olunmuştur.

SONUÇ

Günümüzün gelişen iletişim ve ulaşım teknolojisiyle birlikte, yeni bir dil öğrenme ihtiyacı kaçınılmaz hâle gelmiştir. Arap ülkeleriyle ülkemiz arasındaki ticarî, askerî, siyasî ve kültürel işbirliğinin gelişmesi, beraberinde Arapçaya olan ilginin de artmasını sağlamıştır. Yabancı dil öğrenen birisinin dilbilgisi kurallarından habersiz olması düşünülemez. Bu nedenle Arapça öğretiminde çeşitli gramer kitaplarına ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Bu bağlamda; dilbilgisi öğretimi açısından klâsik eserlerin incelenmesinin, faydalı olacağı kanaatindeyim.

1. Pek çok Arapça, Farsça ve Osmanlıca yazma eser, ülkemizin kütüphanelerinde araştırmacıların ilgisini beklemektedir. Tozlu raflardaki bu eserlere gereken ilgi gösterilmelidir.
2. Klâsik Arapçayı ve Osmanlı Türkçesini iyi bilen kişilerin, bu dillerde yazılmış eserleri gün yüzüne çıkarmaları gerekir.
3. Osmanlıca ve Arapça eserler üzerinde çalışmaya teşvik edici motivasyon oluşturulmalı ve milletimizin hafızası denilebilecek bu değerli eserlerin kaybolup gitmesi önlenmelidir.
4. Kültür mirasımız olan bu değerli eserlerin, disiplinler arası çalışmalarla süratli bir şekilde incelenmesi ve matbu hâle getirilmesi gerekir.
5. Dil iletişim demektir. Sağlıklı bir iletişim için dilbilgisi kuralları göz ardı edilemez.
6. Dilbilgisinin iyi bilinmesi ve yerinde kullanılması, bir dilin öğrenilmesinde çok önemli faktördür.
7. Öğrencilerin en çok zorlandığı konuların başında dilbilgisi kurallarının uygulaması gelir.
8. Dilbilgisini ezberleterek değil, pratik yaptırarak öğretmek gerekir.
9. Dilbilgisi öğretirken bol miktarda örnekler sunulmalıdır. Bu örneklerin öğrencilerin anlayacağı kelime ve cümlelerden oluşması gerekir.
10. Dilbilgisi öğretiminde hedef kitle belirlenmeli ve örnek cümleler ilgi alanlarına göre seçilmelidir.

11. Osmanlı dönemi medrese eğitimindeki Arapça gramerinin başarılı bir şekilde öğretildiği sonucuna varılmıştır.
12. Osmanlı dönemindeki klasik tarzda kaleme alınan eserler, günümüz dilbilgisi kitaplarının temelini atmıştır.
13. İnsanoğlu dilbilgisi öğretim tekniklerinde her geçen gün ilerleme kaydeder. Bu gelişimini de geçmişteki tecrübelerden edinir.
14. Dil felsefecileri bugün yararlı olabilecek bazı önemli noktaları, klasik eserlerdeki saklı ayrıntılardan bulabilir ve bunlardan istifade edebilirler

KAYNAKÇA

AÇIK, K. (2002). **Tanzimattan Günümüze Arapça Öğretimi (Kaynaklar ve Yöntemler)**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Üniversitesi. Sos. Bil. Enst. İstanbul.

ALTIKULAÇ, T. (2002). “**Kisâ’r**”. *DİA*. XXVI. s.69.

ARSLAN, A. T. (1992). **İmam Birgivî, Hayatı, Eserleri ve Arapça Tedrisatındaki Yeri**. İstanbul: Seha Neşriyat.

BİRGİVİ, İ. (1998). **İzhâr ve Tercümesi**. (Birinci Baskı). Çeviren: Nevzat H. YANIK ve M. Sadi ÇÖĞENLİ. Erzurum: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınları.

ÇAKIR, M. (1994). **İmam Birgivî Sempozyumu, Ödemiş 1993**. Ankara: TDV Yayınları.

ÇÖRTÜ, M. M. (2006). **Arapça Dilbilgisi–Nahiv**. (Dördüncü Baskı). İstanbul: Marmara İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları.

ELMALI, H. (2001). “**İzhâru’l-Esrâr**”. *DİA*. XXIII. s. 506-507.

ERGÜN, M. (1996). “**Medreselerde Okutulan Dersler ve Ders Kitapları**”. *A.K.Ü. Anadolu Dil-Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. Afyon. s. 65-78.

FAZLIOĞLU, Ş. (2003). “**Manzûme fî Tertîb el-Kutub fî el-‘Ulûm ve Osmanlı Medreselerindeki Ders Kitapları**”. *Değerler Eğitimi Dergisi*. C.1, S.1,s. 97-110.

FAZLIOĞLU, Ş. (1995). **İzhâru’l-Esrâr li-Birgivî: Dirâse ve Tahkîk**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ürdün Ü. Edebiyat Fak. Amman.

GÜLER, İ., Günday, H., Şahin, Ş. (2005). **Arapça Dilbilgisi (Nahiv Bilgisi)**. (İkinci Basım). İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

HAZER, D. (2002). “**Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları**”. *Gazi Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*. cilt I. sayı 1.s. 272-284.

İŞKİN, G. S. (2000). **Dâvûd el-Karsî ve Şerhu İzhârî’l-Esrâr`ı**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Marmara Ü. Sos. Bil. Enst. İstanbul.

İŞLER, E. (1996). “**Klâsik Arapça Gramer Kitaplarının Modern Öğretimdeki Yeri**”. *Ankara Ü. TÖMER Dil Dergisi*. sayı 45.

KARAARSLAN, N. Ü. (1976). **Enseignement en Langue Arabe Chez Les Turcs Ottomans Jusqu'aux Tanzimat**. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Paris Üniversitesi.

KARAMAN, H., Topaloğlu, B. (1969). **Arapça Sarf-Nahiv**. (Dördüncü Baskı). İstanbul: Yılmaz Ofset Basımevi.

KOÇAK, İ. (1988). “**Ahfeş**”. *DİA*. I. s.526.

MAKSUDOĞLU, M. (1977). **Arapça Dilbilgisi**. (İkinci Baskı). İstanbul: Şamil Yayınevi.

MUHAMMED FUÂD ABDULBÂKÎ. (1364). **el-Mu‘cemu’l-Mufehres li Elfâzi’l-Kur’ân**. Kahire.

ŞEŞEN, R. (1986). “**Osmanlılar Döneminde Arap Dili ve Edebiyatı Öğretimi**”. *Studies on Turkish-Arab Relation*. İstanbul: Türk-Arap İlişkileri İncelemeleri Vakfı Yayını. s. 267-268.

TÜCCAR, Z. (1995). “**Ferra**”. *DİA*. XII. s. 406.

YAVUZ, M. (2001). **Arap Gramerine Dair Eser Yazan Osmanlı-Türk Âlimleri (XVI. Asra Kadar)**. İstanbul.

YILDIZ, M. (2002). **Bir Dilci Olarak Ali Kuşçu**. (Birinci Baskı). Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

YILDIZ, M. (2006). “**İshâk Nûrî Rizevî ve Zubdetu’l-İzhâr**”. *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*. s. 7-15.

YILDIZ, M. (2007). “**Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları**”. Türkiye’de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi. Ankara. s. 824-829.

YÜKSEL, E. (1992). “**Birgivî**”. *DİA*. VI. s. 191-194.

<http://www.doguedebiyati.com/Nusha%2017/6.%20Mutenebbi.htm> (erişim: 28.04.2008)

6941 NOLU BELGE

Bâb-ı Fütüvvet
Sicill-i Emvâl Müdüriyeti
Aded 120

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti Sicil Müdüriyetine

29 Mayıs 1329 günü vefat edip, ailesine maaş tahsisi derdest bulunan Süleymaniye câmi-i şerifi mûcîz dersi'âmlarından ve mekâtib-i Rüşdiyye müfettişlerinden Rizeli müteveffâ Hâfız İshâk Nûrî Efendi b. el-Hâc Kâsım Efendiye dâire-i aliyyelerinde mevcûd olması lâzım gelen terceme-i hâli hülâsasına iyâli zımında takdîm-i tezkireye ibtidâr kılındı efendim. 4 Recep 1321/27 Mayıs 1329

Tedrisât-ı ibtidâiyeye 27 Mayıs 1329

Müteveffâ-yı mûmâ ileyhın tercüme-i hâli hülâsa-i müsecclesi tisyâr kılınmış olduğuna zeylen beyânına ibtidâr kılındı efendim 28 Mayıs 1329.

در سعادت نامه کور کورد

تعلیم علیای جناب نجیب‌الدین

مالی نظامی

فهرمه

موصفات زاتیه مدبرین
ملک و حکیم

تخصیصات نهم

ملفوظ

عدد

عمومی - ۶۸۸۴
نومرد } خصوصی - ۵۵

مدرسه نوبت در برین لیدر
سلیمانیه در سعادت نامه منونی حافظ اکبر نوری عالم است
معهده تخصصی بولسهر اولوئینده بکل قیدیم امارت ایدر لیس خصوصاً ایجاب اولوره امر تبلیغ بیورلسی بلان امروز خان
حضرت مهلم الاکرلر
مالیه ناولی نامه
تخصیصات زاتیه مدبرین

[Handwritten signature]

[Handwritten signature]

6942 NOLU BELGE

Mâliye Nezâreti
Mahsûsât-ı Zâtiyye Müdüriyeti
Mülkiyye ve İlmiye
Tahsisât Kalemî
Numero Umûmî 4882
Husûsî 55

Dersâdet.27 Temmuz 1329

Makâm-ı Ulyâ-yı cenâb-ı meşîhat penâhiye

Marûz-ı bende-i dîrîneleridir.

Süleymaniye Dersiâmlarından müteveffâ Hâfız İshâk Nûrî Efendi âilesine 23 Mayıs 1329 târihinden itibâren iki yüz on gurûş maâş tahsîs edilmiş olduğundan sicil kaydına işâret ettirilmesi husûsunda îcâb edenlere emr u teblîğ buyurulması bâbında emr u fermân Hazret-i men lehu'l-emrindir.

Mâliye Nâzırı Nâmına
Muhassasâtı Zâtiye Müdürü
İmzâ

6943 NOLU BELGE

Bâb-1 Fütüvvet
Sicill-i Emvâl Müdüriyeti
Aded 121

Âilesine maâş tahsîsi derdest bulunan ve 5 Cemâziyelevvel sene 306 bâ-ibtidâ hâric-i İstanbul revâtib-i humâyuna teveccüh buyurulan Süleymaniye Câmi-i Şerîfi mûcîz dersiâmlarından Rizeli Hâfız İshâk Nûrî Efendinin tahsîsât-ı ilmiyye meyânındaki me'hûzâtına ma'a-tekâüdiyye beyânı zımında işbu tezkire memûrîn müdüriyesine beyâna tevdî kılındı. Fî 4 Receb sene 1331 fi 27 Mayıs 1329

Ruûs-ı Maâş Arzı

95 Tahsîs fi 1 Mart sene 1301
38 Zamm 21 Şubat sene 1304
38 Zamm 1 Temmuz sene 1307
38 Zamm 1 Mart sene 1310

209
10 5 Yüzde iki buçuğu 1 Eylül
30 203
10 43 Zamm 1 Nisan sene 1316
38 Zamm 1 Ağustos sene 1316

20 140 Zamm 29 Ağustos
38 Zamm 1 Haziran Sene 1318
20 37 Zamm 19 Ağustos 1321
38 Zamm 1 Mart sene 1322

Nakl-i Yekûn Arzı

539
38 Zamm 1 Şubat 1322

38 Zamm Kanun-ı Evvel sene 1323

615
615 tenkîsan tenzîl âm Temmuz sene 1325
Arzı
800 tenkîsan tahsîsi 1 Ağustos sene 1325

200 Zamm 1 Ağustos sene 1326

Mûmâ ileyh İshâk Nuri Efendinin tahsîsât-ı âliyye meyânında almış olduğu maâşâtın mekâdîr ve târîhleri bâlâyâ terkîm edilmiş olmağla işbu müzekkere sicil müdüriyyet-i âliyyesine iâdeten tevdî kılındı.

2 Haziran sene 1329

6944 NOLU BELGE

Maârif-i Umûmiyye Nezâreti
Tedrîsât-ı İbtidâiyye Dâiresi Müdüriyyeti
Şube

Hülâsa

Müteveffâ İshâk Efendi Müteveffa Hacı Kâim Efendinin oğludur.

Bin iki yüz yetmiş bir sene-i hicriyyesine müsâdîf “1269” tarihli Rize livâsına mülhak Akatoz karyesinde tevellüd etmiş olduğu, nüfûs tezkire-i Osmâniyyesi suret-i masdüresinde muharrerdir.

25 Cumadelûla sene 1299 ve 28 Haziran sene 1296 tarihlerinde ulûm-ı Arabiyyeden icâzetnâme ve Dâru'l-Muallimin Rüşdiye şubesinde şehâdetnâme ahz etmiştir. Mumâ ileyh 17 Kânûni Sâni 1297 târihinden nihâyeti Kânûn-ı evvel sene 1309 târihine değin üç yüz seksen gurûş maaşlı Beğlerbeyi ve Şehzâde Galata Rüşdiyeleri muallim-i sâniliginde bulunduktan sonra, Kânûn-i Sâni sene 1309 târihinde maâş bi'z-zamm dört yüz elli gurûşa iblâğ edilmiş ise de, adem-i devâmına mebnî 2 Mayıs sene 1313 târihinde azl edilmiş, 19 Teşrin-i sâni sene 1313 târihinde üç yüz kırık üç buçuk gurûş maaşla Unkapanı Rüşdiyesi muallim olduğu ve kökten tayinde Mayıs sene 1314 târihinde mekteb-i mezkûrun iki yüz gurûş maaşlı tarih muallimliği dahi uhdesine ilâve edilmekle maâş-ı mecmûu beş yüz kırık üç buçuk gurûşa bâliğ olmuş ve 23 Şubat sene 1321 târihinde dört yüz yetmiş yedi gurûş maaşla mekâtib-i Rüşdiyye müfettişliğine terfi ve 24 Nisan 1322 de maaşı beş yüz ve 9 Kanun 1322 de beş yüz yirmi gurûşa iblâğ edilmiş ise de, muahhıran icrâ olunan tefişâtta tenkîsâtta ve hârici kalmasına mebnî Kânûn sene 1325 târihinde Mayıs sene 1326 târihine kadar dört yüz elli sekiz ve 9 Mayıs 1326 dan nihâyeti Mayıs sene 1328 târihine değin dahi beş yüz yirmi gurûş kadro hârici maâş-ı istifâ ederek müttehazdır. Sene 1327 târihinden itibâren Mâliye Nezâreti celîlesine yüz yetmiş üç gurûş mazûliyet maâş-ı tahsîsi müttehazdır.

Mumâileyh mesârulbeyân hidemâtı vukûat-ı sicil kaydından anlaşılmiş ve nüfûs tezkiresi ve icâzetnâme ve şehâdetnâmeleri sûret-i musaddakaları asl-ı terceme-i hâl beyânında hıfz edilmekte bulunmuştur. 27 Mayıs sene 1329